

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KIRIM VE KARABAĞ'IN İŞGALİNİN KARŞILAŞTIRILMASI:
İŞGAL ve SONRASI

Vüsal MANSUROV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Demet Şefika MANGIR

Konya – 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Vüsal Mansurov

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Vüsal Mansurov", written in a cursive style.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı	Vüsal Mansurov
Numarası	154229001022
Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı / Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Demet Şefika Mangır
Tezin Adı	Kırım ve Karabağ'ın İşgalinin Karşılaştırılması: İşgal ve Sonrası

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Kırım ve Karabağ'ın İşgalinin Karşılaştırılması: İşgal ve Sonrası" başlıklı bu çalışma ..13.../...11.../...2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Dr. Öğr. Üyesi	Demet Şefika Mangır	
Dr. Öğr. Üyesi	Fazlı Doğan	
Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf Sayın	

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimi sırasında değerli bilgilerini bizlerle paylaşan Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü tüm öğretim görevlisi hocalarıma, özellikle de tezimin hazırlanması sürecinde değerli zamanını ayırarak bana destek ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Demet Şefika MANGIR hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca bana her zaman destek olan sevgili aileme, özellikle de annem Sona Mansurova'ya ve babam Güloğlan Mansurov'a şükranlarımı sunarım.

Vüsal MANSUROV

13 Kasım 2018

KIRIM VE KARABAĞ'IN İŞGALİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: İŞGAL VE SONRASI ÖZET

Kırım ve Dağlık Karabağ'ın işgali sorunu günümüz uluslararası siyasi arenasının üzerinde en fazla tartışma yapılan birer konularındandır. Akademik çalışmalar çerçevesinde her iki bölgenin işgali sorunu ayrı ayrı ele alınmakla birlikte sözkonusu iki sorunun karşılaştırılmasına yönelik ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmada Kırım ve Dağlık Karabağ sorunları önce ayrı ayrı ele alınmış, ardından ise her iki sorunun karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmada sorunların tarihi nedenleri, işgal öncesi bu bölgelere yönelik Rus politikaları, işgallerin gerçekleştiği konjektür ve işgal sonrası işgallere yönelik verilen uluslararası tepkinin karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca Kırım ve Dağlık Karabağ'ın işgali teorik açıdan değerlendirilmiş, uluslararası hukukun sözkonusu sorunlara yaklaşımı üzerinde inceleme yapılmıştır.

Çalışmada Kırım ve Dağlık Karabağ'a yönelik işgal ve işgalden sonraki süreç karşılaştırılarak sorunlar arasında benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda işgallerin gerçekleştiği konjektür ve işgallere verilen uluslararası tepkinin farklı olmasına rağmen iki işgal süreci arasında bazı benzerlikler de görülmüştür. Ermenilerin Karabağ işgali “Büyük Ermenistan” hülyası ve Türk düşmanlığı bilinci ile tarihi bir misyon çerçevesinde etnik çatışmalar ortamında gerçekleştirilirken, Kırım'da Rus ilhakının ise yarımadanın tarihi Rus politikalarının merkezinde bulunması ve bölgenin jeopolitik önemi nedeniyle gerçekleştiği görülmektedir. İster Kırım, isterse de Karabağ'ın işgali sürecinde Rusların sözkonusu bölgelere yönelik uzun zaman boyunca gerçekleştirdiği iskan politikası da çok etkili olmuştur. Ayrıca uluslararası düzeyde Azerbaycan ve Ukrayna'nın birer toprak parçası olarak tanınan her iki bölgenin işgalden kurtarılmasına yönelik uluslararası yaptırımlar farklı nedenler sebebiyle uygulanmamıştır. Öte yandan Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın ve Kırım'ı ise Ukrayna'nın toprak parçası olarak tanıyan uluslararası hukuk “Devletlerin Toprak Bütünlüğü” ilkesini “Self-Determinasyon” ilkesinin üstünde tutmakta ve silahlı saldırıya maruz kalarak toprak bütünlüğü bozulan bu ülkelere Meşru Müdafaa hakkını kullanmak için yetki vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Krizi, Kırım'ın İlhakı, Dağlık Karabağ'ın İşgali, Etnik Çatışma Kuramları, Güvenlikleştirme Teorisi, Jeopolitik Teori, Self-Determinasyon, Devletlerin Toprak Bütünlüğü, Kuvvet Kullanmama, Meşru Müdafaa

**THE COMPARISON OF THE OCCUPATION OF CRIMEA AND KARABAKH:
OCCUPATION AND POST-OCCUPATION
SUMMARY**

The problem of occupation of Crimea and Nagorno-Karabakh is one of the most debated issues on the international political arena. Although the problem of occupation of both regions has been analysed separately within the framework of academic studies, no serious study has been conducted to compare these two problems. This research does not only seek to separately study the Crimean and Nagorno-Karabakh occupation, but also to comparatively analyse both problems. The historical reasons of the problems, the Russian policies towards these regions before the occupation, the conjuncture of the occupations and the international reaction to the occupations are also being compared. In addition, the research also takes into account the international law approach to these problems. The occupation of Crimea and Nagorno-Karabakh is also being interpreted from a theoretical point of view.

The similarities and the differences in the occupation of Crimea and Nagorno-Karabakh and post occupation periods of the regions are comparatively being revealed in this thesis. In spite of different international reactions to the occupations, there are some similarities between the two occupation processes that have been unveiled. While the Armenian occupation of Nagorno-Karabakh was carried out in the framework of the idea of the creation of “Great Armenia” and turcophobia, the Russian annexation of Crimea was carried out because the peninsula was always in the centre of Russian politics and it has a very high geopolitical importance. The long-standing settlement policy of Moscow toward the occupied Crimea and Nagorno-Karabakh has become very effective. Moreover, on the one hand, international sanctions for the liberation of the occupied regions of Azerbaijan and Ukraine have not been imposed because of different reasons. On the other hand, international law recognizing Nagorno-Karabakh as a part of Azerbaijan and Crimea as a part of Ukraine, prefer the principle of Territorial Integrity on the principle of Self-Determination and authorize these two states to use the right to Self-Defence against occupying countries.

Key Words: Ukrainian Crisis, The Annexation of Crimea, The Occupation of Nagorno – Karabakh, Ethnic Conflict Theories, Securitization Theory, Geopolitical Theori, Self-Determination, Territorial Integrity, None Use of Force, Self-Defence

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu	ii
Teşekkür.....	iii
Özet.....	iv
Summary.....	v
Kısaltmalar	ix
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. RUSYA’NIN UKRAYNA MÜDAHELESİ VE KIRIM’IN İLHAKI

I. 1. Ukrayna ve Jeopolitiği.....	3
I. 1. 1. Ukrayna’nın Kısa Siyasi Tarihi	4
I. 1. 2. Bağımsızlık Sonrası Ukrayna’nın İç Sorunları.....	6
I. 2. Kırım Özerk Cumhuriyeti’nin İlk Çağlarda Günümüze Tarihsel Serüveni	11
I. 2. 1. Kırım’ın Kısa Tarihi: Antik Çağ’dan Orta Çağ’a.....	13
I. 2. 1. 1. Kırım Hanlığı	14
I. 2. 1. 2. Kırım’da Milli Uyanış.....	16
I. 2. 1. 3. Kırım’da Bolşevik Hakimiyeti ve Sovyet İktidarı	17
I. 2. 1. 4. Sovyet Sonrası Kırım	19
I. 2. 2. Kırım’a Yönelik Rus Hamleleri: Ayrılıkçı Faaliyetlerin Başlaması.....	20
I. 2. 3. Turuncu Devrim ile Başlayan Süreç	23
I. 2. 3. 1. Devrim Sonrası Ukrayna ve Dış Politikasında Yeni Yönelimler.....	25
I. 2. 3. 2. Devrim ve Kırım	29
I. 3. Kırım’ın İlhak Süreci: Ukrayna Krizi ve Krizin Nedenleri.....	31
I. 3. 1. Doğu Ortaklığı ve Ortaklık Anlaşması.....	33
I. 3. 2. Krizin Ortaya Çıkışı ve Kırım’ın İlhaka Doğru Adımlar	36
I. 3. 2. 1. Petro Poroşenko Hükümeti ve Krizin Derinleşmesi	40
I. 3. 3. Krizde Yeni Boyut ve Bölgeye Rus Müdahalesi.....	41

I. 3. 3. 1. Yarımadanın İşgali ve Kırım'da Referendum Sinyali.....	42
I. 3. 3. 2. Kırım'da Referendum ve Bölgede Rus Hakimiyetinin Kurulması	45
I. 3. 3. 3. Ayrılıkçı Faaliyetlerin Doğu Ukrayna'ya Sıçraması.....	46
I. 3. 4. Barış Girişimleri: Minsk Görüşmeleri	50
I. 3. 5. Batı'nın İlhaka Tepkisi ve Rusya'ya Karşı Yaptırımlar	52

İKİNCİ BÖLÜM

II. ERMENİSTAN – AZERBAYCAN DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE KARABAĞ'IN İŞGALİ

II. 1. Karabağ'ın Coğrafyası ve Etimolojisi.....	59
II. 1. 1. Karabağ'ın Kısa Tarihi: Eski Çağlardan İslam'a Kadar.....	61
II. 1. 1. 1. Karabağ'da Arap ve Türk Hakimiyeti	62
II. 1. 1. 2. Karabağ Hanlığı ve Bölgede Rus Hakimiyetinin Kurulması.....	65
II. 1. 1. 3. Şubat 1917 İhtilali ile Başlayan Süreç ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti	67
II. 1. 1. 4. Bölgede Sovyet İktidarı ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Kuruluşu.....	68
II. 2. Toprak İddialarından Sıcak Savaşa Dağlık Karabağ.....	72
II. 2. 1. Türk - Ermeni Sorununun Tarihsel Arka Planı	73
II. 2. 2. 1905-1907 Türk - Ermeni Çatışmaları	74
II. 2. 3. 1918 Katliamları ve Ermeni Terörüne Karşı Alınan Önlemler	76
II. 2. 4. Sovyet İktidarı Döneminde Dağlık Karabağ Sorunu	79
II. 2. 5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Süreç	80
II. 3. Karabağ'da Savaş: Kanlı Olayların Çatışmalara Dönüşmesi	83
II. 3. 1. Karabağ'da Çatışmaların Yeni Boyutu: Savaş	85
II. 4. Sıcak Savaş'ın Sona Ermesi: Ateşkes'le Başlayan Yeni Süreç	88
II. 4. 1. Barış Görüşmeleri ve Sorunu ile İlgili Alınan Uluslararası Kararlar	90
II. 4. 1. 1. Helsinki, Budapeşte ve Lizbon Zirvesi.....	92
II. 4. 1. 2. Dağlık Karabağ'la İlgili Çözüm Paketleri	94
II. 4. 1. 3. XXI. Yüzyılla Başlayan Süreç: “Prag Süreci” ve “Madrid İlkeleri”	95
II. 4. 2. Mevcut Durum.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. KIRIM VE KARABAĞ'IN İŞGALİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

III. 1. Kırım ve Karabağ'ın İşgal Süreçleri Arasında Benzerlik ve Farklılıklar	102
III. 1. 2. Rus İskan Politikası'nın Kırım Üzerinde Etkisi	103
III. 1. 2. Rus İskan Politikası'nın Karabağ Üzerinde Etkisi	105
III. 1. 3. Rus ve Ermeni Azınlığın Anavatanlarına Birleşme İsteği	109
III. 1. 3. 1. Ukrayna'da Rus Azınlığın Rusya'ya Katılma İsteği	109
III. 1. 3. 2. Azerbaycan'da Ermeni Azınlığın Ermenistan'a Katılma İsteği	114
III. 1. 4. Kırım'ın İlhakının Bölge ve Dağlık Karabağ Sorunu Üzerinde Olası Etkileri	117
III. 2. Sorunların Teorik Çerçeve de Değerlendirilmesi	120
III. 2. 1. Etnik Çatışma, Güvenikleştirme Teorileri ve Dağlık Karabağ Sorunu	120
III. 2. 2. Jeopolitik Kuramlar ve Kırım Sorunu	129
III. 2. 3. Karadeniz ve Hazar Havzası'nın Jeopolitik Önemi	136
III. 3. Sorunların Hukuki Çerçeve de Değerlendirilmesi	143
III. 3. 1. Dağlık Karabağ'a Yönelik Ermeni İddialara Aranan Hukuki Zemin	145
III. 3. 2. Kendi Kaderini Tayin Hakkı Çerçevesinde Kırım ve Dağlık Karabağ Sorunu	148
III. 3. 3. Kuvvet Kullanmama İlkesi ve Meşru Müdaafa Hakkı Çerçevesinde Söz konusu Sorunlar	160
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	167

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BD	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
çev.	: Çeviri
DHC	: Donesk Halk Cumhuriyeti
DK	: Dağlık Karabağ
DKÖV	: Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
ed.	: Editör
G7	: Büyük Yediler
GK	: Güvenlik Konseyi
GSMY	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İTE	: İnan – Türkiye – Avrupa Boru Hattı Projesi
KavBüro	: Komünist Partisi Kafkasya Bürosu
KCH	: Kırım Cumhuriyet Harekatı
KMSSC	: Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KÖSSC	: Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KP	: Komünist Partisi
KTMH	: Kırım Tatar Milli Muhtariyeti
KTMM	: Kırım Tatar Milli Meclisi
LHC	: Luhansk Halk Cumhuriyeti
MC	: Milletler Cemiyeti
NABUCCO	: Türkiye – Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

NATO	: Kuzey Atlantik Güvenlik Antlaşması Örgütü
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
s.	: Sayfa
S.B.	: Sovyetler Birliği
SEİM	: Güney Kafkasya Kurucu Meclisi
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
v.d.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

“Kırım ve Dağlık Karabağ’ın İşgalinin Karşılaştırılması: İşgal ve Sonrası” başlıklı çalışmada başlıktan da anlaşıldığı üzere Kırım ile Karabağ’ın işgali ve işgal sonrası süreç karşılaştırılacaktır. Günümüzde akademik çalışmalar çerçevesinde Karabağ ve Kırım’ın işgali ayrı ayrı ele alınsa da, iki sorunun karşılaştırılması bağlamında ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Bu açıdan ön plana çıkacak olan çalışmanın amacı her iki sorunun karşılaştırmalı analizini yaparak sorunlar arasında benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmak ve böylece konu ile ilgili önemli bir akademik kaynak oluşturmaktır. Üç bölümden oluşacak çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde Kırım ve Dağlık Karabağ sorunları ayrı ayrı ele alınacak, son bölümde ise iki sorunun karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

Bir Doğu Slav ülkesi olan Ukrayna Sovyetler Birliği’nin çözülmesi ile yeniden bağımsızlığını kazansa da, ülkede Doğu – Batı bölünmüşlüğü, Sovyet Askeri Mirası ve ülkenin siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit eden Kırım sorunu ciddi sıkıntılara neden olmuştur. 1783 tarihinde Rusya’ya bağlanan Kırım bu tarihten itibaren Rus emperyalist politikalarına maruz kalmış ve Sovyetler Birliği döneminde Ukrayna’ya bağlanmıştır. Ancak jeopolitik önemi nedeniyle yarımadadan vazgeçmeyen Rusya Birlik parçalandıktan sonra Kırım’daki rus yanlısı ayrılıkçı faaliyetlere desteğini artırmıştır. Özellikle Turuncu Devrim sonrası yönünü Batı’ya çeviren Ukrayna’yı kaybetmek istemeyen Rusya bölgedeki faaliyetleri yoğunlaştırmıştır. Viktor Yanukoviç’in cumhurbaşkanlığı döneminde Ukrayna’nın dengeyi Rusya lehine değiştirmesi ise ülkeyi derin bir krize sürüklemiştir. Kırım’ın ilhakı ve Doğu Ukrayna’da ayrılıkçı faaliyetlerin yoğunlaşması ile sonuçlanan kriz bir iç meseleden çıkarak uluslararası soruna dönüşmüştür. Ayrıca Ukrayna krizi uluslararası hukukun gücü, enerji güvenliği, güç dengesi gibi kavramların da sorgulanmasına neden olmuştur. Üçüncü tarafların girişimi ile başlatılan barış görüşmeleri sonuçsuz kalırken Kırım’ın ilhakına verilen uluslararası tepki ve Rusya’ya karşı uygulanan yaptırımlar yeterince etkili olamamış ve Rusya politikalarından vazgeçmemiştir.

Güney Kafkasya'nın güney – doğusunda bulunan Karabağ ise XIX. Yüzyılın başlarında bölgede Rus hakimiyeti kurulduktan sonra maruz kaldığı politikalar sonucu önemli değişimlere sahne olmuştur. Özellikle Rus iskan politikası bölgenin tarihi nüfus durmunu değiştirerek demografik dengesini bozmuş ve ilerleyen süreçte bölgeye yönelik Ermeni silahlı mücadelesine olanak tanımıştır. Bölgede Sovyet hakimiyetinin kurulması ile Ermeni ayrılıkçı faaliyetleri yeni aşamaya geçmiş, önce siyasi mücadele yöntemi ile bölgeni Ermenistan'a katmaya çalışan Ermeniler Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecinde Dağlık Karabağ'da silahlı mücadeleye girişmiştir. Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerin başlamasıyla birlikte başlayan etnik çatışmalar Azerbaycan' topraklarının %20'nin işgali ile sonuçlanan savaşa neden olmuştur. Mayıs 1994'te imzalanan ateşkes anlaşmasıyla başlatılan barış görüşmeleri ve sorunun çözümüne yönelik alınan uluslararası kararlar etkili olmamış ve Karabağ'da çatışmalar devam etmiştir.

Kırım ve Dağlık Karabağ sorunu arasında benzerlik ve farklılıklar ele alındığında işgallerin gerçekleştiği konjektür ve tarihi misyonun farklı olduğu görülmektedir. Ancak her iki sorun bölgelerin maruz kaldığı Rus politikaları, özellikle de iskan politikası noktasında benzerlik göstermiştir. İskan politikası sonucu her iki bölgenin demografik dengesini bozulmuş ve bu da ilerleyen süreçte her iki bölgedeki etnik çoğunluğun anavatanlarına birleşme isteğine, ardından da etnik çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan Dağlık Karabağ sorunu bir etnik çatışma temelli sorun olmasına rağmen Kırım sorunu ise yarımada'nın jeopolitik önemi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca Karabağ ve Kırım'da işgalci faaliyetlere gerekçe olarak gösterilen Self – Determinasyon ilkesinin sözkonusu bölgelerde kullanımı için gereken hiçbir koşul gerçekleşmemiştir. Öte yandan silahlı saldırıya maruz kalan ve toprak bütünlüğü bozulan Azerbaycan ve Ukrayna ise Meşru Müdafaa Hakkı elde etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. RUSYA'NIN UKRAYNA MÜDAHELESİ VE KIRIM'IN İLHAKI

I. 1. Ukrayna ve Jeopolitiği

Bir Doğu Avrupa ve Karadeniz ülkesi olan Ukrayna 603.628 km² yüzölçümü ile Rusya'nın Avrupa'daki kısmından sonra Avrupa'nın en büyük devletidir.¹ İsmi ilk kez XII. Yüzyılda kullanılmış Rusça sınır – uç anlamına gelen “ukraina” kelimesinden almaktadır.²

Ukrayna Avrasya'nın kontrolü açısından vazgeçilmez bir konumda olup bu jeopolitiği nedeniyle her zaman küresel ve bölgesel güçlerin mücadele sahnesi olmuş,³ onun Doğu - Batı, Güney - Kuzey arasındaki geçiş konumu ülkeye çok büyük stratejik önem yükleyerek onu denge unsuru yapmıştır.⁴

Ukrayna'nın en önemli özelliklerinden biri Batı'nın güvenliği açısından ön plana çıkan jeopolitiğidir. Ülkenin bulunduğu köprü niteliğindeki konum Batı - Rusya enerji taşımacılığı açısından ön plana çıkmakta ve ülke bu özelliği ile Rusya'dan olan enerji bağımlılığını da dengelemektedir. Ukrayna'nın jeopolitik anlamda diğer önemli özelliği ise Karadeniz'deki anahtar konumudur. Şöyle ki bu ülkeye ait Odessa ve Sivastopol limanları tüm Karadeniz'i kontrol etme anlamında stratejik öneme sahiptir ve bu limanlar Rusya'nın tarihi sıcak denizlere, dolayısıyla Akdeniz'e inme politikasında önemli rol üstlenmektedir.⁵ Kısaca Ukrayna olmaksızın Rusya'nın tarihi sıcak denizlere inme politikası ve 2003'ten beri hayata geçirilmeye çalışılan 200 milyon tüketicini kendinde birleştirecek “tek ekonomik mekan”⁶ - Avrasya Ekonomik Birliği planı zora

¹ http://web.archive.org/web/20160326032109/http://ukrconsul.org/BASIC_FACTS.htm (02.10.2018)

² Tolga Bilener, “Ulus Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, Erhan Büyükkakıncı (ed.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004, s. 331.

³ Mehmet Sadi Bilgiç, “Ukrayna Krizinin Kafkasya Etkileri”, Hasret Çomak v.d. (ed.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s.376.

⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2003, s. 193

⁵ Oktay Bingöl, “Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 41, 2014, s. 23.

⁶ Cem Karadeli, “Ukrayna'da Milli Aidiyet, Rekabet ve Azınlıklar”, Çomak v.d., *Uluslararası Politika'da...*, s. 127.

girmektedir.⁷ Ayrıca Rusya'nın 500 kilometrelik bir kara sınırına sahip olduğu Ukrayna'yı kaybetmesi savunma hattında eksiklikler oluşmasına ve Doğu Avrupa'daki askeri üstünlüğünü kaybetmesine de neden olabilir.⁸

Enerji güvenliği, taşımacılık, ekonomik/ticari anlamda ülkenin üstlendiği önem göz önünde bulundurulduğunda Ukrayna Batı için de vazgeçilmez ülke⁹ ve stratejik ortak olarak değerlendirilmektedir.¹⁰ Batı ile Rusya arasında tampon bölge olan Ukrayna iki taraf için gelecekte oluşabilecek tehditlere karşı stratejik derinlik olarak düşünülmektedir.¹¹

I. 1. 1. Ukrayna'nın Kısa Siyasi Tarihi

Ukrayna'da ortaya çıkan ve Doğu Slavların ilk devleti olan Kiev Knezliği IX - XIII. yüzyıllarda Ukrayna'da hakim oldu. Bölgede ticareti yönlendiren knezlik Avrupa'yı Asyalı göçebe kavimlerin istilacı saldırılarına karşı koruyarak Doğu Avrupa'da güçlü bir aktöre dönüştü.¹² Knezliğin çökmesi ile birlikte Ukrayna'nın büyük bir bölümü Litvanya'nın, Galiçya bölgesi Polonya'nın, güneyi ise Moğolların eline geçse de,¹³ bir süre sonra Altın Orda bölgede hakim olmayı başardı.¹⁴ Altın Orda hakimiyeti ile birlikte Ukrayna'nın farklı bir millet tarafından 2 yüz yıl yönetilmesi ülkede ulus oluşumu sürecini başlatmış oldu.¹⁵ 1385 yılında Litvanya ve Polonya'nın birleşmesi ile Ukrayna'nın büyük bir kısmı Polonya'ya katıldı¹⁶ ve ardından kazak komutan Bohdan Khmel'nitski önderliğinde başlayan isyan sonucu¹⁷ Rus Çarlığı ile

⁷ İlyas Kamalov, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova'nın Rövanşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, s. 80.

⁸ Zhaley Abdi, "Ukrayna Krizine Jeopolitik Kuramlar Çerçevesinde Bakış", Çomak v.d., *Uluslararası Politika'da...*, s. 236-237.

⁹ Özge Filiz, "Ukrayna Krizinde NATO'nun Rolü", *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 1, No:2, 2013, s. 1., <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203076> (02.10.2018)

¹⁰ Giray Saynur Derman, Yerkinay Ongarova, "Ukrayna'da Siyasi Kriz", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 42, 2014, s. 15.

¹¹ Bilgiç, *Ukrayna Krizinin...*, s. 377.

¹² Cem Karadeli, "Orta Çağ'dan Günümüze Ukrayna'nın Kısa Tarihi", Çomak v.d., *Ulus Devlet...*, s. 1-2.

¹³ Bilener, *Ulus Devlet...*, s. 314.

¹⁴ Kamalov, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁵ Karadeli, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁶ Kamalov, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁷ Karadeli, *a.g.e.*, s. 3.

Khmel'nitski arasında 1654 yılında imzalanmış Pereyaslav Anlaşması ile Kiev Knezliğine ait tüm topraklar Rus Çarlığı'nın hükmü altına girdi.¹⁸ Fakat Polonya ile Moskova Çarlığı arasında 13 yıl süren savaş sonucu imzalanan 1667 Andruşovo Anlaşması ile Dinyeper'in batısındaki topraklar Polonya'ya bırakıldı. Kiev'in de dahil Doğu Ukrayna'da egemenlik kuran Ruslar Ukrayna'nın en geniş ve en önemli kısmını "Küçük Rusya" anlamını veren Malorosiyya olarak adlandırdı.¹⁹

Ekim 1917 Devrimi sonrasında Ukrayna milliyetçileri ülkede birkaç hükümet kurdu ve 1918'de iki yıl boyunca varlığını sürdüren Ukrayna bağımsızlığını ilan etti.²⁰ Ülkede başlayan iç savaş sırasında bölgenin bolşeviklerin eline geçmesini önlemek amacıyla 21 Nisan 1920 tarihinde Polonya ile Ukrayna arasında anlaşma imzalanca da, 27 Mayıs 1920'de Kiev'in düşmesi ile Ukrayna Polonya tarafından ilhak edildi. 11 Haziran 1920'de ise Rus ve Ukrayna bolşevik güçler Kiev'i ele geçirdi.²¹ 1921 Riga Anlaşmasıyla Polonyalılar Ukrayna'da Bolşeviklerin denetimini kabul etti²² ve ardından Ukrayna 1922'de Birlik Anlaşmasını imzalayarak Rusya, Belarus, Transkafkas Cumhuriyeti ile birlikte kurdukları SSCB'nin bir parçasına dönüştü.²³

II. Dünya Savaşı sonrası Batı Ukrayna bölgesi de Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ne dahil oldu²⁴ ve Stalin'in emriyle 1941'de Rusya'daki Volga Almanları, 1943-1944'te Karaçaylar, Kalmıklar, İnguşlar, Çeçenler, Balkarlar, Meşketi Türkleri ve Ukrayna'daki Kırım Tatarları ile Rumlar Orta Asya'ya sürüldü.²⁵

Kruşçev döneminde ise Pereyaslav Anlaşması'nın 300. yılı anısına ve yarımada'nın ulaşım ve ekonomik açıdan Kiev'e daha yakın olması gerekçesiyle 1954

¹⁸ Bilener, *Ulus Devlet...*, s. 314.

¹⁹ Karadeli, *Orta Çağ'dan...*, s. 3-4.

²⁰ Günhan Turan, "Bağımsız Ukrayna'nın Dış Politika Seçenekleri", Çomak v.d., *Uluslararası Politika'da...*, s. 366.

²¹ Karadeli, *a.g.e.*, s. 6-7.

²² Erhan Büyükkakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri", Büyükkakıncı, *Değişen Dünyada...*, s. 403-404.

²³ Karadeli, *a.g.e.*, s. 7.

²⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 367.

²⁵ Karadeli, *a.g.e.*, s. 9-10.

yılında Kırım Yarımadası Rusya'dan alınarak özerk statü ile Ukrayna S.S.C'ne bağlandı.²⁶

16 Temmuz 1990'da Ukrayna tekrar egemenliğini ilan etti²⁷ ve Ukraynalılar 1 Aralık 1991'de yapılmış referandumda bağımsızlık için oy kullandı. 8 Aralık'ta ise Minsk'te bir araya gelen Rusya, Belarus ve Ukrayna devlet başkanları Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasına karar verdi.²⁸

Bağımsızlık sonrası Ukrayna'da etnik çeşitlilik ülkede tek bir ulusal kimliğinin oluşumu önünde en büyük engeli oluşturdu. Nitekim 2001 istatistiklerine göre Ukrayna'da ülke nüfusunun %77.8'lik kısmını etnik Ukraynalılar, %17.3'lük kısmını Ruslar, geri kalan kısmını ise Kırım Tatarları ve diğer etnik gruplar oluşturmaktaydı.²⁹

I. 1. 2. Bağımsızlık Sonrası Ukrayna'nın İç Sorunları

Ukrayna bağımsızlık sonrası iç sorunlarla karşı karşıya kalırken, ülkede Doğu-Batı bölünmüşlüğü, Sovyet Askeri Mirası - Karadeniz Donanması'nın Geleceği ve Kırım Sorunu ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Her üç sorunun Sovyetler Birliği ve Rusya ile bağlantılı olması ise dikkat çekmiştir.

Bağımsızlığını kazandığı günden 2014 cumhurbaşkanı seçimlerine kadar Ukrayna'da hiçbir blok siyasi hayata tam olarak hakim olmamış ve bu nedenle koalisyon hükümetler ön plana çıkmıştır. Nitekim 1994-2010 tarihleri arasında ülkede dört kez yapılmış cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylardan hiçbirinin ilk turda %50'lik oy alamaması ülke genelinde bölünmüşlüğün bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.³⁰

1989 sayımlarına göre 51.4 milyonluk Ukrayna'da %72,7 etnik ukraynalı nüfus bulunurken, %22'lik büyük bir kısım ise Ruslardan oluşmaktaydı. Bağımsızlık sonrası %47'lik Rus nüfus ile ülkede oranla en fazla Rusun bulunduğu Donbas bölgesinde dil

²⁶ Alaeddin Yalçinkaya, "Rus Realpolitikinin Ertelelediği Sorun: Kırım", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 8, 2005, s. 104.

²⁷ Bilener, *Ulus Devlet...*, s. 319.

²⁸ Karadeli, *Orta Çağdan...*, s. 14.

²⁹ "Field Listing: Ethnic Groups", *Central Intelligence Agency*, 2001, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html> (02.10.2018)

³⁰ Derman, Ongarova, *Ukrayna'da Siyasi...*, s. 13.

grubu açısından da üstünlük %67'lik rakam ile Ruslarda olmuştur. Şöyle ki bölgedeki etnik Ukraynalıların çoğu anadili olarak kabul ettikleri Rusçayı konuşmaktaydı. Öte yandan 1998'de yapılmış bir araştırma Ukrayna'da nüfusun %31'lik büyük bir kısmının kendini Rus olarak gördüğünü ve %55'lik kısmın ise günlük yaşamda Rusça konuştuğunu ortaya çıkardı.³¹ Ayrıca Donbas bölgesinde seçmenlerin %80'i Rusçaya ikinci resmi dil statüsü talep etmiştir.³² 2001 sayımlarına göre ise Ukrayna genelinde %77.8'lik bir oran etnik Ukraynalılara aitken, Rusların sayı azalarak %17.3'lük bir orana gerilemiştir.³³

Ukrayna'da Dinyeper nehrinin birbirinden ayırdığı Doğu ve Batı bölgeleri ekonomik, etnik, kültürel bakımdan da birbirinden farklıdır.³⁴ Şöyle ki Rus nüfusun fazla bulunduğu Doğu Ukrayna'da mimariye açısından sovyet tarzı ön plana çıkmakta. Batı Ukrayna ise tarihen bölgede Avusturya Macaristan ve Polonya kontrolünün bir sonucu olarak mimariye açısından Barok, Gotik ve Rönesans dönemini ve klasik bir Orta Avrupa ülkesini hatırlatmaktadır.³⁵

Doğu Ukrayna'nın kömür kaynakları ile zengin olan ve Rus ekonomisi ile bütünleşen Donbas bölgesi³⁶ de Rusya sınırında bulunmaktadır. Doğu Ukraynalı siyasi partiler genel olarak Rusçaya resmi dil statüsü, Donbas bölgesine özerklik ve çifte vatandaşlık sistemi talebini ortak hedef olarak belirlemiştir. Batı Ukraynalılar ise ülkenin tam olarak bağımsızlığını savunmaktadır. Onlar bunun sadece Batılı ülkeler ile yakın işbirliği ile mümkün olabileceğini ileri sürerken, Doğu Ukraynalılar ise büyük kardeş olarak gördükleri Rusya ile ilişkileri ön plana çıkarmaktadırlar.³⁷ Kısacası Batı Ukrayna siyasi olarak Batı'ya, Doğu Ukrayna ise Rusya'ya yönelmektedir.³⁸

³¹ Bağırçan Tumbektov, Rusya Federasyonu Dışındaki Rus Azınlıkların ve Rusça Konuşanların Durumu, Büyükakıncı, *Değişen Dünyada...*, s. 58.

³² Karadeli, *Ukraynada Milli...*, s. 131.

³³ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/> (02.10.2018)

³⁴ Tolga Bilener, "Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 13, 2007, s. 116.

³⁵ Enes Bayraklı, "AB'nin Ukrayna Kriziyle İmtihanı", *SETA*, Sayı 40, 2014, s. 1.

³⁶ Fikret Ertan, "Ukrayna Yeni Jeopolitik Gerçek", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2005, Sayı 5, s. 114.

³⁷ Sevinç Özcan, *Bir Sovyet Mirası Rus Azınlıklar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 105-106.

³⁸ Erhan Akdemir, "Avrupa Birliği'nin Ukrayna Politikası: Eski Komşu mu? Yeni Aday mı?", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 41, 2014, s. 62.

Ukrayna'nın Batı'sı ile Doğu'su arasında temel farklılıklardan biri de mezhepsel seçimdir. Şöyle ki Batı Ukrayna uzun süre Avusturya - Macaristan yönetimi altında kaldığı için bölgede katolik inanç yaygınken, Doğu Ukrayna ise bölgede Rus kontrolünün bir sonucu olarak Ortodoks hıristiyanlığına inanılmaktadır.³⁹ Öte yandan Ukraynalılar ile Rusların birlikte yaşadığı Doğu Ukrayna nüfusu kendini Avrasyacı kültürün mirascısı olarak görürken Batı Ukraynalılar kendilerini Orta Avrupa kültürü mirascısı olarak değerlendirmektedir.⁴⁰

Ayrıca ülkede Ukrayna ve Rus kültürünün yansıması olarak 2 milliyetçi akım - Etnik Ukrayna Milliyetçiliği ve Doğu Slav milliyetçiliği rekabet etmektedir. Etnik Ukrayna Milliyetçiliğine göre ülkede etnik Ukrayna soyundan gelenler ayrıcalıklı olmalı ve ukraynalı kültürü ve dili başat güç olmalıdır. "Ukraynalıların tek vatani Ukraynadır" sloganını edinen etnik Ukrayna milliyetçiliği Rusya - Ukrayna ilişkilerini sömürgeci ilişkiler olarak değerlendirerek ülkede Rus- ukrayna ayrımının nedeninin Ruslar olduğunu ileri sürmektedirler. Doğu Slav milletçiliği ise Ukrayna'nın 2 başat etnik grup olan Ukraynalılar ve Ruslardan oluştuğunu, her iki etnik grubun da köken, dil ve kültür olarak Doğu Slav'lara dayandığını savunmaktadır. Bu bakış açısına göre Kiev Knezliği Rusya, Belarus ve Ukrayna'nın temel devletidir ve ülkede iki resmi dil, iki kültür ve iki etnisiteye dayalı yapı oluşturulmalıdır.⁴¹ Özetle Ukrayna'da keskin bölünmüşlük tarihi, dini, siyasi faktörlere dayanmakta⁴² ve tüm bu nedenler ise ülkede ortak bilincin oluşumunu engellemektedir.

Bağımsızlık sonrasında Ukrayna'nın yaşamış olduğu ön önemli sorunlardan biri de Rusya ile paylaşma noktasında ortaya çıkan sovyet askeri mirası oldu. Bu bir iç sorun olmakla birlikte ülkede bulunan Sovyet nükleer silahları nedeniyle hem de bir uluslararası problem niteliğine sahipti. Ülkedeki nükleer silahlarla ilgili ilk anlaşma Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan arasında Minsk'te imzalanca da, Ukrayna daha sonra bu silahların Rusya'ya transferini reddetti. Fakat Batılı devletlerin nükleer silahlı

³⁹ Bilener, *Ulus Devlet...*, s. 333.

⁴⁰ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 116.

⁴¹ Karadeli, *Ukrayna'da Milli...*, s. 119.

⁴² Kamalov, *Putin Dönemi...*, s. 83-86.

ülkelerin sayısını az tutmak amacıyla bu konuda Rusya'yı desteklemesi Ukrayna'ya karşı baskıların artmasına neden oldu. Sonuçta Aralık 1994'te ülkenin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının garantisi karşılığında Ukrayna, Rusya, ABD ve Birleşik Krallık arasında Budapeşte Memorandumu ve 10 ay içerisinde ülkedeki 200 nükleer başlığın Rusya'ya transferini öngören Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması imzalandı.⁴³

Bağımsızlık sonrası Sovyet askeri mirasının en önemli ayaklarından biri Karadeniz Filosu'nun geleceği ciddi tartışmalara neden oldu.⁴⁴ Temelleri 1783'te Rus General Potemkin tarafından atılmış olan Karadeniz Filosu⁴⁵ bölgenin kontrolü açısından vazgeçilmez niteliğe sahiptir. Filonun paylaşılması noktasında ortaya çıkan sorun ise üsdeki savaş gemilerinin paylaşılması, Kırım'da bulunan Sivastopol Limanı ve yarımada'daki Rus deniz üssünün hukuki statüsünün belirlenmesi gibi problemleri kapsamaktaydı. Bu sorun ayrıca Kırım'ın egemenliği konusunu da gündeme getirdi.⁴⁶ Karadeniz Filosu Rusya için bölgede üstünlük sağlamak, ülkenin güney sınırlarının güvenliği temin etmek ve bölge ülkelerini etki altında tutmak açısından önemli bir araç olup filonun neredeyse %70'i Kırım'a ait Sivastopol ve Feodosya limanında bulunmaktaydı.⁴⁷ Sovyetler Birliği parçalandığı sırada sözkonusu filo 48 bin asker, 125 savaş uçağı, 14 denizlatı, 85 helikopter, 31 muharip gemisinin yanısıra 43 sahil koruma gemisini bünyesinde bulundurmaktaydı.⁴⁸

Bağımsızlık sonrası Ukrayna'nın sınırları içerisinde bulunan askeri güçleri devraldığını duyurmasıyla birlikte Kırım'daki Karadeniz donanması da Ukrayna denetimi altına geçti.⁴⁹ Ocak 1992 tarihinde ise Rusya'nın Karadeniz Filosu'nun tamamı ve Sivastopol Limanı üzerinde egemenlik iddiaları taraflar arasında gerginliği

⁴³ Aslıhan Anlar, "Rusya ve Batı Arasında Ukrayna Krizi", Çomak v.d., *Uluslararası Politika'da...*, s. 208.

⁴⁴ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 122.

⁴⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 311.

⁴⁶ Büyükkakıncı, *Bağımsızlık Sürecinde...*, s. 414.

⁴⁷ Halil Akman, "Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 1, 2014. 1-20.

⁴⁸ <https://fas.org/nuke/guide/russia/agency/mf-black.htm> (02.10.2018)

⁴⁹ Özcan, *Bir Sovyet Mirası...*, s. 110.

tırmandırdı. Sorunun çözümüne yönelik ilk ikili görüşme 29-30 Nisan tarihlerinde Odessa'da yapıldı. Taraflar arasında imzalanan ve Haziran'da paraf edilen Dagomys Anlaşması'na göre Karadeniz Filosu Rus ve Ukraynalı temsilcilerden oluşan ortak bir komisyon tarafından yönetilmeye başlandı. Kısa süre sonra Kırım'da bir araya gelen devlet başkanları Devlet başkanları Yeltsin ve Kravçuk'un 3 Ağustos'ta imzaladıkları Yalta Anlaşması'na göre ise Karadeniz Filosu BDT akseri komutasından çıkarılarak Rus ve ukraynalı yetkililerden oluşan ortak kurumun kontrolüne bırakılacak, üç yıla sınırlı olacak eşgüdüm dönemi, sonrasında ise nihai bir paylaşım anlaşması yapılacaktı. Fakat Eylül'de Ukrayna yönetimi Yalta Anlaşması'nı çiğnediği gerekçesiyle Moskova'ya nota gönderdi ve donanma akademisinin kendilerine ait olduğunu ilettili. 9 Temmuz 1993 tarihinde ise Rusya Devlet Duması kabul ettiği bir kararla Sivastopol'u Rusya'nın birer parçası olduğunu ve 1954 tarihli Kırım'ın egemenliğinin devri anlaşmasının ise meşru olmadığını duyurdu.⁵⁰

Sorunla ilgili Eylül 1993'te yapılan Kırım görüşmesi sırasında Rusya'nın doğal gazı kesme tehdidi ile karşı karşıya kalan Ukrayna hükümeti birsıra tavizler vermek zorunda kaldı ve donanmanın kendisine ait gemilerini Ruslara satmayı kabul etti. Fakat Sivastopol'un kıyı tesislerinin Rusya tarafından kiralamak istenmesi taraflar arasında gerginliği tırmandırdı.⁵¹ Nihayetinde taraflar arasında 1994'te imzalanan anlaşmaya göre Ruslar Ukrayna'ya tazminat ödemeyi kabul etti, karşılığında ise Karadeniz Filosu'nun %85'i Rusya'ya bırakıldı. Ayrıca Ukrayna'nın Kırım'da iki ufak limanı askeri üs olarak kullanmasına karşılık Sivastopol Limanı Rusya'ya kiralandı.⁵²

Konu ile ilgili Nisan 1997'de tekrar masaya oturan taraflar 28 Mayıs 1997'de ortak metne imza attı. Ukrayna Başbakanı P. Lazarenko ile Rusya Başbakanı V. Çernomodin'in imzaladığı anlaşmaya göre yeni gemilerin Rusya'ya bırakılması şartıyla Karadeniz Filosu taraflar arasında yarı yarıya paylaşıldı ve Sivastopol Limanı yıllık 97 milyon dolar karşılığında 20 yıllığına Rusya'ya kiralandı. Rusya'nın yapacağı

⁵⁰ Büyükkakıncı, *Bağımsızlık Sürecinde...*, s. 414.

⁵¹ Özcan, *Bir Sovyet Mirası...*, s. 112.

⁵² Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 122.

ödemelerin ise Ukrayna'nın enerji borçlarından düşürülmesi öngörüldü. Ayrıca anlaşmayla Ukrayna'nın Kırım üzerinde egemenliği de tanındı.⁵³

2017'de bitecek olan anlaşma ile ilgili Aralık 2008'de yapılmış olan bir ankette %69.9 katılımcı anlaşmanın uzatılmasından yanayken, sadece %8.3'ü sözkonusu filonun yarımadadan ayrılmasını istemiştir.⁵⁴ 2017 yılında bitecek olan Karadeniz Filosu'nun kullanım hakkı 2010'da Yanukoviç yönetimi tarafından 25 yıllığına 2042'e kadar uzatıldı ve anlaşmada tarafların kira süresini daha 5 yıl uzatma hakkına sahip olduğu belirtildi.⁵⁵

Kırım sorunu ise bağımsızlıktan beri Ukrayna'nın en önemli sorunlarından biri olup ülkenin siyasi bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünü tehdit etmektedir. Öte yandan yarımadanın genelde Avrasya, daha dar çerçevede ise bölgenin kontrolü açısından çok önemli jeopolitiği sorunu ülke içi sorundan uluslararası sorun boyutuna taşımaktadır. Bu nedenle Kırım sorununu sonraki başlıklarda daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

I. 2. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin İlk Çağlardan Günümüze Tarihsel Serüveni

27 bin kilometre kare yüzölçümüne sahip Kırım Karadeniz'in kuzeyinde, Ukrayna'nın güneyinde çok önemli stratejik bir konumda yerleşen bir yarımadadır. (Harita – 1) Güney ve batıdan Karadeniz, kuzeyden Ukrayna ve doğudan ise Azak Denizi ile çevrili olan Kırım yarımadasının sahillerinin uzunluğu toplam yaklaşık 1000 km, yarımadanın kara parçası kuzeyden güneyine 200 km, batısından doğusuna ise 320 km'dir. İstanbul Boğazları ile bağlantı noktasını oluşturması yarımadaya stratejik önem kazandırmaktadır. Jeopolitiği ile Karadeniz'in kilit noktası olan Kırım merkez hat olması nedeniyle Kafkasya da dahil Doğu Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar bölgeni kontrol edebilecek bir özelliğe sahiptir. Ayrıca Kuzey ülkelerinin güneye açılan kapısı olan

⁵³ Büyükkakıncı, *Bağımsızlık Sürecinde...*, s. 418.

⁵⁴ <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/over-two-thirds-of-crimean-residents-supportlonge-32169.html> (02.10.2018)

⁵⁵ Beyazıt Erkin, "Ukrayna Krizi: Yeniden Soğuk Savaş Senaryosu ve Kırım", *Türk Akademisi Dış Politika Araştırma Merkezi*, Değerlendirme No: 7, Şubat 2014, s. 2.

yarımada Asya ile Avrupa arasında stratejik nakliye hatkarının da uğrak noktasıdır.⁵⁶ Bu stratejik önemi nedeniyle Kırım'a sahip olmak J. Martin'in deyimi ile Ukrayna'ya sahip olmak anlamına gelmektedir.⁵⁷

Ukrayna sınırları içerisinde özerk statüsü olan Kırım ülkenin etnik açıdan farklılık gösteren bölgelerinden biridir.⁵⁸ Şöyle ki, 2001 sayımlarına göre 2,4 milyonluk⁵⁹ Kırım nüfusunun %58,32'nü Ruslar, %24,32'nü Ukraynalılar, %12,1'ni ise Kırım Tatarları oluşturmaktaydı.⁶⁰ 1954'te Sovyetler Birliği başkanı Kruşçev tarafından Ukrayna'yı Rusya'ya bağlayan Pereyaslav Anlaşması'nın 300. yılı anısına hediye olarak Rusya'dan alınarak Ukrayna'ya bağlanan Kırım,⁶¹ Birlik parçalandıktan sonra iki ülke arasında çekişme noktası oldu. Rusların geleneksel sıcak denizlere inme politikası açısından kilit nokta olan Kırım Rusya için hem yarımada bulunan Rus nüfus, hem de ülkenin güney güvenliği açısından sahip olduğu önem nedeniyle vazgeçilmez niteliğe sahiptir.⁶² Nitekim Kırım'da Rusya'nın Karadeniz'e açılan penceresi - Sevastopol Limanı ve büyük Rus donanması bulunmaktadır.

⁵⁶ Gül Sarıkaya, *Ukrayna Jeopolitiği Bağlamında Kırım ve Kırım Türkleri Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014, s. 103-104.

⁵⁷ Jeff Martin, "The Strategic Importance of the Black Sea, What's Wrong With The World", http://www.whatswrongwiththeworld.net/2008/08/the_strategic_importance_of_th.html (02.10.2018)

⁵⁸ McMahon R., "Ukraine in Crisis", *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/background/ukraine-crisis> (02.10.2018)

⁵⁹ <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?YaziNo=80> (02.10.2018)

⁶⁰ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/Crimea/> (02.10.2018)

⁶¹ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 116.

⁶² Bayraklı, *AB'nin Ukrayna...*, s. 2.

Harita – 1; Kırım'ın Haritası;

<https://www.britannica.com/place/Crimea> (02.10.2018)

I. 2. 1. Kırım'ın Kısa Tarihi: Antik Çağ'dan Orta Çağ'a

Antik Çağ'dan itibaren farklı göçebe halk ve kavimlere sığınak olan Kırım yarımadası birçok devlet tarafından kontrol edilmiş, Tatarlar tarafından ise anavatan olarak kabul edilmiştir.⁶³ Kırım'da en eski yerleşik toplumlar Taur, İskit ve Kimmer'ler iken, m.ö VI. yüzyıldan itibaren yarımadada Yunan kolonileri kurulmaya başlandı, m.ö. I yüzyılda ise Sarmatlar bölgeye yerleşmeye başladı. Kırım'a gelen ilk Türk kavminin ise Alanlar olduğu bilinmektedir.⁶⁴ Türklerin Kırım tarihi ise 430'lu yıllarda Hun İmparatoru Atilla ile başladı ve hunlardan sonra Hazar Türklerinin öncülüğünde farklı Türk kavimleri Kuban, Azak ve Don nehirleri kıyılarında yerleşti. VII. yüzyıldan itibaren ise Kırım'da kontrolü ele almaya başlayan Hazarlar VIII. yüzyılda bütünüyle kontrolü ele geçirmeyi başardı. Hazarların yıkılması sonrasında IX. ve X. yüzyıllarda

⁶³ Victor Ostapchuk, "Don't Let Russia Abuse Crimean History", *The Globe and Mail*, Mart 2014.

⁶⁴ Ethem Feyzi Gözaydın, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948, s. 20.

Türk Peçenekler Kırım'a geldi. Ardından ise Tatarların bir halk olarak oluşumunda önemli role sahip Kıpçak Türkleri yarımada'ya yerleşti ve XI yüzyıldan itibaren doğu Kırım limanlarını ele geçirdi.⁶⁵ Böylece Hunların Doğu Avrupa'ya akımları ile başlayan Kırım'ın Türkleşme süreci Hazar, Kıpçak ve Peçeneklerin de akımları ile hızlanmış oldu.⁶⁶ XII. Yüzyıldan itibaren bölgede artan ticaret Anadolu Türklerinin ilgisini Kırım üzerinde yoğunlaştırınca, XIII. yüzyılda Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat'ın emriyle Kırım'ın ticari açıdan en önemli kenti olan Suğdak ele geçirildi.⁶⁷

Yarımada'ya gelen ilk Tatarlar ise Cengiz Han'ın komutanları olan Cebe ve Sabutay'ın ordusu saflarında 1220'de bölgeye yerleşti. Cebe ve Sabutay Kıpçakları bozguna uğrattınca Kıpçaklar tarafından boşaltılan Sudak şehri Tatarlar tarafından ele geçirildi. Ardından 1237'de Altın Orda'nın kurucusu Batu Han Kırım'ı ele geçirdi ve Kıpçak ve Peçenekleri yarımada'dan kovarak onların yerine Tatarları yerleştirdi. Böylece XIII. yüzyıldan itibaren yarımada Tatarların yurduna dönüşmeye başladı. Zamanla güçlenen Tatarlar 1357'de Kiev ve Podolya'yı da kontrol altına aldı. XIV. yüzyılın ortalarından itibaren ise iktidar kavgaları sonucu Altın Orda devletinin parçalanması Kırım Hanlığı'nın ortaya çıkması için elverişli fırsat doğurdu.⁶⁸

I. 2. 1. 1. Kırım Hanlığı

XV. yüzyılda Cengiz Han soyundan Hacı Giray hak iddia ettiği Altın Orda iktidarına gelmeyi başarmasa da, Kırım Hanlığı'nı kurarak Doğu Avrupa'da güçlü bir devletin başına geçmiş oldu.⁶⁹ Onun 1466'da vefat etmesi ile birlikte iktidar uğruna taht kavgaları alev alırken, 12 yıl süren mücadelenin ardından hanlığın başına Osmanlı'nın desteğini alan Mengli Giray Han geçti. Yarımada'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesi ise Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşti. Mengli Giray'ın Ahmet Paşa ile 1475

⁶⁵ Halil İnancık, "Kırım", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yayınları, 25. Cilt, 2002, s. 448.

⁶⁶ Mashar Yasin Tülyüoğlu, "Sovyet Sonrası Dönemde Ukrayna'daki Azınlıklar", s. 7, http://cesran.org/Dosyalar/MAKALELER/Sovyet_Sonrasi_Donemde_Ukraynadaki_Azinliklar.pdf (02.10.2018)

⁶⁷ İnancık, *a.g.e.*, s. 448-449.

⁶⁸ Burak Şakir Şeker, "Ukrayna Krizinde Tarihsel Doku: Türk Hakimiyeti – Rus Yayılmacılığı", Çomak v.d., *Uluslararası Politika'da...*, s. 23-26.

⁶⁹ Gönül Şamilkızı, *Kırım Ateşi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017, s. 14.

yılında imzalamış olduğu anlaşma ile Kırım ve Osmanlı'nın 300 yıllık ortak tarihi başladı.⁷⁰ Anlaşma ile hanlık içişlerinde kendini yönetme hakkına sahip olmak şartıyla Osmanlı'ya bağlandı.⁷¹

Rusya'nın sıcak denizlere inmesi yolunda en büyük engeli oluşturması, Çin'den gelen İpek Yolu'nun son noktası olması ve Doğu Avrupa'yı Akdeniz ülkeleri ve Ön Asya ile bağlayan konumunda bulunması nedeniyle Kırım Rusların ilk ele geçirmek istediği bölgelerden biri oldu. Bu nedenle XVII. yüzyılın birinci yarısından itibaren Rus kazaklar yarımada'ya saldırılara başladı. Ardından 1768'de başlayan Rus-Osmanlı savaşları sonucunda önemli kayıplar veren Osmanlı İmparatorluğu 1771'de Kırım'ı tamamen Ruslara bırakmak zorunda kaldı. Savaşı noktlayan 21 Temmuz 1774 Küçük Kaynarça Antlaşması ise Kırım'ı "bağımsız" yaparak dini işler hariç Osmanlı'dan kopardı. 1779 Aynalıkavak Tenhiknamesi ile Rusya askerlerini yarımadadan çekmeyi kabul etse de, kendi yanlısı Şahin Giray hanın Osmanlı tarafından Kırım hanı olarak kabul edilmesini başardı. 19 Nisan 1783 tarihinde ise Kırım II. Yekaterina'nın emriyle Rusya'ya ilhak edildi ve Tavrida eyaletine bağlandı.⁷² Bu tarihten itibaren yarımada'daki kentlerin isimleri değiştirilmeye başlandı ve ardından Tatar köyü Akyar'ın üzerinde Sivastopol deniz üssü inşa edildi.⁷³ Yekaterinoslav kentinin kurulmasıyla birlikte Kırım'da Rus varlığının güçlendirilmesi yönünde faaliyetler yoğunlaştırıldı.⁷⁴ İlhak sonrası Kırım'a gayri müslim slavları yerleştiren Rusya'nın baskıları Tatarların Osmanlı'ya göç etmesine neden oldu. 150 sene boyunca devam eden göç dalgaları sonucunda ise yarımada'da nüfusun %98'e sahip Tatarlar yüzyıl sonra %35'lere kadar geriledi. Nitekim 1783-1922 tarihleri arasında 1.8 milyon Tatarın Osmanlı'ya göç ettiği tahmin edilmektedir.⁷⁵

⁷⁰ İnancık, *Kırım...*, s. 450-452.

⁷¹ Şeker, *Ukrayna Krizinde...*, s. 26-27.

⁷² Hakan Kırımlı, "Kırım/Rus İdaresi Dönemi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara: MEB Yayınları, 2002, s. 458.

⁷³ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 16.

⁷⁴ Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 311.

⁷⁵ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 458.

I. 2. 1. 2. Kırım'da Milli Uyanış

Rus İmparatorluğu tarafından Kırım Tatarlarına yönelik yüzyıllar boyunca yapılan baskılar sonucu Tatarların nüfusu keskin azalmakla birlikte aydın ve burjuva tabakası da yok edildi. Fakat direnç gösteren reformcu aydınlar arasında Gaspıralı Usul-i Cedid eğitim sisteminin öncülerinden biri olan⁷⁶ İsmail Bey Gaspıralı 1883'te yayınlamağa başladığı "Tercüman" Gazetesi ile ön plana çıktı. "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganı ile Gaspıralı, Rusya'da yaşayan tüm müslümanların birleşmesi ve ortak Türkçenin oluşturulması gerektiği üzerinde duruyordu.⁷⁷ 1910 sonrasında yeniden teşkilatlanmaya giden Tatar aydınlar, İstanbul'da mücadele yöntemi eğitimi olan "Vatan Cemiyeti"ni kurarak 1913'te mücadele merkezini Kırım'a taşıma kararı aldılar. 1914'te Odessa'da şube açan Tatarlar 1917 Rus İmparatorluğu dağılınca faaliyetlerinde yeni aşamaya geçtiler. Böylece Tatarlara ait gizli siyasi hücreler açık faaliyet yürütme fırsatı elde ederek milliyetçi faaliyeti genişletti.⁷⁸ Nisan 1917 tarihinde Akmescit'te Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi toplanarak kendilerinin Merkezi İcra Komitesi'ni seçti ve başkanlığa Kırım Müslümanları Müftisi Numan Çelebi Cihan getirdi.⁷⁹ Komitenin teşkil ettiği seçimler sonucunda 9 Aralık 1917'de Bahçesaray'da Kırım Tatar Milli Parlamentosu – Kurultay toplandı. Anayasa ve hükümet kurma kararı alan kurultay yarımada da yaşayan etniklere eşit haklar sağlayan ve kendi kaderini tayin hakkını prensip edinen cumhuriyet ilan etti ve Numan Çelebi başkanlığında hükümet kuruldu.⁸⁰ Böylece Kırım Demokratik Cumhuriyeti ortaya çıktı.⁸¹

⁷⁶ <http://www.ismailgaspıralı.org/yazilar/tuzun.htm#dn0> (02.10.2018)

⁷⁷ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 17.

⁷⁸ Kırımlı, *Kırım/Rus...*, s. 459.

⁷⁹ H. Murat Arabacı, "Türkiye'de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 49.,

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi2/sayi2pdf/arabacai_murat_ilkkirimteskilatlari.pdf

(02.10.2018)

⁸⁰ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 460.

⁸¹ Atilla Sandıklı v.d., "Karadeniz'deki Gelişmeler ve Türkiye", *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, Rapor No. 62, İstanbul: Bilgesam Yayınları, Ağustos 2014, s. 37.

I. 2. 1. 3. Kırım'da Bolşevik Hakimiyeti ve Sovyet İktidarı

Yeni hükümet yarımadaının büyük bir bölümünde kontrolü sağlasa da, Kırım'ın çok önemli parçası - Sivastopol tamamen bolşeviklerin kontrolü altında kaldı. 23 Ocak 1918'de bolşevikler Bahçesaray'ı, ardından ise 26 Ocak'ta başkent Akmescit'i ele geçirerek Kırım Tatar Milli Hükümeti'ni yıktı ve bolşevik idaresi kurdu. Yeni adı Tavrida olan bolşevik cumhuriyet N. Çelebi Cihan'nın da aralarında bulunduğu Kırım aydınlarını terörle katletmeye başladı. 18 Ekim 1921'de ise Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.⁸²

Sovyetler Birliği'nin kurulması sonrası birliğin birçok yerinde olduğu gibi Kırım'da da Tatarlara kendilerine özgü ulusal kültürlerini geliştirme izni verildi ve Milli Fırka mensuplarının aralarında bulunduğu birçok direnişçiye af çıkarıldı. Fakat kısa süre sonra yüz bin kişinin ölümü ile sonuçlanan açlık başladı ve açlığın kurbanlarının %60'ı Tatarlar oldu. 1923 tarihinde KMSSC'nin başına milli bilince sahip eski Millî Fırkacı Veli İbrahim getirildi. V. İbrahim 5 yıllık iktidarı sırasında eğitim ve kültüre özel önem vererek Tatar halkının haklarını korumaya yönelik adımlar attı. Yarımadaı terkeden Tatar aydınların geri dönmesi için gerekli adımları atması onun burjuva milliyetçiliğinde suçlanarak 9 Mayıs 1928 tarihinde kurşuna dizilmesine neden oldu.⁸³

1928 sonrası Birlik'te uygulamaya konulmuş "Sovyetleştirme" politikaları sonrasında yarımadaında Tatar milli kadroları tasfiye edildi ve Ruslaştırma politikası sonucunda 1930'lu yıllarda yarımadaında bulunan 16 ilin sadece 5'inde Tatarlar çoğunluk olarak kaldılar.⁸⁴ 1930'ların büyük terörü sonucu ise 40 bin Tatar köylüsü toprak ağası suçlamasıyla Ural ve Sibirya'ya sürgün edildi, halkın aydın ve din adamlarının neredeyse tamamı öldürüldü. Özetle yarımadaında ilk 20 yıllık sovyet iktidarı döneminde 150 bin insan yok edildi.⁸⁵

İkinci Dünya Savaşı başlayınca on binlerce Kırım Tatarı cepheye sürülürken 4 Temmuz 1941'de Almanlar Kırım'ı ele geçirdi. Sovyet partizanlarına karşı gönüllü

⁸² Kırımli, *Kırım/Rus...*, s. 460-461.

⁸³ *a.g.e.*, s. 460-461.

⁸⁴ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 23.

⁸⁵ Kırımli, *a.g.e.*, s. 461.

Tatar birlikleri oluşturuldu, işğalın sonları doğru ise partizanlara yardım ettiği bahanesiyle Tatar köylerine karşı sert uygulamalar gerçekleştirildi.⁸⁶ 9 Mayıs 1944'te ise Kızıl Ordu Kırım'ı Almanlardan tamamen geri alınca bu kez de Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Tatarlara karşı sert ceza yöntemleri uygulamaya konuldu. Bu kapsamda 17 Mayıs'ı 18'ne bağlayan gece 180 bin Kırmımlı Tatar trenlere doldurularak 3-4 hafta süren zorlu yolculuğa tabi tutuldu ve Orta Asya – Ural, Sibiryaya sürüldü.⁸⁷ Kırım'daki Tatar varlıkları yağmalanarak yerlerine Rus ve Ukraynalılar yerleştirildi ve Türk-İslam tarihi silinmeye başlandı.⁸⁸

RSFSC Yüksek Sovyeti'nin 28 Temmuz 1946 kararıyla Kırım'ın özerk cumhuriyet statüsü lağvedilerek vilayete dönüştürüldü.⁸⁹ 1954 yılına kadar Sovyetler Birliği'de Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olan Kırım yarımadası Ukrayna kökenli Başkan Kruşçev'in emriyle Ukrayna'nın Rusya'ya katılmasını öngören 1654 tarihli Pereyaslav Anlaşması'nın 300. yıldönümü anısına "hediye" olarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı.⁹⁰ Kruşçev eski başkan Stalin politikalarını sert eleştirerek sürgün edilen halkların geri dönmesi gerektiğini vurgulasa da, Kırım Tatarları, Ahıskalılar ve Volga Almanları bu durumdan faydalanamadı. Ancak sürgün coğrafyalarında buldukları yerden ayrılmayı yasaklayan özel iskan rejimi Kırım Tatarları için kaldırıldı.⁹¹

Öte yandan 1956'dan başlayarak Kırım Tatarları devlet – parti yöneticilerine kendi haklarını talep etmeye yönelik dilekçeler göndermeye başladı ve organize hal alan bu durum 1960'larda SSCB'de dönemin en geniş çaplı rejim karşıtı hareket olan Kırım Tatar Milli Harekatı'nın doğuşunda önemli rol üstlendi.⁹² Nihayetinde SB Yüksek Sovyeti Prezidyumu 5 Eylül 1967'de Kırım Tatarlarının haklarını iade eden kararnameyi kabul etti ve kararnamenin hemen ardından binlerce Tatar Kırım'a geri dönmeye başladı. Fakat Eylül – Aralık tarihlerinde geri dönen Kırmımlı Tatar zorla yarımadadan

⁸⁶ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 25.

⁸⁷ Özcan, *Bir Sovyet Mirası...*, s. 108.

⁸⁸ Kırmımlı, *Kırım/Rus...*, s. 461.

⁸⁹ *a.g.e.*, s. 462.

⁹⁰ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 116.

⁹¹ Kırmımlı, *a.g.e.*, s. 462.

⁹² Şamilkızı, *a.g.e.*, s. 28.

kovuldu ve geri dönen 6 bin Tatar aileden sadece 2 aile ve 3 kişi Kırım'a yerleşme imkanı elde etti.⁹³

I. 2. 1. 4. Sovyet Sonrası Kırım

Gorbaçov döneminde Sovyetler Birliği'nde yumuşama ve değişim rüzgarlarının başlamasıyla 1980'lerin sonlarına doğru Kırımlı Tatarlar toplu şekilde anavatana dönmeye başladı. Artık Nisan 1989 tarihinde vatana dönen Tatarların sayısı 40 bine ulaştı. Böyle bir ortamda 29 Nisan 1989'da Özbekistan'da Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nun başkanlığında Kırım Tatar Milli Harekatı Teşkilatı kuruldu. Teşkilatın çabalarıyla 1989-1991 tarihlerinde Tatarlar yarımada nüfusunun %15'ni oluşturacak kadar vatanadönüş gerçekleştirdi. İlerleyen süreçte Kırım Tatar Milli Muhtariyeti'nin tekrar kurulması ihtimaline karşı Moskova Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasını gündeme getirdi. Kırım Tatarlarının itirazlarına rağmen 20 Ocak 1991'de Kırım vilayetinin özerkliği ile ilgili referandum yapıldı.⁹⁴ 12 Şubat 1991'de Kırım vilayeti Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi⁹⁵ ve bu statü 19 Haziran 1991'de Ukrayna anayasasına ilave edildi. Bu dönemde KTMH'nin öncülük ettiği Kurultay çağırıldı ve Kırım ve sürgün bölgelerinde seçimler yapılarak delegeler oluşturuldu. 26 Haziran 1991'de Kurultay Akmescit'te toplanarak Rusların çoğunlukta olduğu KMSSC'ni tanımadığını duyurdu ve Kırım Tatarlarının Egemenlik Bildirisini yayınladı. Bildiri yarımada'nın statüsünün Tatarların kendi kaderlerini tayinetme hakkına uygun bir şekilde belirleyeceğini ilan etti ve iki yılda bir toplanacak olan ve başkanlığını Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nun yapacağı Kırım Tatar Milli Meclisi'nin oluşturulması kararını aldı.⁹⁶ Meclis sürgünde olan Tatarların yarımadaya dönmelerini kolaylaştırmak ve Ukrayna siyaseti ve Kırım özerk yönetiminde etkili faaliyetler yürütmek için faaliyete başladı.⁹⁷

⁹³ Kırımlı, *Kırım/Rus...*, s. 29.

⁹⁴ <https://www.ukrinform.ru/rubric-politics/2160151-20-anvara-1991-goda-pervyj-krymskij-referendum-to-ze-eto-bylo.html> (02.10.2018)

⁹⁵ http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=16888 (02.10.2018)

⁹⁶ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 32.

⁹⁷ Sandıklı v.d., *Karadeniz'de Gelişmeler...*, s. 37.

Ukrayna 1 Aralık 1991 tarihli referandumla bağımsızlığını ilan etti, böylece Kırım da BM seviyesinde Ukrayna sınırları içerisinde tanındı. Fakat Kırım Parlamentosu'nda Rusların çoğunluk olması 1992 ve 1994 tarihlerinde yarımadanın almış olduğu bağımsızlık kararlarında etkili oldu. Ancak her iki karar Ukrayna merkezi hükümeti tarafından geçersiz ilan edildi. Taraflar arasında yapılan müzakereler sonucu kabul edilen 21 Ekim 1998 tarihli Kırım Anayasası'na göre ise Kırım Özerk Cumhuriyeti statüsü kazandı.⁹⁸

Öte yandan Kırım'ın Rus kimliği ve kültürüne asimile olmuş ve Ruslardan sonra ikinci büyük nüfusu olan Ukraynalılar siyasi tercihlerini büyük oranda Ruslardan yana kullanmaktadırlar. Bu yüzden Kırım 1990'lardan beri Ukrayna ve Rusya arasında en büyük sıkıntı noktalarından biri olmuştur.⁹⁹ Kırım'ın Rus sakinlerinin Rusya'ya birleşme isteği, yarımada Rus askeri filosunun bulunması Kırım'ı Ukrayna dahilinde en sorunlu bölge durumuna düşürmüştür.¹⁰⁰ Ayrıca Kırım'da %58'lik bir oranda nüfusa sahip Ruslar yarımada yönelik 2014 Rus ilhaka da çok etkili olmuştur.¹⁰¹

I. 2. 2. Kırım'a Yönelik Rus Hamleleri: Ayrılıkçı Faaliyetlerin Başlaması

Ukrayna bağımsızlığını ilan ettikten 10 gün sonra 4 Eylül 1991'de Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Kırım Tatar Meclisi'nin karşı çıktığı Devlet Egemenliği deklarasyonunu kabul etti¹⁰² ve 1 Aralık tarihinde yapılmış referandumda Kırımlıların %54,19'u Ukrayna'nın bağımsızlığı için oy kullandı.¹⁰³ Fakat buna rağmen 26 Şubat 1992 tarihinde Rusya'nın çabalarıyla ile Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ismi Kırım Cumhuriyeti olarak değiştirildi.¹⁰⁴ Moskova'nın yarımada'daki siyasi projesi Kırım Cumhuriyet Harekatı Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasını öngören referandum için

⁹⁸ Fatma Aslı Kelkitli, "Kırım Rusya için Vazgeçilmez Yarımada", Çomak v.d., *Uluslararası Politika'da...*, s. 293.

⁹⁹ Suat Kınıklıoğlu, "Ukrayna'da Kuçma Dönemi: Denge, Kararlılık ve Reform Politikaları", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 3, Sayı 1, 1991, s. 85.

¹⁰⁰ Kamalov, *Putin Dönemi...*, s. 86.

¹⁰¹ Kelkitli, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁰² <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb001d002-91?test=4/UMfPEGznhhIqa.ZiwvoPOYHI4FU80msh8Ie6> (02.10.2018)

¹⁰³ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 34.

¹⁰⁴ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb0022002-92> (02.10.2018)

imza kampanyası başlattı. Mayıs 1992’de Kırım yerel Parlamentosu’nun birkaç üyesi yarımada’nın bağımsızlığını ilan ederek, 2 Ağustos tarihi için referandum yapma girişiminde bulundu.¹⁰⁵ Fakat Kiev Merkezi yönetiminin müdahalesi ile Kırım Parlamentosu referandumunu engelledi.

Kabul edilen yeni anayasa Kırım Cumhuriyeti’ni deklare ederek yarımada’nın Ukrayna’ya sözleşmelerle bağlı olduğunu duyurdu.¹⁰⁶ 21 Mayıs 1992’de Rusya Parlamentosu bu konuda yarımada’ya açık destek vererek Kırım’ı Ukrayna’ya bağlayan 5 Şubat 1954 tarihli kararı RSFSC’nin yasalarına aykırı olduğunu ve hukuki geçerliliğinin olmadığını duyurdu.¹⁰⁷ 19 Kasım 1990 tarihli Rusya – Ukrayna Anlaşması Kırım sorununa yönelik çözümün Kırım’ın da katılımıyla iki devlet arasında yapılacak görüşmelerle mümkün olabileceğini vurgulasa da, Ukrayna Parlamentosu kısa süre sonra sözkonusu anlaşmanın hukuki geçerliliğinin olmadığını ve Ukrayna toprak bütünlüğünün herhangi bir devletle görüşme konusu olmadığını bildirdi. 9 Temmuz tarihinde ise Rusya Yüksek Konseyi Sivastopol’un Rusya’nın bir federatif birimi olduğunu duyurdu.¹⁰⁸ İlerleyen süreçte ise BM Güvenlik Konseyi’nin kabul ettiği 20 Temmuz 1993 tarihli S/26118 karar Ukrayna’nın egemenliği ve toprak bütünlüğünü teyit etti.¹⁰⁹ Öte yandan Rus destekli KCH parçalandı ve Rus yönlü Kırım Cumhuriyet Partisi ve İttifak Partisi’nin oluşturuldu. Ardından ise 23 Ekim 1993’te Kırım Rus Topluluğu kuruldu.¹¹⁰

Kırım Parlamentosu 13 Ekim 1993’te Kırım Cumhurbaşkanı görevini oluşturdu ve Ocak 1994’te iki turda yapılan seçimleri Rus bloğu lideri Yuri Meşkov kazandı. Öte yandan parlamentoda da Rus blok çoğunlukta idi. Ukrayna Parlamentosu ise Eylül 1994 tarihinde Kırım Cumhuriyeti’nin ismini Kırım Özerk Cumhuriyeti olarak değiştirme kararı aldı. 5 Aralık 1994’te ise ABD, İngiltere, Rusya ve Ukrayna arasında Ukrayna’nın

¹⁰⁵ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92> (02.10.2018)

¹⁰⁶ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 36.

¹⁰⁷ <http://zakon.7law.info/base51/part1/d51ru1212.htm> (02.10.2018)

¹⁰⁸ <http://argumentau.com/stati/kak-delili-chernomorskii-flot-ukraina-i-rossiya-edva-ne-doshlo-do-voiny> (02.10.2018)

¹⁰⁹ <http://documents-dds-ny.org/doc/UNDOC/GEN/N93/407/65/IMG/N9340765.pdf?OpenElement> (02.10.2018)

¹¹⁰ <http://ruscrimea.ru/cms/?go=mon&in=view&id=18> (02.10.2018)

toprak bütünlüğünü ve egemenliğinin tanınması karşılığında Sovyetlerden miras kalan nükleer başlıklı stratejik füze/atom silahlarından vazgeçilmesini öngören anlaşma imzaladı.¹¹¹

1995'te Ukrayna Başbakan Yardımcısı Evgeni Marçuk Yuri Meşkov'ü görevinden aldı,¹¹² ardından da yarımada cumhurbaşkanlığı görevi lağvedilerek Rus bloğu ve ayrılıkçı partiler kapatıldı.¹¹³ Böylece Kiev'in yarımada üzerinde otoritesi güçlendirildi.

Ukrayna devletinin yanında yer alan Kırım Tatar Milli Kurultayı 1993'te latin alfabesine geçme kararı aldı ve aynı tarihte kendileri için parlamentoda 14 kişilik kontenjan ayrılmasını başardı. Fakat Rus baskısı nedeniyle Ukrayna hükümeti Kırım Tatar Milli Meclisi'ni dejure kabul etmedi ve 1998'de ise Tatarların 14 yerlik parlamento kontenjanı kaldırıldı. KTMM Başkanı Kırımoglu ve yardımcısı Refat Çubar ise Ukrayna Yüksek Radası'na seçildi.¹¹⁴ 21 Ekim 1998'de ise Ukrayna kanunlarına uyumlu Kırım Özerk Cumhuriyeti yeni anayasa'sı kabul edildi.¹¹⁵

2000'lerin başlarında Ukrayna ve Rusya arasında Kerç Boğazı'nda bulunan Tuzla adası krizi patlak verdi.¹¹⁶ Daha önce Rusya'nın Krasnodar vilayetine bağlı olan Tuzla adası 1941'de Kırım'a bağlanmış ve 1954'te yarımadanın Ukrayna'ya bağlanması ile Ukrayna'nın parçası olmuştur. Rusya ise anlaşmanın Tuzla'yı kapsamadığını ileri sürdü ve 2003'te erizyonu önlemek adıyla Taman yarımadasından Tuzla adasına kadar olan alanı doldurmaya başladı. Süreç taraf devletlerin bölgeye asker göndermesine kadar ilerlese de,¹¹⁷ Kasım 2003'te ise V. Putin ve L. Kuçma Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın kullanımına ilişkin anlaşma imzaladı ve Ruslar bölgedeki çalışmalarını durdurdu. 2005'te ise Rusya Tuzla adasının Ukrayna'ya mahsus olduğunu kabul etti.¹¹⁸

¹¹¹ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 41.

¹¹² Taras Berezovets, *Aneksiye: Ostriv Krim*, Kiev: Brightbooks, 2015, s. 29.

¹¹³ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/92/95/-%DO%B2%D1%80> (02.10.2018)

¹¹⁴ Kırımlı, *Kırım/Rus...*, s. 464-465.

¹¹⁵ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rbk002-98> (02.10.2018)

¹¹⁶ <http://www.segodnya.ua/newsarchive/ukraina-i-roccija-v-2003-m-voevali-za-tuzla.html> (02.10.2018)

¹¹⁷ <http://spark.adobe.com/page/1XUvGGzOnLTQK/> (02.10.2018)

¹¹⁸ Şamilkızı, *a.g.e.*, s. 44-45.

I. 2. 3. Turuncu Devrim ile Başlayan Süreç

Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı sürecini iyi anlamamız için Ukrayna'nın dış politikasında önemli değişimlere neden olmuş Turuncu Devrim'e değinmemiz gerekmektedir. Eski bir sovyet ülkesi olan Ukrayna bağımsızlık sonrasında büyük kardeş olarak gördüğü Rusya ile Avrupa arasında dengeli dış politika yürütmeye çalışmış, bir Avrupa ülkesi olarak ise zamanla yönünü batıya doğru değiştirmek eylemlerinde bulunmuştu. İşte bu bağlamda önemli değişimlere neden olan ve hedefi ülkeyi Avrupa ülkesi yapma olan Turuncu Devrim gerçekleşmiştir. Turuncu Devrim batılı düşünceye sahip siyasilere iktidara gelmesine neden olsa da, ülkeyi Rusya'dan koparmak pek kolay olmamış ve bu da Ukrayna'yı zamanla krize sürüklemiştir. Ukrayna tarihi ve dış politikası açısından çok önemli değişimlere neden olan sözkonusu devrim ve sonrasında yeni dış politika yönelimlerini incelememizde büyük fayda olacağını düşününüyoruz.

Ukrayna'da Turuncu Devrim ile sonuçlanmış olan siyasi bulanım daha 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Şöyle ki 3 Kasım 2000 tarihinde Leonid Kuçman döneminde hakim sınıfın içerisinde olduğu yolsuzlukla¹¹⁹ ilgili rapor hazırlayan gazeteci George Gongadze kaybolarak ölü bulunmuş,¹²⁰ bu cinayette Kuçma'nın elinin olduğu iddiaları başbakan Victor Yuşçenko'nun istifasına neden olmuştur.¹²¹ Ayrıca Kuçma'nın ülkede çifte parlamentar sistemine geçiş, meclis üyelerinin sayının azaltılması ve başbakanın meclis tarafından atanması gibi önerileri ona karşı tepkilerin artmasına neden olan diğer faktörler olmuştur.¹²²

¹¹⁹ Adrian Karatnycky, "Ukraine's Orange Revolution", *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 2, Mar. - Apr., 2005, p. 39-40,

https://edocs.uis.edu/Departments/LIS/Course_Pages/LIS411/readings/Karatnycky_Ukraine_Orange_Revolution.pdf (02.10.2018)

¹²⁰ Nergis Özkural Köroğlu, "Avrupa Birliği ve Rusya'nın Güç Alanları Arasında Kalan Ukrayna'da Yaşanan Halk Ayaklanmaları: Turuncu Devrim ve Meydan Devrimi", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 2015, s. 34.

¹²¹ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 124.

¹²² Cem Karadeli, "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna'da Siyasal Dönüşüm ve Meşruluk Kavramı", *Büyükakıncı, Değişen Dünyada...*, s. 355.

Devrim öncesi ise 2004 cumhurbaşkanı seçimlerinde iki önemli aday karşı karşıya kaldı.¹²³ Kuçma kendini garanti etmek adına kendi partisinden Donetsk yöneticisi Victor Yanukoviç'i halefi ilan ederek onun adaylığını ileri sürdü. Diğer aday ise eski başbakan ve yaptığı reformlarla halkın desteğini kazanmayı başarmış Yuşçenko idi. Yanukoviç seçim kampanyasında Rusya ile daha yakın ilişkiler kuracağını ve Rusya – Ukrayna çifte vatandaşlık sistemini uygulayarak Rusçayı resmi dil ilan edeceğini duyurdu.¹²⁴ Onun rakibi Yuşçenko ise cumhurbaşkanı Kuçma'nın Rusya ile yakınlaşarak otoriteleşmesini gerekçe göstererek ondan uzaklaşmış, 2002 yılından itibaren muhalefet partisi "Ukraynamız"ın lideri konumuna gelmişti.¹²⁵

2004 cumhurbaşkanı seçimlerini Rusya'dan 419 milyon dolar yardım alan¹²⁶ Yanukoviç kazansa da, seçimler sırasında özellikle Donbas bölgesinde hile yapıldığı ortaya çıkınca Yuşçenko'nun daveti üzerine yüz binlerle insan Kiyev'in İstiklal meydanında toplandı ve böylece protestolar başladı.¹²⁷ Turuncu rengini kendi seçim kampanyasında sembol olarak kullanan Yuşçenko ilerde gerçekleşecek olan devrimin de bu adla anılmasına neden oldu. Sözkonusu protestolar 17 gün boyunca devam ett ve nihayetinde amacına ulaştı.¹²⁸ Şöyle ki, itirazların sonucu olarak Ukrayna Yüksek Mahkemesi Yanukoviç ile Yuşçenko arasındaki ikinci turda yapılan seçim sonuçlarını geçersiz ilan ederek yeniden seçim yapılacağını duyurdu.¹²⁹ 26 Aralık 2004 tarihinde yapılan yeni seçimleri %51.99 oyla Yuşçenko kazanarak cumhurbaşkanı oldu ve başbakanlık görevine Julia Timoşenko atadı.¹³⁰

Yanukoviç'in yenilgisi Rusya'nın yenilgisi anlamına gelse de, yeni cumhurbaşkanı Yuşçenko Rusya ile ilişkilerin bozulmamasına özen gösterdi ve

¹²³ Victoriia Demydova, Habibe Özdal, "Türkiye Ukrayna İlişkileri: Yüksek Potansiyel, Düşük Voltaj", *USAK Analiz*, Analiz No. 16, 2011, s. 5.

¹²⁴ Kamalov, *Putin Dönemi...*, s. 76.

¹²⁵ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 124.

¹²⁶ Yazgan Erbil, *Rusya – Ukrayna Doğal Gaz Krizi ve Enerji Güvenliği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2010, s. 150, http://sites.khas.edu.tr/tez/yazganerbil_izinli.pdf (02.10.2018)

¹²⁷ Cansel Karasu, "Ukrayna'daki Turuncu Devrim", <http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/> (02.10.2018)

¹²⁸ Karatnycky, *Ukraine's Orange...*, s. 35.

¹²⁹ <http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/> (02.10.2018)

¹³⁰ Bilener, *a.g.e.*, s. 125.

cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk resmi ziyaretini de Moskova'ya yaptı. Yuşçenko'nun dış politika önceliği ise demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin gelişimi, böylece Ukrayna'nın Avrupa Birliği kurumlarına entegrasyonu idi. Nitekim Avrupa Parlamentosu 13 Ocak 2005 tarihinde kabul etmiş olduğu kararla Ukrayna'nın Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke olabileceğini açıkladı. Batı, özellikle de ABD ise devrim ve sonrasında yapılan seçimlerde 2 milyar dolarlık finansal yardım yaptığı kendi yanlılarına desteğini açıkça ifade etmiştir.¹³¹

Turuncu Devrim sürecinin temel faktörlerinden biri ise Rusya yanlısı Ukrayna'nın doğusu ile Batı yanlısı batısı arasındaki mental farklılık olmuştur. Bu tarihi bölünmüşlük daha sonra devrimin algılanması ile ilgili yapılan bir ankette kendini göstermiştir. Ankette Doğu Ukraynalıların sadece %17.3'ü yapılan eylemin bilinçli olduğunu, geri kalan kısmı ise batıdan kaynaklanan bir darbe olduğunu söylerken, Batı Ukrayna'da ise insanların %58.2'i ise devrimin bilinçli şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹³²

I. 2. 3. 1. Devrim Sonrası Ukrayna ve Dış Politikasında Yeni Yönelimler

Leonid Kuçma Rusya'nın güvenilir ortağı olsa da, Ukrayna Rusya – Belarus birliğine katılmamış ve dengeli bir politika yürütmeye çalışmıştır.¹³³ Devrim sonrasında iktidara gelen Yuşçenko ise Batı'ya entegrasyon ve NATO'ya üyelik meselelerini Ukrayna dış politikasının en temel konuları olduğunu açıklarken, 2008 yılından itibaren NATO'ya üyelik müzakerelerini başlatılacağı duyurdu.¹³⁴ 2005'te ise AB - Ukrayna Eylem Planı yürürlüğe girdi.¹³⁵ Ancak devrim ile kendi yanlısını kaybeden Rusya Mart

¹³¹ Erbil, *Rusya – Ukrayna...*, s. 151.

¹³² <http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/> (02.10.2018)

¹³³ Taras Kuzio, "Neither East Nor West: Ukraine's Security Policy under Kuchma", *Problems of Post-Communism*, Vol. 52, No. 5, September/October 2005,

http://www.taraskuzio.com/International%20Relations_files/international-kuchma_policy.pdf (02.10.2018)

¹³⁴ Oleg Varfolomeyev, "Yushchenko Shares Plans with the Nation", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 2, Issue: 95, 2005, pp. 12.

¹³⁵ Habibe Özdal, "AB ve Rusya Arasında Ukrayna: Hayaller ve Gerçekler", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Analiz No: 26, Kasım 2013, s. 5, <http://www.habibeozdal.com/wp-content/uploads/2013/11/AB-ve-Rusya-Aras%C4%B1nda-Ukrayna.pdf> (02.10.2018)

2005’de Ukrayna’ya ihraç ettiği gazın fiyatını keskin arttırarak Ocak 2006’dan itibaren Ukrayna’ya doğalgaz ihracını durdurdu. Ukrayna ise Avrupa’ya ihraç için ülkesinde bulunan gazı kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanarak Rusya’ya ödemesi gereken borcunu ödemeyeceğini açıkladı.¹³⁶ Böylece gaz sorunu uluslararası bir sorun haline geldi. Ancak 4 Ocak 2006’da Ukrayna ile Rusya anlaşarak, doğal gazın fiyatının 75 dolara indirilmesi karşılığında tranzit fiyatlarında indirimle anlaştı.¹³⁷ Ancak Ukrayna Meclisi anlaşmayı imzalayan Ehanurov hükümetini görevinden aldı, Yuşçenko ise Meclisin kararını onaylamadı.¹³⁸

Devrim sürecinde verdiği vaatleri yerine getirememesi ve başbakan Timoşenko’yu görevden alması Yuşçenko iktidarının parçalanmasına ve bu da Mart 2006 Meclis seçimlerinde parlamentodaki birinciliği Yanukoviç’in partisine kaybetmesine neden oldu. Yanukoviç ise enerji krizinde, Rusya ile sorunlarda yaptığı arabuluculuk, ayrıca Sivastopol’daki Rus filosu ve Rusçanın statüsü ile ilgili yaptığı çalışmalar nedeniyle Moskova’nın ve Ukrayna’daki Rus etniğinin desteğini kazandı.¹³⁹

Avrupa Birliği’nin 2004 - 2007 genişleme dalgaları sonrasında yaşamış olduğu ekonomik – siyasi sorunlar, AB Parlamentosu ve Komisyonunda sayısal anlamda ortaya çıkan üyelik krizi, Doğu Avrupa ülkelerinin fonların büyük bir bölümünü kullanması ve işçi gücünün de ucuz olması nedeniyle sermaye ve yatırımların bu bölgeye yapılması Batı Avrupa ülkelerinde işsizlik sorununun ortaya çıkmasına ve böylece Ukrayna’nın tam üyelik meselesinin gündeme gelmemesine neden oldu.¹⁴⁰

Öte yandan devrim sonrasında Ukrayna’nın ABD’ye olan güveni de sarsıldı. Şöyle ki ABD destekli yeni hükümet ülkeni içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal problemlerden kurataramadığı gibi, Ukraynalılar AB’nin (Ticari ve enerji güvenliği bağlamında önemi nedeniyle Birlik Rusya’ya yeterince baskı yapmıyordu.) Ukrayna’ya

¹³⁶ Çağla Gül Yesevi, “Avrasya Ekonomik Topluluğu, Enerji Politikası ve Ukrayna Krizi”, Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 492.

¹³⁷ Andrei P. Tsygankov, “Vladimir Putin’s last stand: the sources of Russia’s Ukraine Policy” *Post-Soviet Affairs*, Vol. 31, No. 4, 2015, p. 282-284.

¹³⁸ Sinan Oğan, “Turuncu Devrimde Rövanşa Doğru”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/537-turuncu-devrimde-rovansa-dogru> (02.10.2018)

¹³⁹ Kamalov, *Putin Dönemi...*, s. 82-83.

¹⁴⁰ Göktürk Tüysüzoğlu, “Ukrayna’da Turuncu Devrimin Sonu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 3, Ocak 2011, s. 70.

tam üyelik perspektifi vermemesinin nedenini de ABD'nin Birliğe yeterince baskı yapmamasında görüyordu. Ayrıca 2008 Rus – Gürcü savaşında Batı'nın Gürcistan'ı yalnız bırakması da ABD'ye olan güveni olumsuz etkilemişti.¹⁴¹

2009'da Ukrayna ile Rusya arasında yeni doğal gaz krizi patlak verdi. Rusya Ukrayna'ya satılan yeni doğal gaz fiyatını 450 dolara,¹⁴² Ukrayna ise tranzit fiyatını yükselteceğini açıkladı. Akabinde Rusya Ukrayna ve AB ülkelerine doğal gaz ihracatını 2 hafta boyunca kesti.¹⁴³ Ancak kısa süre sonra Ruslar Moskova'da Timoşenko ile yeni anlaşmaya imza attı ve doğal gaz fiyatında, Ukraynalılar da tranzit fiyatında indirim gitti.¹⁴⁴ Söz konusu kriz enerji güvenliği bağlamında AB ve Rusya'nın yeni yönelimlerine neden oldu. Birlik alternatif enerji kaynakları arayışına girerken, Rusya da Kuzey ve Güney Akım Projeleri ile Ukrayna üzerinden geçmeyen gaz boru hatları projelerini gündemine aldı.¹⁴⁵

Ülkedeki kötü sosyal – ekonomik koşullar ve verdiği vaatleri yerine getirememesi sonucu Yuşçenko sosyal desteğini kaybetti ve 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iki önemli aday karşı karşıya kaldı. Adaylardan biri Rusçaya resmi dil vaatinde bulunan Yanukoviç iken, diğeri Kırım'daki Rus filosunun tasfiye edeceğini duyuran Timoşenko idi.¹⁴⁶ Şubat 2010'da iki turda yapılan seçimleri Viktor Yanukoviç kazandı¹⁴⁷ ve böylece ülkenin dış politikası değişikliklere sahne oldu. Seçimler zamanı Yanukoviç ülkenin Doğu illerinde üstünlük kurarken, Yuşçenko Batı Ukrayna'da oyların çoğunu kazandı. (Harita-2) Yanukoviç NATO'ya üyelik meselesini dış politika hedeflerinden çıkararak Rusya ile ilişkilere üstünlük verdi. Bu kapsamda Yanukoviç Nisan 2010 Harkov Anlaşması ile Rusya'nın Kırım'daki Sevastopol limanında askeri donanma bulundurma süresini 25 yıl daha (2042'e kadar) uzatmak karşılığında Ukrayna'nın Rusya'dan ithal ettiği doğal gaz fiyatlarının %30 civarında düşürülmesi

¹⁴¹ Tüysüzoğlu, *Ukrayna'da Turuncu...*, s. 71-72.

¹⁴² Tuğçe Varol Sevim, "Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Sonuçları", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 504.

¹⁴³ Yesevi, *Avrasya Ekonomik...*, s. 492.

¹⁴⁴ Sevim, *a.g.e.*, s. 504.

¹⁴⁵ Yesevi, *a.g.e.*, s. 492.

¹⁴⁶ Akdemir, *Avrupa Birliği'nin...*, s. 70.

¹⁴⁷ <https://www.deik.org.tr/Contents/File/Action/2593> (02.10.2018)

konusunda anlaşılı.¹⁴⁸ 2012’de ise Ukrayna Parlamentosu nüfusun %10’nu Rusların oluşturduğu bölgelerde Rusçanın bölgesel sosyal kullanım dili olarak kullanılmasına izin veren yasa tasarısını kabul etti.¹⁴⁹

Harita – 2; 2010 Ukrayna Cumhurbaşkanı Seçimlerinde Adayların Kazandığı Bölgeler;

<https://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/election-2004.htm> (02.10.2018)

Yanukoviç’in seçimleri kazanması Rusya’nın Ukrayna’yı Batı’dan geri alması anlamına gelmekteydi. Nitekim Yanukoviç Turuncu Devrim ile ön plana çıkmış batı yanlısı siyasetçileri ya siyasi arenadan uzaklaştırdı yada mahkum ettirdi. Örneğin, devrimin ünlü liderlerinden eski başbakan Timoşenko Ocak 2009’da Rusya’yla imzalanan doğal gaz anlaşması zamanı yetkilerini sui istimal ettiği gerekçesiyle

¹⁴⁸ Kelkitli, *Kırım Rusya...*, s. 295.

¹⁴⁹ Andrei Tsygankov, The Sources of Russia’s Ukraine Policy. *Russian Analytical Digest*, No. 158., 2014, p. 4. <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-security-studies/pdfs/RAD-158-2-4.pdf> (02.10.2018)

tutuklandı¹⁵⁰ ve Ekim 2010’de 7 yıl hapis cezası ve 3 yıl boyunca ise herhangi bir resmi görev yürütmeme yasağına çaptırıldı.¹⁵¹

Ancak Yanukoviç AB’ne entegrasyon hukukunu korumak için Rusya’nın önerdiği Gümrük Birliği’ne katılmayarak karşılığında Birlik Anlaşmasının bazı maddelerini kapsayan ve Rusya, Belarus ve Kazakistan’a ek belirli hakları olan Ukrayna’nın dahil olduğu 3+1 formatını önerdi. Kasım 2013’te ise Yanukoviç Rusya’nın enerji fiyatlarında büyük indirim ve 15 milyar dolar yardım teklifi karşılığında AB ile imzalanması gündemde olan Ortaklık Anlaşması’nı ertelendiğini ilan etmesi Ukrayna’da derin bir krizin başlamasına neden olmuştu.¹⁵²

I. 2. 3. 2. Devrim ve Kırım

2004 Turuncu Devrimi ile Ukrayna yönünü Batı’ya çevirirken, Rusya da buna karşın ülkenin zayıf halkası Kırım’a yönelik ayrılıkçı planlarını yeniden devreye soktu. Ukrayna’nın AB ve NATO’ya yönelmesini kendi güvenliği için tehlike olarak gören Rusya, bağımsızlık sonrası ekonomik kriz ve istikrarsızlık ortamında kendi iç sorunlarıyla uğraşarak Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne karışmamıştır. Ancak Rusya’nın kendini toparlamasıyla bu tutumunun göreceli olduğu ortaya çıktı.¹⁵³

Devrim sonrasında Kırım’da ayrılıkçı Rus milliyetçi gruplar da faaliyetlerini yoğunlaştırdı. 2006’da yarımada gerçekleşen yerel parlamento seçimlerinde Viktor Yanukoviç’in “Bölgeler Partisi” çatısı altına birleşen Kırım Rus Topluluğu ve Rus Bloğu partileri çoğunluk olmayı başardı.¹⁵⁴

Devrim ile iktidara gelen Yuşçenko 2006’da ülkede yabancı askeri üssünün bulunmaması gerektiğini ve Rusya’ya mahsus Karadeniz Filosu’nun kira hakkının bittiği

¹⁵⁰ *The Guardian*, 2 May, 2012, <http://www.theguardian.com/world/2012/may/02/yulia-tymoshenko-beaten-prison-daughter> (02.10.2018)

¹⁵¹ Demydova, Özdal, *Türkiye Ukrayna...*, s. 10.

¹⁵² Tsygankov, “*Vladimir Putin’s...*”, s. 284.

¹⁵³ Vladimr Socor, “Moscow Questions Territorial Status quo in the Crimea”, *Eurasia Daily Monitor*, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33632 (02.10.2018)

¹⁵⁴ Taras Kuzio, *The Crimea: Europe’s Next Flashpoint?*, Washington: The Jamestown Foundation, 2010, s. 35., http://www.taraskuzio.com/Nation%20and%20State%20Building_files/CrimeaFlashpoint.pdf (02.10.2018)

2017'den sonra Sivastopol'dan çıkarılacağını duyurdu.¹⁵⁵ Ukrayna'nın olası NATO üyeliğine karşın ise Kırım Parlamentosu yarımada'yı NATO'suz alan ilan etti¹⁵⁶ ve tatbikat için yarımada'ya gelen amerikan askerleri Kırım'ı terketmek zorunda kaldı. Öte yandan Kırım Rus Topluluğu Rus yanlısı başkan adayı Yanukoviç'i desteklediğini duyurdu.¹⁵⁷

2008'te Ukrayna 5 günlük Rus-Gürcü Savaşında Gürcistan'ı destekleyen yegane BDT devleti oldu. Ukrayna hükümeti bu savaştan sonra bir sonraki çatışma noktasının Kırım olabileceğinden endişe ediyordu. Cumhurbaşkanı Yuşçenko ise savaş sırasında Kırım'da bulunan Rus filosundan ayrılan gemilerin savaşa katılması durumunda geri dönmesine izin verilmeyeceğini duyursa da, ardından kabul ettiği karar ile Rus gemilerinin Ukrayna Deniz sahanlığını Ukrayna Deniz Kuvvetleri'ni 72 saat önceden bilgilendirmek şartıyla geçebileceğini duyurdu.¹⁵⁸

2010 yılında ise Rusya'nın yardımıyla cumhurbaşkanı görevine NATO karştı Viktor Yanukoviç seçildi.¹⁵⁹ Yanukoviç ithal ettikleri doğalgaza 100 dolarlık indirim karşılığında¹⁶⁰ Rusya ile Karadeniz Filosu'nun kira hakkını 2042'e kadar uzatmayı öngören Harkov anlaşmasını imzaladı.¹⁶¹ Öte yandan Yanukoviç Kırım hükümetini yeniden yapılandırmaya girişti ve kendi yanlılarını göreve getirmeye başladı.

Yanukoviç'in Kasım 2013'te Rusya'nın baskısı ile AB ile imzalanması gündemde olan serbest ticaret anlaşmasını ertelemek kararı¹⁶² Kırım'ın Rus yanlı yönetimince desteklendi. 22 Kasım'da Yanukoviç'e destek açıklaması yapan Kırım yönetimi muhalifleri yıkıcı faaliyetlerde bulunan grup olarak değerlendirdi.¹⁶³ Ardından Rus yanlıları 24 Kasım tarihinde Akmescit'te AB karştı gösteri düzenledi ve 27 Kasım tarihinde ise Kırım Yerel Parlamentosu Rusya ile ilişkilerin güçlendirilerek AB ile

¹⁵⁵ <http://izvestia.ru/news/386844> (02.10.2018)

¹⁵⁶ <http://lenta.ru/news/2006/06/06/crimea> (02.10.2018)

¹⁵⁷ <http://podrobnosti.ua/281334-v-krymu-pojavilsja-blok-za-janukovicha.html> (02.10.2018)

¹⁵⁸ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7559000/7559068.stm (02.10.2018)

¹⁵⁹ http://molodie.org/content/russkie_kryma_obedinilis (02.10.2018)

¹⁶⁰ <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/22/4956389/> (02.10.2018)

¹⁶¹ <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/22/4956018/> (02.10.2018)

¹⁶² http://kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=246901983&cat_id=244843950 (02.10.2018)

¹⁶³ <http://zn.au/POLİTİCS/krymskiy-parlament-podderzhal-azarova-i-rossiyu-133477.html> (02.10.2018)

entegrasyon sürecinin durdurulması çağırısında bulundu.¹⁶⁴ 29 Kasım'da Yanukoviç Birlik ile imzalanması gündemde olan anlaşmayı sadece Rusya'nın da anlaşmaya katılması koşuluyla imzalayabileceğini duyurdu ve bu talep geri çevrildi.¹⁶⁵

Yanukoviç'in bu adımı sonrası ülkede Batı yanlıları itirazlara başladı. Yüz binlerce insan sokaklara indi, özel polis güçlerinin şiddete başvurması ile itirazlar çatışmalara dönüşerek ülkeyi Kırım'ın ilhakı ile sonuçlanan derin bir krize sürükledi. Kriz sürecini kapsamlı bir şekilde incelememiz ilhakın arkasında yatan nedenleri anlamamıza yardımcı olacaktır.

I. 3. Kırım'ın İlhak Süreci: Ukrayna Krizi ve Krizin Nedenleri

Ukrayna krizinin nedenlerine ile ilgili birçok bakış açısı bulunmaktadır. Krizi bölgesel ve küresel güçlerin mücadelesi - güç dengeleri temelli olarak okuyanlar Batı ile Rusya'nın tarihi rekabetini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda bölgede gerçekleşen olayları kısaca böyle özetleyebiliriz. Soğuk Savaş'ın ardından toparlanma sürecinden sonra güvenlik kaygıları içerisinde olan Rusya, 2008'de NATO ve AB ile üyelik müzakereleri yapan Gürcistan müdahalesinde olduğu gibi sözkonusu bölgede de sert güç unsurlarını kullanarak Batı'nın bölgede daha fazla ilerlemesini engellemeye çalışmıştır.¹⁶⁶ Daha çok Realist açıdan değerlendirilen görüşe göre Rusya'nın Ukrayna müdahalesini Batı'nın kışkırtması ile güvenlik kaygıları içerisinde gerçekleşmiştir. Bir başka bakış açısına göre Rusya Soğuk Savaş sonrasında kaybettiği eski prestijini Kırım'ı ilhak ederek ve Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçıları destekleyerek kazanmaya çalışmaktaydı.¹⁶⁷ Farklı bir görüşe göre ise krizin temel nedeni Rusya'nın Avromaydan Olayları sonrası Ukrayna'yı bir bütün olarak yanında tutamaması nedeniyle bölgede "böl

¹⁶⁴ <http://crimea.gov.ru/act/11433> (02.10.2018)

¹⁶⁵ http://bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141129_ru_s_10_days_in_november_2013_29 (02.10.2018)

¹⁶⁶ John J. Mearsheimer, "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, September/October 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault> (02.10.2018)

¹⁶⁷ Muhammet Koçak, "Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğru", http://file.setav.org/Files/Pdf/20150810170743_135_doguukrayna_web.pdf (02.10.2018) Europe, 4 Mart 2014. <http://carnegieeurope.eu/2014/03/04/putin-planning-soviet-union-lite>

ve yönet” politikası yürütmesi olmuştur.¹⁶⁸ Ayrıca krizin ortaya çıkışı sürecinde Ukrayna’nın bağımsızlığı sonrası bir türlü siyasi istikrarını sağlayamaması da çok etkili olmuş¹⁶⁹ ve toplumsal bütünlüğün sağlanılmaması ülkenin ekonomik, kültürel ve etnik yapı bağlamında birbirinden keskin şekilde farklılaşan Doğu ve Batı’ya bölünmesine neden olmuştur. Tüm bu süreçte Ukrayna’da zamanla yükselen milliyetçilik ve ukraynaçılık anlayışı da etkili olmuştur. Kısaca Rusya - Batı Rekabeti, Rusya’nın sınırları etrafında Revizyonist Polikası ve Ukrayna’nın kendine özgü iç dinamikleri krizin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler olmuştur.

Ukrayna’da ortaya çıkan kriz ülkenin jeopolitik önemi nedeniyle ise iç meseleden küresel krize doğru sürüklenmiş, kriz uluslararası hukuk, enerji güvenliği, güç dengesi gibi kavramların yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Şöyle ki kriz öncesinde Rusya’ya olan siyasi, ekonomik ve enerji bağımlılığı Ukrayna’yı Batı ile Rusya arasında Denge Politikası yürütmeğe zorlamıştır. Bunu Ukrayna’nın ithal ve ihracatı ile ilgili 2013 verilerine baktığımız zaman da görebiliyoruz. Şöyle ki 2013’te ülkenin yapmış olduğu genel ithalatın %29’u Rusya’dan, %28’i AB’den, benzer şekilde enerji ithalatının %35’i Rusya’dan, %36 ise AB’den gerçekleştirmiş olması Ukrayna’nın taraflar arasında denge politikası yürütmesi gerektiğini açıkça göstermektedir.¹⁷⁰ AB’nin doğal gaz ithalatının neredeyse %80’ni Ukrayna üzerinden yaptığını göz önünde bulundurduğumuzda 2006 Rusya - Ukrayna doğal gaz krizinde AB ülkelerinin yaşamış olduğu büyük sıkıntı örneğinde olduğu gibi¹⁷¹ Ukrayna meselesinin sadece bir iç mesele değil, uluslararası bir mesele olduğunu göstermektedir.

¹⁶⁸ Sertif Demir, “Ukrayna Krizi: Yeni Küresel Politik Düzenin Başlangıcı”, Çomak v.d. *Uluslararası Politikada...*, s. 171.

¹⁶⁹ Alastair Jameson, “Can Ukraine Avoid an East-West Split and Bloody Civil War”, *NBC News*, 26 February 2014, <http://www.nbcnews.com/storyline/ukraine-crisis/can-ukraine-avoid-east-westsplit-bloody-civil-war-n38911> (02.10.2018)

¹⁷⁰ Rilka Dragneva, Katyrina Wolczuk, *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2013, p. 201.

¹⁷¹ Lisa Pick, “EU-Russia Energy Relations: A Critical Analysis”, *Polis Journal*, Vol. 7, N. 2, 2012, p. 328., <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/students/student-journal/ug-summer-12/lisa-pick.pdf> (02.10.2018)

I. 3. 1. Doğu Ortaklığı ve Ortaklık Anlaşması

Soyvetler Birliği'nin yıkılışı sonrasında AB kendi sınırlarını genişletme kararını aldığı zaman eski birlik ülkeleri bu genişleme hedefinin önemli parçası haline gelmiş, gerçekten de eski Sovyet bloğu ülkelerinden birkaçı Birlik üyesi olmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkmış AB Doğu Ortaklığı planı Rusya – Gürcistan Savaşı'nın etkisi ile Polonya ve İsveç tarafından Rusya'ya karşı ileri sürülmüş¹⁷² ve sözkonusu plan ile Batı ve Rusya arasında nüfuz mücadelesinin olduğu bu bölgede Rusların dengelenmesi amaçlanmıştır.¹⁷³ Proje Prag Zirvesi sırasında 7 Mayıs 2009'da ileri sürülmüş olup, 90'larda bağımsızlık kazanmış olan Moldova, Ukrayna, Belarus, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Birlik arasında ilişkileri geliştirerek Ortaklık anlaşmaları imzalamayı öngörmüştür. Ayrıca bu ülkelere üyelik perspektifi vermeksizin aşamalı şekilde vize serbestliği uygulamak, bu ülkelerde politik, ekonomik ve kurumsal reformları desteklemek ve AB ile ortak dış ve savunma politikaları yürütmelerini sağlayarak bu coğrafyanı güvenli bölge yapmak amaçlanmıştır.¹⁷⁴

Ukrayna ile AB arasında 1994'te imzalanıp 1998 yılında yürürlüğe giren ve 2008'de sona eren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ise taraflar arasında ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesini öngörmüş ve bu süreçte AB ülkeye mali yardımlarda bulunmuştur. Bu bağlamda Ukrayna TACİS programına katılmış ve 2007'de Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde yeni anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁷⁵ Birlik ise Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Ukrayna'da güvenlik, refah ve istikrarı sağlamak için siyasal ve yapısal düzenlemeler yapmayı amaçlamış ve basın özgürlüğünü ve insan haklarını ön plana çıkarmıştır.¹⁷⁶ Sözkonusu politika çerçevesinde Ukrayna birçok

¹⁷² Mehmet Özcan v.d., *Bundan Sonrası, Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, Ankara: USAK Yayınları, 2010, s. 296.

¹⁷³ Muhdan Sağlam, "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, Sayı 2, 2014, s. 437.

¹⁷⁴ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/eastern-partnership_en (14.8.2018)

¹⁷⁵ Bilener, *Ukrayna Dış...*, s. 129.

¹⁷⁶ Antoaneta Dimitrova, Rilka Dragneva, "Constraining External Governance: Interdependence with Russia and the CIS as Limits to the EU's Rule Transfer in the Ukraine", *Journal of European Public Policy*, Vol. 16, N. 6, 2009, pp. 853-872.,

<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501760903087894?scroll=top&needAccess=true> (02.10.2018)

Avrupa ülkeleri ile farklı eylem planları imzalamış,¹⁷⁷ Birlik ile imzalanmış Vize Serbestisi Eylem Planı ise Ukraynalılara AB'ne 90 günlük vizesiz seyahat etme şansını tanımıştır.¹⁷⁸

Ortaklık Anlaşması ise 28-29 Kasım 2013'te Vilnius Zirvesi sırasında Ukrayna karşısında Timoşenko'nun tedavi için yurtdışına gönderilmesi ve Ukrayna'da siyasal ve ekonomik alanlarda reformların sonuçlandırılması şartıyla ileri sürüldü. Ancak tedavi ile ilgili hazırlanan yasa tasarısı Meclis tarafından reddedildi ve reformlar tamamlanamadı. Böylece anlaşmanın imzalanması mümkünsüz oldu.¹⁷⁹

Ukrayna hükümeti ise Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasını belirsiz bir süreliğe erteleyerek Rusya'nın öncülüğünde kurulan Avrasya Ekonomik Birliği üyeliği için müzakerelere başlama kararı aldı.¹⁸⁰ Böylece Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasının önemli ayaklarından biri olan Gümrük Birliği projesini Ukrayna'ya kabul ettirmesi ülkeyi derin bir krize sürükledi.¹⁸¹

Yanukoviç'in anlaşmayı erteleme kararı almasına neden olarak farklı gerekçeler ileri sürülmektedir. Öncelikle bazı siyasi düşünürler Yanukoviç'in bu kararı gelecek siyasi kariyerini garanti etmek amacıyla aldığını savunmaktadır. Şöyle ki Timoşenko'nun tedavi için yurtdışına gönderilmesi sonrasında onun adil yargılanmadığı gerekçesiyle serbest bırakılması yönünde talepler arttılabildi. Böylece bir önceki seçimlerinde az bir üstünlükle galip geldiği Timoşenko'ya 2015 seçimlerinde kaybetme ihtimali Yanukoviç'i böyle bir karar almaya zorlamıştır.¹⁸² Başka görüşe göre kararın alınmasının arkasında yatan neden AB ile imzalanacak olan Ortaklık Anlaşması'nın üretimde daralmaya neden olacağı ve ticari ve ekonomik koşulların yeniden gözden

¹⁷⁷ Anlar, *Rusya ve Batı...*, s. 199.

¹⁷⁸ "EU – Ukraine - Russia Relations: Problems and Prospects", *Razumkov Centre National Security & Defence*, N. 4-5, http://old.razumkov.org.ua/eng/files/category_journal/NSD_133-134_eng_1.pdf (02.10.2018)

¹⁷⁹ Özdal, *AB ve Rusya...*, s. 5-6.

¹⁸⁰ Bayraklı, *AB'nin Ukrayna...*, s. 3.

¹⁸¹ Mehmet Seyfeddin Erol, "Ukrayna – Kırım Krizi yada İkinci Yalta Süreci", s. 4, http://www.karam.org.tr/Makaleler/635769938_1-Mehmet%20Seyfettin%20Erol.pdf (02.10.2018)

¹⁸² Dmitriy Trenin, "Reşenie Kieva daet ES bolşe vremine i zaqontaet Rossiyu v lovuşku", *Moskovskiy Centr Karnegi*, 25 noyabr 2013, <http://carnegie.ru/topic/analysis/96?lang=ru&pageOn=25> (02.10.2018) (Дмитрий Тренин, "Решение Киева дает ЕС больше времени и загоняет Россию в ловушку", *Московский Центр Карнеги*, 25 ноября 2013.)

geçirilmesi gerektiğidir. Anlaşmanın imzalanması ile ülkenin Rusya, Kazakistan ve Belarus ile ticarete kazandığı ayrıcalıklardan mahrum kalacağı ve BDT ile yapılan ticarete darAlmanın ise ülke ekonomise olumsuz yansiyacağı öngörülmüştür.¹⁸³ Öte yandan Ortaklık Anlaşması ekonomini de kapsayan reformlar gerektirdiğinden siyasi elita ve sermaye sahiplerini buna ikna etmek pek kolay olmayacaktı.¹⁸⁴

Ortaklık Anlaşması'nın ertelenmesinde diğere önemli faktör ise dış etkenlerdir. SB'nin parçalanmasının ardından Ukrayna Bağımsız Devletler Birliği'ne üye olarak eski müttefik ülkelerle işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamış, bununla birlikte serbest pazar ekonomisine geçmeyi planlayarak Batı'ya entegrasyon yolunu da tutmuştur.¹⁸⁵ Ukrayna'nın AB'ne entegrasyon çabaları Rusya'ya karşı dengeleyici güç olma niyetinden ortaya çıkmakla birlikte kimliksel bir mesele ve modernizasyon programı olarak da görülmüştür. Fakat Turuncu Devrim sonrasında göreve gelen ve AB ve NATO'ya üye olma girişimlerinde bulunan Yuşçenko ve batıcı kadrolar 2010 seçimlerinde Yanukoviç'in kazanmasıyla ülke içerisinde etkinliklerini nerdeyse kaybetmiştir. Öte yandan NATO ve AB Ukrayna'ya tam üyelik perspektifi vermemesi de bu süreçte etkili olmuştur.¹⁸⁶

Nisan 2010'da Yanukoviç ve Rusya cumhurbaşkanı Dmitri Medvedev 2017'de bitecek olan Sevastopol üssünün Rusya tarafından kiralama hakkının 25 yıl uzatılması ile ilgili anlaşma imzaladı ve karşılığında ise Rusya mali yardım ile birlikte Ukrayna'ya sattığı doğal gaz fiyatlarında %30 indirim yaptı. Ekim ayında Ukrayna Anayasa Mahkemesi cumhurbaşkanının yetkilerini arttırdığını duyurdu. 2011 yılında ise Yuliya Timoşenko yetkilerini sui istimal gerekçesiyle yedi yıl süreli hapis cezasına çaptırıldı. Ancak 2013'te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Timoşenko'ya verilmiş cezanın adaletsiz olduğunu duyurdu.

¹⁸³ Özdal, *AB ve Rusya...*, s. 6.

¹⁸⁴ Pavel K. Baev, "Putin's Ukrainian Triumph Is a Major Setback for Russia", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 10, Issue. 212, 25 November 2013, <http://www.refworld.org/docid/5295c2bb4.html> (02.10.2018)

¹⁸⁵ Sağlam, *21. Yüzyılda...*, s. 436.

¹⁸⁶ Özdal, *a.g.e.*, s. 6.

Ukrayna ile Birlik arasında imzalanması gündemde olan Ortaklık Anlaşmasının ertelenmesi kararı Ukrayna Krizinin birinci aşamasını başlatan adım olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁷

I. 3. 2. Krizin Ortaya Çıkışı ve Kırım'ın İlhakına Doğru Adımlar

Kasım 2013'te Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in AB ile imzalanması gündemde olan Ortaklık Anlaşması'nı ertelendiğini duyurması Kiev'de Bağımsızlık Meydanı - Avromaydan'da hükümet karşıtı itiraz ve gösterilerin başlamasına neden oldu.¹⁸⁸

Gösteriler Ukrayna güvenlik güçlerinin şiddet kullanmasıyla birlikte Kiyev dışındaki şehirlere yayıldı ve 2014'ün Ocak ayından itibaren protestoculara karşı kabul edilen sert yasal düzenlemeler silahlı çatışmalara neden oldu. Söz konusu düzenlemeler kısa süre sonra kaldırılrsa da, silahlı göstericiler Kiyev ve Ukrayna'nın doğusunda bulunan birçok şehirde önemli binaları ele geçirdi.¹⁸⁹

1 Aralık 2013 tarihinde Kırım Yüksek Konseyi Kiev'de başlayan muhalif gösterilerin Ukrayna'nın istikrarını tehdit ettiğini ve Batı'ya yanlısı eylemlerin iktidar kavgası olduğunu duyurdu.¹⁹⁰ Kırım Parlamentosu da söz konusu eylemlerin Batı senaryosu olduğunu belirterek Yanukoviç'i ülkede olağanüstü hal ilan etmeye çağırdı ve eylemlerin devam etmesi halinde yarımada'nın bağımsızlığını gündeme getireceklerini duyurdu.¹⁹¹ Kırım Parlamento başkanı ise Gümrük Birliği'ne katılmak için görüşmelere başlamayı önerdi¹⁹² ve 11 Aralık'ta yarımada'yı korumak için hazırlıklı olma çağırısında bulundu.¹⁹³

¹⁸⁷ Peter Rutland, "An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukraine Crisis", In A. P. Wilczewska, & R. Sakwa (ed), *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Bristol: E-International Relations, 2015, s. 137., <http://prutland.faculty.wesleyan.edu/files/2015/07/Geopolitics-and-the-Ukraine-crisis.pdf> (02.10.2018)

¹⁸⁸ Erol, *Ukrayna – Kırım...*, s. 4.

¹⁸⁹ Bingöl, *Ukrayna Krizinin...*, s. 16.

¹⁹⁰ www.crimea.gov.ru/app/2785 (02.10.2018)

¹⁹¹ www.crimea.gov.ru/act/11432 (02.10.2018)

¹⁹² www.crimea.gov.ru/act/11462 (02.10.2018)

¹⁹³ www.crimea.gov.ru/act/11485 (02.10.2018)

Gösteriler devam ettiği sırada Yanukoviç'in Kırım'daki askeri birlikleri Kiev'e çektiği ve yarımada sadece işgal için hazır olan Karadeniz Filosu'nun bulunduğu iddiaları ortaya çıkmaya başladı. Ülkenin kurtuluşunun sadece Batı'ya yönelmekle olduğunu savunan ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğü vurgusu yapan Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Refat Çubar da yarımada 14 bin Rus askerinin bulunduğunu söyledi.¹⁹⁴

17 Aralık'ta Yanukoviç Putin ile görüşmek için Moskova'ya gitti¹⁹⁵ ve görüşmeler sonucunda taraflar Rusya'dan 15 milyar dolarlık bir kredi ve 1000 m³ doğalgaz için 400 dolardan 285.5 dolara indirilmiş fiyatla doğal gaz satınalma anlaşması da dahil 14 anlaşma imzaladı.¹⁹⁶ 16 Ocak 2014 tarihinde ise ülke parlamentosunun bazı yargı ve ceza kanunlarında düzenlemeleri öngören yasayı kabul etmesi durumu daha da kötüye sürükledi. Kiev'deki Bağımsızlık Meydanı'na toplanan yüzbinlerce ukrainalı Yanukoviç'in istifasını ve erken seçimlerin yapılmasını talep etti.¹⁹⁷ 19 Ocak'ta ilk kez insan ölümü ile sonuçlanan çatışmalar yaşandı ve çatışmalar beş gün boyunca devam etti.¹⁹⁸

Kırım'da ise Rus faaliyetleri genişledi, "faşist, Rus düşmanı Ukraynalılar" propagandası yapılarak "Kırım Öz savunma Güçleri" oluşturulmaya başlandı.¹⁹⁹ 22 Ocak 2014'te Kırım Parlamentosu Ukrayna'da iktidarın neofaşistler tarafından ele geçirilmesi durumunda bu ülkenin sınırları içerisinde kalmayacaklarını duyuran bildiri yayınladı.²⁰⁰ 24 Ocak'ta ise yerel parlamento Yanukoviç'ten ülkede olağanüstü hal ilan edilerek gösterilerin yapıldığı bölgelere devlet finansının durdurulmasını talep etti.²⁰¹ KTMM ise bu çağırığa karşı çıkararak diktatüraya karşı miting yapılması kararını aldı ve miting 29

¹⁹⁴ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 59.

¹⁹⁵ http://lb.ua/news/2013/12/17/247954_yanukovich_putinim_podpisali_14.html (02.10.2018)

¹⁹⁶ Ufuk Cerrah, "Ukrayna Krizinin Avrupa Birliği Enerji Güvenliğine Etkileri", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 471.

¹⁹⁷ Şamilkızı, *a.g.e.*, s. 60-61.

¹⁹⁸ http://censor.net.ua/resonance/370010/19_yanvaryu_2014_goda_narod_vstupil_v_stolknoveniia_s_mili_tsievi_na_grushevskogo (02.10.2018)

¹⁹⁹ <http://minprom.ua/news/144610.html> (02.10.2018)

²⁰⁰ <http://crimea.gov.ru/act/11551> (02.10.2018)

²⁰¹ <http://crimea.gov.ru/act/11563> (02.10.2018)

Ocak'ta Ukrayna Cumhurbaşkanlığı Kırım Temsilciliği önünde üç bin kişinin katılımıyla gerçekleşti.²⁰²

Ukrayna'da çatışmalar ilerledikçe bazı muhalif radikal gruplar yerel yönetimleri ele geçirdi. 28 Ocak'ta ise Ukrayna başbakanı Mikola Azarov istifa etti, Yanukoviç muhalef lider Arseni Yatsenyuk'a başbakanlık, Kliçko'ya ise başbakan yardımcılığı önerse de, teklifi reddedildi. Rusya'da Soçi Olimpiyatları'nın başlaması ile Ukrayna'daki olaylar biraz hafifledi. Kırım Parlamentosu ise 4 Şubat'ta Ukrayna'da faşistlerin iktidara gelmesi durumunda yarımada'nın gelecek statüsünün belirlenmesi için anket yapılması gerektiğini duyurdu.²⁰³ 12 Şubat'ta Parlamento Başkanı Vladimir Konstantinov özerklikten eski bağımsız modele dönüşmesi gerektiğini söyledi.²⁰⁴ 19 Şubat'ta ise bazı parlamento üyeleri yarımada'nın Rusya'ya bağlanmasını gündeme getirmeyi önerdi, başkan V. Konstantinov ise şimdilik Kiev yönetiminden kararlı adımlar atılmasını beklediklerini vurguladı. Kiev'de ise 18-20 Şubat tarihleri arasında 73 gösterici ile 11 güvenlik görevlisi çatışmaların kurbanı oldu.²⁰⁵

Kırım yerel parlamentosu başkanı Konstantinov Kremlin'e çağırılınca 20 Şubat'ta Moskova'ya giden başkan 1954 tarihli kararı feshederek yarımada'nın bağımsızlığını ilan edebileceklerini söyleyerek Rusya'dan destek istedi.²⁰⁶

Öte yandan 21 Şubat'ta Kiev'de Cumhurbaşkanı Yanukoviç ile muhalif liderler Arseni Yatsenyuk, Vitali Kliçko ve Oleg Tyagnibok arasında Almanya, Polonya ve Fransa Dışişleri Bakanları ve Rus İnsan Hakları Komitesi rehberinin katılımı ile muhalefetin isteklerini kapsayan anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre 48 saat içerisinde ülkenin 2004 anayasasına dönüşünü öngören kararın onaylanması, yeni koalisyon hükümetin 10 gün içerisinde oluşturulması, Eylül'e kadar ise anayasal reformların tamamlanması öngörülmüş, anayasanın kabulünün hemen ardında ise cumhurbaşkanlığı seçimlerin yapılması planlanmıştı. Öte yandan anlaşma gösterilerde tutuklananların

²⁰² <http://15minut.org/articles/169304-kratkaya-hronika-krymskoj-zhizni-odnogomesyaca-2014-goda> (02.10.2018)

²⁰³ <http://crimea.gov.ru/vesna> (02.10.2018)

²⁰⁴ <http://15minut.org/articles/30639-9-gubernatorov-otkazalis-ehat-na-krymskij-forum-v-jalte-govorjat-o-vozmozhnom-r> (02.10.2018)

²⁰⁵ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 66-67.

²⁰⁶ <http://c-pravda.ru/newspaper/2014/02/20/zakharchenko-prosnis> (02.10.2018)

affedilmesi, barikatların kaldırılarak işgal edilen kamu binalarının boşaltılması ve 24 saat içerisinde silahlarını teslim edenlerin cezaya tabi tutulmayacaklarını da öngörmüştü. Fakat diğer muhalif partiler anlaşmayı kabul etmeyerek itirazlarını devam ettirdi ve anlaşma metninden sadece Ukrayna'nın parlamentar siyasal sisteme geri dönüşünü öngören madde yürürlüğe kondu. Yanukoviç'in kendi partisinden olan 60 millet vekilinin istifa etmesi Mecliste muhalif parlamento üyelerinin sayısının artmasına neden oldu ve böylece cumhurbaşkanının görevinden alınması için olanak oluştu.²⁰⁷ Yanukoviç'in Harkov'a kaçmasıyla ise anlaşma bozuldu.

Kiev'de gösteriler devam ederken 21 Şubat'ta Kırım Parlamentosu önünde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunan gösteri düzenlendi. Kırım "özsavunma güçleri" ise göstericileri geriye çekilmeye zorlayarak Rus yanlılarının meydanı ele geçirmesine olanak sağladı.²⁰⁸ 22 Şubat'ta Güneydoğu Ukrayna ve Kırım'ın yerel milletvekilleri Harkov kentinde toplandı ve bölgede sorumluluğu üstlenme kararı aldı.²⁰⁹

Başkentten kaçan Yanukoviç yaşananları darbe olarak nitelendirirken Kırım'da Sivastopol'un giriş-çıkışları ayrılıkçı milisler tarafından kontrol edilmeye başlandı. Akmescit'te ise Rus yanlılarının parlamento önünde gösterileri devam etmekteydi. Ukrayna Parlamentosu ise Kırım'daki eylemler ayrılıkçı faaliyetler olarak değerlendirdi ve 25 Mayıs tarihi için yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağını duyurdu.²¹⁰

23 Şubat'ta 15 bin Kırım Tatarı Akmescit'te AB ve Ukrayna lehine, Sivastopol'da ise Rus yanlıları Rusya yanlısı gösteri düzenledi.²¹¹ Sivastopol Valisi Vladimir Yatsuba istifa etti ve Sivastopol Kent Yönetimi oluşturulması kararı alınarak konsey binasına Rusya bayrağı asıldı.²¹²

²⁰⁷ Kerim Has v.d., "Ukrayna Krizinde Rusya ve Batının Tutumu", *USAK*, Analiz no:28, Aralık 2014, s. 3-4.

²⁰⁸ <http://ru.krymr.com/a/28323142.html> (02.10.2018)

²⁰⁹ <http://www.mediaport.ua/sezd-deputatov-vseh-urovney-v-harkove-tekstovaya-translyaciya> (02.10.2018)

²¹⁰ http://censor.net.ua/theme/358/prezidentskie_vybory (02.10.2018)

²¹¹ <http://ru.krymr.com/a/28327657.html> (02.10.2018)

²¹² Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 72-73.

Uzun süren itirazlar sonucu 23 Şubat 2014 tarihinde Harkov şehrine kaçan²¹³ Yanukoviç'in görevine son verildi ve 27 Şubat'ta Arseniy Yatsenyuk rehberliğinde batı yönlü hükümet kuruldu.²¹⁴

I. 3. 2. 1. Petro Poroşenko Hükümeti ve Krizin Derinleşmesi

Donbas bölgesi ve Kırım'da yapılmamış olan 25 Mayıs seçimlerini ise 48 yaşlı iş adamı, batılı yanlısı Petro Poroşenka kazandı.²¹⁵ Onun göreve gelmesi ile ordu ve polis kuvvetlerinde reform geçirilerek Rusya sınırlarının kontrolü sıkılaştırıldı.²¹⁶ Öte yandan azınlık diller ile ilgili yasanın kaldırılması ve Rusçanın statüsü ile ilgili alınan karar Doğu Ukrayna ve Kırım yarımadasında gösterilerin yoğunlaşması ve böylece ülkedeki istikrarsızlığın daha da derinleşmesine neden oldu.²¹⁷

Poroşenko 23 Mart 2014'te AB ile gündemde olan Ortaklık Anlaşması'nın siyasi kısmını,²¹⁸ daha sonra ise ekonomik kısmını imzaladı. 28 Haziran'da ise taraflar arasında "Ortaklık ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması" imzalaması Ukrayna ile daha önce serbest ticaret anlaşması imzalayan Rusya'nın itirazına sebep oldu ve Moskova Ukrayna'ya doğal gaz ihracını keserek Kiyev'in 4.5 milyar dolarlık gaz borcunu ödemesini talep etti. Fakat ileride gerçekleşecek Soçi Olimpiyatları'nın batılı ülkeler tarafından boykot edilmemesi için Rusya krize fazla tepki vermedi. AB ise sözkonusu anlaşmayı bir yıl uygulamaya koymadı. Poroşenko'nun atmış olduğu adımlar Rus nüfusun fazla bulunduğu Doğu Ukrayna ve Kırım'ın da dahil olduğu Güney Ukrayna'da hükumete karşı ayaklanmaların şiddetini arttırdı. Hükümetin terorist diye hitap ettiği ayaklananlara karşı sert önlemler alması Rusya'nın tepkisine neden olmakla birlikte,

²¹³ Erkin, *Ukrayna Krizi...*, s. 6.

²¹⁴ Mustafa Nail Alkan, "Almanya-Rusya İlişkileri Bağlamında Ukrayna Krizi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, Bahar 2015, s. 91.

²¹⁵ Cerrah, *Ukrayna Krizinin...*, s. 471.

²¹⁶ Furkan Şenay, Muhammet Koçak, "Avrasya'nın Jeopolitik Anahtarı: Ukrayna Üzerinde Güç Meselesi", *SETA*, Sayı 107, 2014, s. 17.

²¹⁷ Alkan, *a.g.e.*, s. 92.

²¹⁸ Betil Yüce Dural, Ekrem Emiraliyev, "Ukrayna'nın Çeşitli Göstergelerinin Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması ve Olası Bir Üyeliğin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 53, 2015, s. 123.

Moskova ilerleyen süreçte Rus nüfusu korumak adı altına olaylara müdahale edebileceğini duyurdu.²¹⁹

I. 3. 3. Krizde Yeni Boyut ve Bölgeye Rus Müdahalesi

Krizin yeni boyutları bundan sonra patlak verdi ve Ukrayna krizinin ikinci aşaması böylece başladı. Bu aşamada Rusya “Yakın Çevre” Politikasının ayaklarından biri olan Rus etnik varlığını gündeme getirerek olaylara müdahale etti ve Kırım’ı ilhak etti. Rusya’nın uluslararası tepki ve Batının olası bir müdahaleye cevapsız kalmayacağını duyurmasına rağmen bölgeye müdahalesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle Ukrayna’nın Batı ile entegrasyonu Rusya’nın güvenliği için tehdit oluşturacağından onu kararlı adımlar atmaya teşvik etmiştir. Ayrıca Rusya için Ukrayna her zaman bir Rus kimliği taşıyan ve Avrupa’ya açılan kapısı konumunda olmuştur.²²⁰ Rusya’yı bölgede sert güç kullanmaya iten nedenlerden biri de Ukrayna’da gerçekleşen Maydan darbesi sonrasında Batı’nın bu bölgede ilerleyişini durduracak başka bir seçeneğin kalmadığı kanaatine varmış olmasıdır. Öte yandan jeopolitik nedenlere dayanarak Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme politikası Ukrayna ve Kırım olmaksızın düşünülemezdi. O yüzden de 2008 Gürcistan Savaşı’nda olduğu gibi Rusya sert güç unsurlarını devreye sokarak bölgeye müdahalesi ile her türlü önlem alacağını mesajını verdi. Ayrıca Rusya’nın Kırım ve Ukrayna’yı kaybetmesi onun Karadeniz bölgesini, Baltık’lerden Hazar Denizine kadar olan tampon bölgeyi, dolayısıyla bölgesel inisiyatifi kaybetmesi anlamına gelecekti. Ukrayna’nın kaybedilmesi hem de “Avrasya Birliği” projesinin ön ayağı “Gümrük Birliği”, “Yakın Çevre Politikası” ve Avrupa’ya ihraç ettiği enerjinin çok önemli kısmı Ukrayna üzerinden gerçekleştiğini göz önünde bulundurduğumuzda ise kendi enerji güvenliğinin tehdit edilmesi anlamına gelmekteydi. Tüm bu nedenler ve kendi varlığını kanıtlamak isteği Rusya’yı bölgeye müdahale etmeye iten nedenler arasında gösterilebilir.²²¹

²¹⁹ Cerrah, *Ukrayna Krizinin...*, s. 471-473.

²²⁰ <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203076> (02.10.2018)

²²¹ Erol, *Ukrayna – Kırım...*, s. 6.

Ukrayna'nın jeopolitik önemini Birleşik Devletler Ulusal Güvenlik danışmanı olarak görev yapmış Zbigniew Brzezinski'nin Ukrayna ile ilgili görüşleri ile de görebiliriz. Brzezinski'ye göre Rusya Ukrayna'yı kaybederse sadece bir Asya ülkesi olarak kalacak, fakat Ukrayna'nın kontrolü ile zaten büyük bir nüfus, kaynağa sahip bu ülke Karadeniz'e kapsamlı erişim fırsatı elde edecek ve Avrupa ile Asya ekseninde güçlü bir devlet – Avrasya Gücü konumuna gelecektir.²²²

I. 3. 3. 1. Yarımada'nın İşgali ve Kırım'da Referendum Sinyali

24 Şubat'ta Rus yanlıları Kırım'ın başkenti Simferopol'da gösteri düzenleyerek 1992 Anayasasına geri dönüşü, Ukrayna'daki mevcut iktidarın yasadışı ilan edilerek Kırım'ın statüsü ile ilgili referandum yapılmasını talep ettiler. Gösteriler devam ederken Kırım Parlamentosu olağanüstü toplanma kararı aldı.²²³ Kırım Tatarları ise 26 Şubat'ta parlamento önünde sözkonusu karara karşı gösteri düzenlerken Rus yanlıları ile karşı karşıya kaldı ve çıkan olaylarda 30 kişi yaralanırken 2 kişi hayatını kaybetti. Parlamento ise toplanma kararını iptal etti.²²⁴

26 Şubat'ta maskeli silahlı kişiler Kırım Parlamentosu ve Başbakanlık binalarını ele geçirerek Ukrayna bayrağını indirdi ve yerine Rus bayrağı astı.²²⁵ Rus özel kuvvetleri olduğu anlaşılan ve hiçbir simgesi olmayan yeşil üniformalı silahlılar ukraynalı askerleri tesislerinde kuşatma altına aldı.²²⁶ KTMM Başkanı Refat Çubar basın toplantısı düzenleyerek yaşananların Rus provokasyonu olduğu duyurdu ve insanları Meclis kararı olmaksızın sokaklara çıkmamaya çağırdı. Akmescit'i çevreye bağlayan yollar ve Kerç Boğazı geçiş noktası kapatıldı. NATO Genel Sekreteri Rusya'yı gerilimi tırmandırmamaya çağırırken, Avrupa Komisyonu temsilcileri Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı duyduRusunda bulundu. Öğlen saat 15 civarlarında ise işgal altında olması ve yeterli sayı olmamasına rağmen Kırım Parlamentosu toplandı ve 25 Mayıs

²²² Zbigniew Brzezinski, "The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives", 1st Edition, p. 46, http://www.takeoverworld.info/Grand_Chessboard.pdf (02.10.2018)

²²³ <http://ru.krymr.com/a/28331818.html> (02.10.2018)

²²⁴ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 75.

²²⁵ *a.g.e.*, s. 75.

²²⁶ Demir, *Ukrayna Krizi: Yeni...*, s. 173-174.

tarihi için referandum kararı aldı. Öte yandan parlamento başbakan Anatoliy Mogilyov'u görevinden alarak Rus milletvekillerinin oylaması ile "Rus Birliği" Partisi lideri Sergey Aksyonov'u bu göreve atadı ve Mart'ta yarımada'nın özerk olarak Ukrayna'ya bağlı kalıp kalmayacağı ile ilgili referandum yapılacağını duyurdu.²²⁷ Aksyonov da ilk açıklamasında Viktor Yanukoviç'i meşru cumhurbaşkanı olarak gördüğünü söyledi. KTMM Başkanı Çubarov ise 27 Şubat'ta oluşturulan yeni Kırım hükümetini tanımadıklarını açıkladı. Ertesi gün Akmescit Havalanı silahlı askerlerce ablukaya alındı ve Belbek Havalimanı kapatıldı. Ukrayna Sınır Güvenlik Servisi güçleri Karadeniz Filosu askerleri tarafından ablukaya alınırken Kırım televizyonu işgal edildi. Ukrayna BM Güvenlik Konseyi'nin acilen toplanmasını talep etse de, Rusya'nın vetosu nedeniyle bu mümkün olmadı. Rusya Devlet Duması ise Kırım'ın referandum kararını desteklediklerini açıkladı.²²⁸

Ukrayna'nın doğusu ve Kırım'da Rus yanlısı gösterilerin artmasıyla birlikte Rusya 28 Şubat tarihinde 4 gün boyunca 150 binlik bir ordu ile tatbikatlara başladı ve gövde gösterisi yaptı.²²⁹ Böylece krizi meşru olarak gördüğü Yanukoviç hükümetine karşı darbe olarak algılayan Rusya cezalandırıcı yöntemini devreye soktu.²³⁰

Kırım'ın yeni Başbakanı Aksyonov Rusya'ya mahsus Karadeniz Filosu ile işbirliği içerisinde olduklarını ve yarımada'da bulunan tüm güç kuvvetlerinin kendilerine bağlı olduklarını açıklayarak Putin'den yardım istedi. Rusya Federasyon Konseyi ise krizin çözümlenmesine kadar Kırım'da yaşayan etnik Rusların ve Rus vatandaşlarının güvenliğini sağlamak adı altında²³¹ Putin'e Rus Silahlı Kuvvetlerini yarımada'da kullanma yetkisini verdi. Ukrayna Güvenlik Konseyi ise acil toplanarak yeni Kırım hükümetinin meşru olmadığını duyurdu. 2 Mart'ta ise yarımada'daki çoğu Ukraynalı komutan Rusların tarafına geçti. Ukrayna Savunma Bakanlığı Kırım'da 16 bin Rus askerinin olduğunu duyurdu. 5 Mart'ta ise Kırım yeni yönetimi mali yardım için Rusya'ya heyet gönderdi. Kırım'a gelen BM ve AGİT Temsilcilerine ise yarımada'ya

²²⁷ Has v.d., *Ukrayna Krizinde...*, s. 6.

²²⁸ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 76-84.

²²⁹ Has v.d., *a.g.e.*, s. 7-8.

²³⁰ Erol, *Ukrayna – Kırım...*, s. 5.

²³¹ <https://www.evrensel.net/haber/79419/rusya-kirima-askeri-mudahale-karari-aldi> (02.10.2018)

giriş izni verilmedi. 6 Mart'ta yeniden olağanüstü toplanan Kırım Parlamentosu referandum tarihini 16 Mart'a geri çekti. Referandumda Kırım'a geniş özerklik, bağımsızlık ve Rusya'ya bağlanmak seçeneklerinin olacağı gündeme geldi. KTMM Başkanı Çubar halkı referandumu boykot etmeye çağırıldı.²³² Kırım Parlamentosu'nun birkaç gün sonra açıkladığı referandum pusulasında "Kırım'ın Rusya'ya Bağlanmasını Onaylıyor musunuz?" ve "1992 Anayasası'na dönerek Ukrayna'nın bir parçası olduğunu Onaylıyor musunuz?" sorularının yer alacağını açıkladı.²³³

Ukrayna Parlamentosu böyle bir referandumun uluslararası hukuka aykırı olduğunu duyurarak Kırım Parlamentosu'nu iptal kararnameşi imzalandı ve Anayasa Mahkemesi'nden inceleme talep etti. 8 Mart'ta ise Kırım Silahlı Kuvvetleri oluşturulduğu Başbakan Aksyonov tarafından duyuruldu. Başbakan Kırım Tatarlarına yeni yönetimde yerler teklif ederek Ukrayna Deniz Filosu'nu millileştirme, 11 Mart'ta ise Rus rublesine geçme kararı aldıklarını açıkladı. Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sivastopol'un bağımsızlık deklarasyonu yerel Parlamento tarafından kabul edildi ve Rusya ise bağımsızlığı kabul etti.²³⁴

AB ile işbirliği anlaşmasına imza atan Ukrayna Başbakanı Yatyensuk,²³⁵ 12 Mart'ta ABD Başkanı Barak Obama tarafından kabul edildi ve Obama Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğini desteklediklerini ve Rusya'nın eylemlerini devam ettirmesi durumunda bedelini ödeyeceğini söyledi. G7 ülkeleri ve Avrupa Parlamentosu da benzer açıklamalarda bulunarak yapılacak referandumu tanımayacaklarını duyurdu. Yarımada'daki ukraynalı askerlerin çoğu Ruslara teslim olurken, 15 Mart'ta Ukrayna Parlamentosu Kırım yerel Parlamentosunu feshederek yeniden seçim yapılması kararı aldı.²³⁶ 18 Mart 2014'te ise Kırım'da yaşayan etnik Rusların ve Rus vatandaşlarının güvenliğini sağlamak adı altında Kırım'a askeri güç çıkarma ile ilgili Rusya Parlamento

²³² Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 84-94.

²³³ www.youtube.com/watch?v=WHRETr8ZGnk (02.10.2018)

²³⁴ Şamilkızı, *a.g.e.*, s. 97-102.

²³⁵ Elena Galadji ve Olesya Dubovik, "Украина Подписала Политическую Часть Соглашение Об Ассоциаций с ЕС" (Ukraina Podpisala Politiceskuyu Çast Soglaşenie Ob Assoçayı s ES), *Komsomolskaya Pravda*, 21 Mart 2014.

²³⁶ Şamilkızı, *a.g.e.*, s. 103-104.

oylaması kabul edildi ve böylece Rusya'nın Kırım'a müdahalesine "yasal gerekçe" oluşturuldu.²³⁷

I. 3. 3. 2. Kırım'da Referendum ve Bölgede Rus Hakimiyetinin Kurulması

16 Mart 2014'te uluslararası hukuk ve Ukrayna Anayasası'na aykırı olmasına rağmen Kırım'da referendum gerçekleştirildi. Uluslararası gözlemcilerin katılmadığı ve Tatarların boykot ettiği referenduma %83,1'lük katılım gerçekleştiği ve seçmenlerin %96,77'nin ise Rusya'ya bağlanma kararı aldığı açıklandı.²³⁸ Rusya referendum sonuçlarını yarımadayı kendisine bağlamak için yasal gerekçe olarak gösterirken, Putin Kırım'ı bağımsız bir egemen devlet olarak tanıdıklarını vurgulayan kararnameyi imzadı. ABD, Türkiye, Kanada, Japonya, Gürcistan, İngiltere, Fransa, Çekya referendumu tanımadıklarını duyuran ilk devletler oldu. Kırım Parlamentosu ise sonuçları yasal gerekçe olarak göstererek Ukrayna'dan ayrılma kararı aldı ve Rusya'dan Kırım'ı kendisine bağlama çağırısında bulundu.²³⁹

Kırım'ı Rusya'ya bağlayan anlaşma ise 18 Mart'ta Moskova'da Putin, Sergey Aksyanov, Vladimir Konstantinov ve Aleksey Çalvy arasında imzalandı²⁴⁰ ve anlaşmaya göre Kırım yarımadasının Ukrayna ile olan sınırları Rusya'nın devlet sınırları olarak görülecek ve yarımadaanın Karadeniz ve Azov Denizi alanları uluslararası hukuk normları çerçevesinde Rusya'nın imzalamış olduğu uluslararası anlaşmalarla belirlenecekti.²⁴¹ 9 Mayıs tarihinde ise Putin Zafer Günü kutlamalarına katılmak için Kırım'a ilk kez ziyaret gerçekleştirdi. Bu adım ise Ukrayna makamlarınca tahrik edici eylem olarak değerlendirildi.²⁴² Böylece Kırım Rusya tarafından resmen ilhak edildi.

Kırım'ın Ukrayna merkezi hükümeti ile küskünlüğü ise eskilere kriz sırasında ortaya çıkmış bir durum değildi. Şöyle ki bir araştırmaya göre 1996 ile 2001 yılları

²³⁷ www.evrensel.net/haber/79419/rusya-kirima-askeri-mudahale-karari-aldi (02.10.2018)

²³⁸ *Habertürk*, 16 Mart 2014, www.haberturk.com/dunya/haber/930256-kirim-kararini-verdi (02.10.2018)

²³⁹ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 97-112.

²⁴⁰ <http://kremlin.ru/events/president/news/20604> (02.10.2018)

²⁴¹ Karadeli, *Ukrayna'da Milli...*, s. 128.

²⁴² <https://www.rferl.org/a/putin-visit-crimea-return-motherland-victory-day-sevastopol-black-sea-fleet/25379221.html> (02.10.2018)

arasında Kırım nüfusunun %50'i yarımadanın Rusya'ya katılmasını istemiş, 2008 yılında bu gösterici %73'e kadar yükselmişti. Kırım Tatarları ise Ukrayna dahilinde özerklik seçimini yapmıştır. Söz konusu ankette etnik olarak Ukraynalıların bile %65 gösterici ile Rusya'ya katılmak istemeleri dikkat çekmiştir.²⁴³

Ayrıca bölgeye Rus müdahalesi de yeni ortaya çıkan bir eylem değildi. Şöyle ki eski Sovyet ülkelerinde Rus karşıtı politikalar yürütüldüğünde, Rusya "Yakın Çevre" Politikası gereği bu coğrafyalara müdahelerde bulunmuştur. Örneğin, Moldova'da Transdnyester, Azerbaycan'da Karabağ, Gürcistan'da Abkazy ve Güney Osetya sorunları Rus parmağı ile ortaya çıkmış, özellikle de 2008 Gürcistan müdahalesi ile Moskova Batıya ve eski sovyet cumhuriyetlerine gözdağı vermiştir.²⁴⁴ Benzer şekilde Rusya Ukrayna krizi örneğinde de batı yanlısı hükümet kurmak isteyen eski birlik ülkelerine ödeyecekleri bedelleri göstermiştir.²⁴⁵

I. 3. 3. 3. Ayrılıkçı Faaliyetlerin Doğu Ukrayna'ya Sıçrama

Kırım'ın ilhaki sonrasında krizin diğer bölgelerde derinleşmesi ile Ukrayna krizinin üçüncü aşaması başladı. Şöyle ki Ukrayna'nın Rusça konuşulan diğer sekiz ilinde ve özellikle de Donbas bölgesi - Donetsk ile Luhansk eyaletinde Rus yanlısı güçler tarafından Ukrayna'nın yeni hükümetine karşı protestolar ve gösteriler yoğunlaştı. Gösteriler kısa sürede hükümet güçleri ile silahlı çatışmalara dönüştü ve böylece Doğu Ukrayna kanlı savaşa – Donbas Savaşı'na sahne oldu.

Protestolar başladığında Rusya'nın desteğini alan ayrılıkçı gruplar önce devlet binalarını ele geçirmeye çalıştı, daha sonra ise bölgenin bir kısmında hakim olmayı başardı. Ayrılıkçıların askeri başarılar elde etmesinin nedeni Rus desteğinin yanısıra

²⁴³ Nicolai N. Pedro, "Kırım'da Sürecin Son Aşaması", Aynur Erdoğan (ed), *Kırım Krizini Nasıl Okumalı*, İstanbul: DÜBAM Yayınları, 2014, s. 55, <http://media.dunyabulteni.net/file/2014/kirim.pdf> (02.10.2018)

²⁴⁴ Göktürk Tüysüzoğlu, "Kırım Sorunu ve Donmuş Çatışma Bölgeleri", *AlJazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirim-sorunu-ve-donmus-catisma-bolgeleri> (02.10.2018)

²⁴⁵ Yaser Ahmedov, "Kırım Krizinin Kafkasya'ya Etkileri", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 365.

Ukrayna ordusunun tecrübesizliği ve devletin orduya yeterli düzeyde ilgi göstermemesi olmuştur.²⁴⁶

Ayrılkçı güçler Nisan'dan itibaren eylemlerini genişletti ve bölgede Rus tankları ve askerleri görünmeye başladı.²⁴⁷ Rusların desteği ise mücadelede üstünlüğün Ukrayna ordusu lehine değişmesine izin vermedi.²⁴⁸ Rusya ise bölgedeki varlığını inkar etti ve ayrılkçı gruplarla bir ilgisinin olmadığını duyurdu.²⁴⁹ Fakat çatışmalarda kullanılan muhimmat²⁵⁰ ve bölgede savaşarak ölen askerlerin üzerinden Rusya'ya ait pasaportların çıkması ayrılkçılara Rus desteğini gözler önüne sermiştir.²⁵¹ Ukrayna hükümeti ise AB'den yeterli askeri yardım alamadı.²⁵² Bölgede sınırları Rusya lehine değiştirmeyi hedefleyen ayrılkçı güçler kısa bir zaman içerisinde önemli noktaları ele geçirdi, özellikle Donetsk ve Luhansk bölgelerinde kendi hakimiyetlerini kurdu. Nitekim 2014 yılının Nisan ayında Donetsk vilayeti kendi bağımsızlığını duyurdu ve 12 Nisan'da yapılan referandumla Donetsk Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Kısa süre sonra ise DHC diğer bağımsızlığını ilan eden Luhansk Halk Cumhuriyeti ile konfederasyonda birleşmeyi öngören anlaşma imzaladı. Böylece 24 Mayıs²⁵³ tarihinde zengin kömür yataklarına sahip iki tanınmamış cumhuriyet "Yeni Rusya" anlamını veren "Novorossiya" – "Yeni Rusya" adı altında birleşti ve tarihi bir misyonun bir parçası

²⁴⁶ Linda Kinstler, "Why is Ukraine's Army So Deliberately Bad", *New Republic*, 9 Mayıs 2014., <https://newrepublic.com/article/117710/ukraines-army-small-sovietized-underfunded-and-poorly-trained> (02.10.2018)

²⁴⁷ Paul Szoldra, "A Russian Soldier's Instagram Posts May Be The Clearest Indication of Moscow's Involvement In East Ukraine", *Business Insider*, 31 Temmuz 2014, <http://www.businessinsider.com/russian-soldier-ukraine-2014-7> (02.10.2018)

²⁴⁸ Maria Tsvetkova, Aleksandar Vasović, "Exclusive: Charred Tanks in Ukraine points to Russian involvement", *Reuters*, 23 January 2014. <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-tanks-exclusive-idUSKCN0IC1GE20141023> (02.10.2018)

²⁴⁹ Damien Sharkov, "Rebels in Ukraine 'Not Russia's Puppets', Says Putin Aide", *Newsweek*, 23 March 2015, <http://europe.newsweek.com/rebels-ukraine-not-russias-puppets-says-putin-aide-316051> (02.10.2018)

²⁵⁰ Matthew Bodner, "5 Heavy Weapons in Ukraine's Rebel War That May Have Come From Russia", *The Moscow Times*, 6 Şubat 2015. <http://www.themoscowtimes.com/article.php?id=515557> (02.10.2018)

²⁵¹ Geir Moulson, "Ukraine President Holds Two Mitts Full of Russian Passports and Military IDs Dropped by Soldiers", *National Post*, 7 February 2015 <http://news.nationalpost.com/news/ukraine-president-holds-two-mitts-full-of-russian-passports-and-military-ids-dropped-by-soldiers> (02.10.2018)

²⁵² Alexander J. Motyl, "The West Should Arm Ukraine", *Foreign Affairs*, 10 Şubat 2015. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2015-02-10/west-should-arm-ukraine> (02.10.2018)

²⁵³ <https://www.mk.ru/politics/article/2014/04/07/1010161-russkaya-vesna-v-dokumentah-kakie-aktyi-prinyala-donetskaya-narodnaya-respublika.html> (02.10.2018)

oldu. Temeli on sekizinci yüzyıla dayanan “Yeni Rusya” terimi, Rus milliyetçileri tarafından tekrar gündeme getirildi ve bölücülerin bulunduğu topraklar Rus milliyetçileri tarafından Yeni Rusya olarak adlandırılmağa başlandı.²⁵⁴ (Harita – 3) Fakat bu proje bir süre sonra Rusya tarafından desteğini kaybedince gerçekleştirilemedi.²⁵⁵ Ukrayna hükümeti ise hem Donetsk, hem de Luhansk Cumhuriyetlerini terörist örgütler adlandırarak onları şiddet ve terör eylemleri gerçekleştirmekte suçladı.²⁵⁶ Kendi silahlı güçleri ve hükümetleri olan ayrılıkçı iller bölgede yaşanan çatışmalarda önemli aktör olarak ortaya çıktı. 5 ay süren ve 5000 sivil insanın yanısıra 10.000 askerin ölümü ve yaralanması ile sonuçlanan şiddetli çatışmaların 14 Eylül Mutabakatı ile durdurulması öngörülse de,²⁵⁷ bu mümkün olmadı ve çatışmalar devam etti.

18 Temmuz 2017 tarihinde ise tanınmamış Donesk Halk Cumhuriyeti lideri Aleksandr Zakharchenko Donesk, Luhansk ve diğer 19 Ukrayna bölgesi temsilcilerinin katılımıyla yapılan toplantıda “Novorosiyya”dan “Malorosiyya”ya geçildiği ve böylece “Malorosiyya” devletini kurulduğunu ilan etti.²⁵⁸

---

²⁵⁴ Marlene Laruelle, M. “The Russian World”: Russia’s soft power and imagination. *CGI Center on Global Interests*, May 2015, <http://globalinterests.org/wp-content/uploads/2015/05/FINAL-CGI-Russian-World-Marlene-Laruelle.pdf> (02.10.2018)

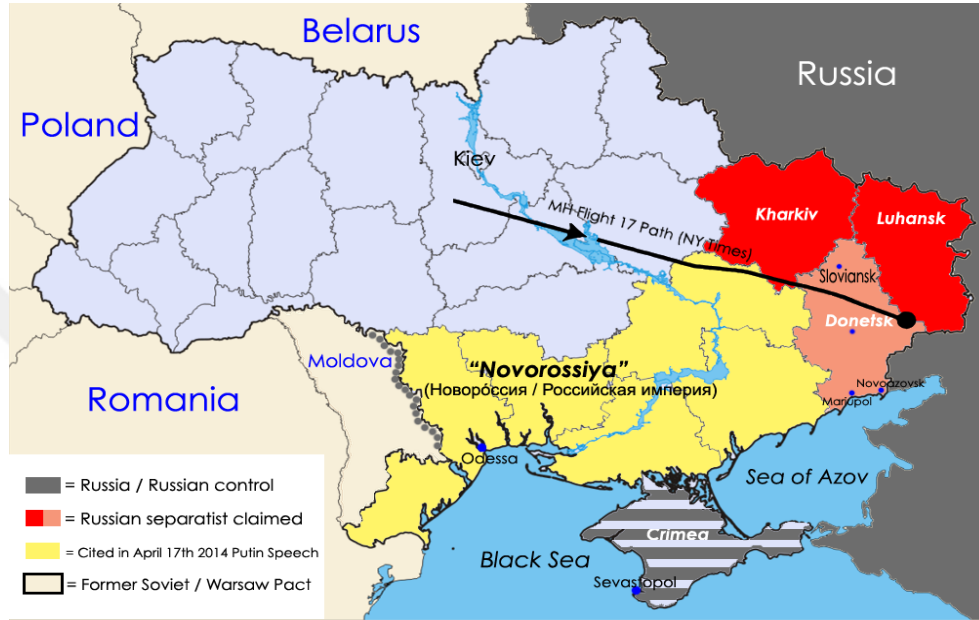
²⁵⁵ Paul Sonne, “Novorossiya’ Falls From Putin’s Vocabulary as Ukraine Crisis Drags”, *Wall Street Journal*, 29 May 2015 <http://www.wsj.com/articles/novorossiya-falls-from-putins-vocabulary-as-ukraine-crisis-drags-1432936655> (02.10.2018)

²⁵⁶ <https://www.kyivpost.com/article/content/war-against-ukraine/ukraines-prosecutor-general-classifies-self-declared-donetsk-and-luhansk-republics-as-terrorist-organizations-348212.html>

²⁵⁷ Tatiana Zhurzhenko, “From borderlands to bloodlands”, *Eurozone*, 19 September 2014, <http://www.eurozine.com/from-borderlands-to-bloodlands/> (02.10.2018)

²⁵⁸ <http://uacrisis.org/58719-declaration-zakhartchenko>

Harita – 3; Tarihi Novorossiya Bölgesi ve Rus Yanlısı Ayrılıkçuların Kırım'ın İlhakı Sonrası Kontrol Ettiği Bölgeler;

<http://arsenalfordemocracy.com/2014/04/12/ukraine-crisis-map-as-of-april-12-2014/2014-ukraine-crisis-map/> (02.10.2018)

Ukrayna hükümeti ile ayrılıkçı güçlerin birbirlerini suçladığı Malezya Havayollarına ait 298 yolcu taşıyan uçağın 17 Temmuz 2014'te Doğu Ukrayna'da düşürülmesi bölgede tansiyon daha da tırmandırdı.²⁵⁹ Rusya'nın ayrılıkçı bölgelerdeki faaliyeti ise batılı devletlerin Ocak 2015'te Doğu Avrupa'daki askeri güçlerini arttırmalarına neden oldu.²⁶⁰

Genel olarak Ukrayna'da Batı yönlü bir hükümetin kurulmasına karşı Rusya'nın vermiş olduğu yanıt, sadece Kırım'ın ilhakı ve ayrılıkçı bölgelere desteğiyle sona ermedi. Rusya Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gaz ücretini önceden ödeme yapması şartıyla iki katına çıkardı ve Kiyev'e ayrılıkçı bölgelere yüksek özerklik vermek için baskı yapmaya başladı.²⁶¹ Öte yandan Ukrayna'da yaşanan iç savaş daha Eylül 2014

²⁵⁹ Erdal Düzdaban, "AGİT ve Ukrayna Krizi", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 425.

²⁶⁰ BBC, 9 January 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30744825> (02.10.2018)

²⁶¹ Elias Götz, "It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine Policy", *Global Affairs*, 5-7., <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23340460.2015.960184?journalCode=rgaf20> (02.10.2018)

rakamlarına göre ülke ekonomisinin %19 küçülmesine, 2500 kişinin hayatını kaybetmesine ve yüz binlerce insanın da kendi evlerini terketmesine neden oldu.²⁶² Avrupa Birliği tarafından ise kriz sırasında ülkenin siyasi, ekonomik ve mali istikrarını sağlaması amacıyla Ukrayna'ya 11 milyar euroluk finansal yardım da yapılmıştır.²⁶³

I. 3. 4. Barış Girişimleri: Minsk Görüşmeleri

Doğu Ukrayna'da çatışmalar devam ederken bir yandan da krizin çözümlenmesi için diplomatik girişimler başlatıldı. Poroşenko cumhurbaşkanı olarak göreve geldikten hemen sonra ülkeyi krizden çıkaracak 15 Maddelik plan ortaya koydu ve başlatılmış olan barış süreci Belarus'un beşkenti Minsk görüşmeleri ile devam etti..

Sorunun diplomatik çözümüne yönelik ilk girişim 6 Haziran'da Poroşenko tarafından gerçekleştirildi ve AGİT, Ukrayna ve Rusya temsilcilerinden oluşan Üçlü Koordinasyon Grubu oluşturuldu. Sözkonusu grubun ilk toplantısı Haziran'da Kiev'de gerçekleşti ve Poroşenko çatışmalarda insan kaybının acilen durdurulması ve bir ateşkes anlaşmasının imzalanması gerektiğini vurguladı. Bu açıdan Poroşenko'nun 15 Maddelik çözüm taslağı ön plana çıktı. Taslak çatışmaların acilen durdurulması, ayrılıkçı güçlerin ele geçirdikleri bölgelerden geri çekilmesi karşılığında silahlılara af çıkarılması ve Rusça konuşulan illere geniş haklar vermeyi öngörüyordu.²⁶⁴ 23 Haziran, 6 Temmuz ve 17 Temmuz tarihlerinde Ukrayna, Rusya, ayrılıkçı bölgeler ve AGİK temsilcilerinden oluşan grup arasında Kiev'de 3 toplantı gerçekleştirildi,²⁶⁵ ancak herhangi bir ilerleme olmadı.

Krizi'nin çözümlenmesi ile ilgili en önemli müzakere ve mutabakatlar Belarus'un başkenti Minsk'te gerçekleşti. Minsk görüşmelerinin ilk ayağı 31 Temmuz'da Rusya, Ukrayna, AGİK ve Luhansk ile Donesk temsilcilerinin katılımıyla

²⁶² Faruk Akkan, "Rusya, Ukrayna'da Çatışmalar Neden Olan Müdahil?", <http://haberrus.com/politics/2014/09/01/rusya-ukraynada-catismalara-neden-mudahil-analiz.html> (26.09.2018)

²⁶³ "How the EU is supporting Ukraine", *European Commission*, 2015 May 22, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5035_en.htm (02.10.2018)

²⁶⁴ Şenay, Koçak, *Avrasya'nın Jeopolitik...*, s. 19.

²⁶⁵ <http://www.cbc.ca/news/world/ukraine-rebels-free-4-more-osce-hostages-1.2690876> (02.10.2018)

başladı. Ateşkesin ilan olunması ve krizin tarafları arasında diyalogun hızlandırılması ve genişletilmesi ve insani güvenliğin ön plana çıktığı görüşme sonucu 5 Eylül Protokolü imzalandı.²⁶⁶ 12 maddelik mutabakat ateşkesin ilanı, Ukrayna’da yerel yönetimlere yetki artımı ve çatışmaların sürdüğü bölgelerde seçimlerin yapılmasını öngörmekteydi.²⁶⁷ Fakat çatışmaların devam etmesi üzerine taraflar yeniden Minsk’te toplanarak 19 Eylül tarihinde çatışma bölgelerindeki yabancı askeri güçlerin bölgeyi terk etmesi, ağır silahların kullanımının durdurulması ve bölgede savaş uçaklarının kullanılmamasını öngören dokuz maddelik memorandum imzaladılar.²⁶⁸ Ayrıca bu mutabakatlarda taraflara ait birliklerin mevcut konumlarında kalması, savaş tutsakları ve rehinelere acilen serbest bırakılması, müzakere yapacak kişilerin güvenliğinin garanti edilmesi, çatışmalar sırasında dağılmış bölge ekonomisinin yeniden kalkınmasının sağlanması, çatışma sınırlarından otuz kilometre mesafede AGİT önderliği ve gözetiminde silahtan arındırılmış güvenli bölgenin oluşturulması öngörülmüştür.²⁶⁹

Ancak Birinci Minsk Görüşmesi’nde görüşmeye katılan temsilcilerin resmi görevli olmaması nedeniyle üzerinde anlaşılmış olan metin de bağlayıcı nitelik kazanmamıştır. Nitekim kısa süre sonra 28 Eylül’de Ukrayna ordusunun Donesk’te hava limanını ele geçirmek amacıyla başlattığı başarısız operasyon anlaşmayı geçersiz kılmış,²⁷⁰ ayrılıkçı güçler ise Ocak 2015’te havalimanını ele geçirmiştir.²⁷¹ Öte yandan Minsk’te gerçekleşen iki görüş arasında ayrılıkçı güçler hem kontrollerinde buldukları bölgelerde güçlenmiş, hem de yeni bölgeler ele geçirmeyi başarmıştır.

Minsk Görüşmelerinin ikinci ayağı ise 11-12 Şubat 2015 tarihinde Normandiya Dörtlüsü adını alan Rus, Ukrayn, Alman ve Fransız liderlerinin katılımı ile gerçekleşti. V. Putin, P. Porosenko, A. Merkel, F. Hollande’nin üzerinde mutabık kaldığı 13 Maddelik İkinci Minsk Anlaşması’nda 15 Şubat tarihinden itibaren ateşkese ve çatışma

²⁶⁶ *Sputnik*, 20 Eylül 2014, https://tr.sputniknews.com/rsfmradio.com/2014_09_20/277551253/ (02.10.2018)

²⁶⁷ <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true> (02.10.2018)

²⁶⁸ <https://www.osce.org/ru/home/123807?download=true> (02.10.2018)

²⁶⁹ *Haberrus*, 17 Ekim, 2017, <http://haberrus.com/politics/2014/10/17/porosenko-taraflar-minsk-memorandumuna-bagli-kalacak.html> (02.10.2018)

²⁷⁰ Şenay, Koçak, *Avrasya’nın Jeopolitik...*, s. 20.

²⁷¹ <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/21/russia-ukraine-war-fighting-east>

bölgelerinden ağır silahların geri çekilmesine karar kılındı. Ayrıca anlaşma güvenli bölgenin oluşturulması, insani yardım, AGİK garantörlüğü ve çatışmaların sürdüğü ayrılıkçı bölgelere otonomi verilmesi gibi hükümleri de öngörmekteydi.²⁷² Ancak sözkonusu Minsk Anlaşmalarının hiçbiri çatışmayı sonlandıramadı, hatta ayrılıkçı güçlerin daha fazla toprak kazanımları elde etmesiyle kriz çıkmaza sürüklendi.

Kırım'ı hiçbir şart altında geri vermeyi düşünmeyen Rusya görüşmelerde ayrılıkçı bölgelere yüksek özerklik verilmesini, resmi Kiyev'in ayrılıkçılarla direkt diyalog yürütmesini ve Ukrayna'nın Batı ile Rusya arasında tarafsızlığını isterken, Kırım'da Rus kontrolünü kabul etmeyen Ukrayna tarafı ise Doğu Ukrayna'da tanınmamış federal birliktelikleri kabul etmeyeceğini ve bu coğrafyalara özerklik verebileceğini belirterek yabancı silahlı kuvvetlerin bölgeden çekilmesini ve Rus muhimmatinin bölgeye sevkiyatının acilen durdurulmasını talep etmekteydi. Donesk ve Luhansk temsilcileri ise kontrollerinde bulunan bölgelerden çekilmeyeceklerini beyan ederek Ukrayna'nın yapmış olduğu ekonomik ambargoyu durdurmasını ve Kiyev'in vaad ettiği özerklik statüsünün geçekçi bulmayarak bağımsızlık talep etmekteydiler. Avrupa Birliği ise çatışmaların ve Rusya'nın ayrılıkçı bölgelere silah ve asker ile yapmış olduğu desteğini durdurmasını talep etmiş ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ön plana çıkarmıştır.

Kısacası çatışma bölgesinde kapsamlı bir barış sağlamayı hedefleyen görüşmeler taraflar arasındaki keskin çıkar farklılıkları nedeniyle hedefine ulaşamamıştır.

I. 3. 5. Batı'nın İlhaka Tepkisi ve Rusya'ya Karşı Yaptırımlar

Kırım'da gerçekleştirilen referandumun sonucu Batı başta olmak üzere uluslararası kamuoyu tarafından uluslararası hukuka aykırı ilan edildi ve tanınmadı. Rusya'nın Kırım ilhaki ise sadece Kuzey Kore, Suriye, Moğolistan, Ermenistan, Venezuela, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan ve Belarus tarafından tanındı. BM Kırım'ın ilhak konusunu 28 Şubat'ta gündeme aldı ve Güvenlik Konseyi 1-19 Mart tarihleri arasında 6 kez toplandı ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğine

²⁷² <https://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>

vurgu yaparak yapılacak referendumun gayrimeşru olduğu ve tanınmayacağını öngören tasarı hazırladı. Ancak tasarı Rusya'nın vetosu nedeniyle yaptırım gücünden yoksun kaldı.²⁷³ Diğer 13 üye tasarı lehine oy kullanırken, Çin çekimser oy kullanmış, Hindistan ise Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ilkesine bile değinmemiştir.²⁷⁴ BM Genel Kurulu ise 68/262 Sayılı 6 maddelik tasarımı kabul ederken, referandumu uluslararası hukuka aykırı ilan etti. Genel Kurul ayrıca devlet ve uluslararası kuruluşların Kırım ile ilgili herhangi bir statü değişikliğini tanımaktan kaçınmalarını istedi.²⁷⁵ 27 Mart'ta yapılan oylamada 100 ülke tasarı lehine oy kullandı. Rusya'yı işgalci olarak tanımlayan BM kararı ise 15 Kasım 2016'da İnsan Hakları Komisyonu'nda,²⁷⁶ 19 Aralık'ta ise BM Genel Kurulu'nda kabul edildi.²⁷⁷ 42 ülkenin imzasıyla hazırlanan tasarinin güncellenmiş versiyonu ise 14 Kasım 2017'de BM Genel Kurulu'nun 3. Komitesi'nde onaylandı.²⁷⁸

Kırım'ın ilhaki sonrasında batılı ülkeler başta olmakla birçok ülke ve NATO ile Avrupa Birliği Rusya'nın bu eylemi kınayarak ilhaki uluslararası hukukun ihlali olarak gördüklerini duyurdu ve Rusya'ya karşı ambargolara başladı. Böylece Kırım'ın ilhaki ile kriz yerel kriz olmaktan çıkarak uluslararası probleme dönüştü ve büyük güçler arasında Güç Dengesi, Küresel Güvenlik Algısı ve Uluslararası Hukuk gibi kavramların sorgulanmasına neden oldu.²⁷⁹ Putin ise Batı'yı ikiyüzlülükte suçladı ve Batı'nın gayri meşru askeri müdahalelerini hatırlatarak Kırım meselesini Kosova sorununa benzetti.²⁸⁰ ABD Başkanı Barack Obama ise ilhak eylemini Ukrayna egemenliğinin doğrudan ihlali

²⁷³ Utku Akın, "Ukrayna Krizi", <http://www.evsam.org/utku/121-ukrayna-sorunu-5-bolum-ukrayna-krizi.html> (02.10.2018)

²⁷⁴ Orhan Gafarlı, "Kırım Krizi ve Türkiye", www.bilgesam.org/incele/598/kirim-krizi-ve-turkiye/#.Vx40ibKLTcc (02.10.2018)

²⁷⁵ Arzu Al, Figen Aypek Aycı, "Uluslararası Politik Ekonomi: Bitmeyen Kırım Sorunu", *Güvenlik Stratejileri*, 2013, sayı 26, s. 232.

²⁷⁶ http://lenta.ru/news/2016/11/16/resolution_crimea/ (02.10.2018)

²⁷⁷ <http://lenta.ru/news/2016/12/20/resolution/> (02.10.2018)

²⁷⁸ <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=28913&Kw1=%D0%BA%D1%8B%D0%BC#.Wgw8z1u0OHs> (02.10.2018)

²⁷⁹ Deniz Genç, "İngiliz, Fransız ve Alman Basınında Kırım Sorunu", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 339.

²⁸⁰ Işık Kuşçu, "Kırım'ın Rusya'ya Katılmasının Bölgesel ve Küresel Etkileri", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 312.

olarak değerlendirdiğini duyurdu²⁸¹ ve ihlakı kabullenmeyeceğini söylese de herhangi bir askeri faaliyette bulunulmayacağını açıkladı.²⁸²

Ukrayna ve Batılı devletler BM Anlaşması'nın başka devlete karşı güç kullanımını ve tehdidini yasaklayan 2. maddesini gerekçe göstererek Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin ihlal edildiğini duyurdu. Rusya ise Halkların Eşitliği ve Kendi Kaderini Tayinetme hakkı ve dünyada barışın sağlanması için önlemler alınması gibi ilkeleri²⁸³ hatırlatarak referenduma meşruiyet kazandırmaya çalışmaktaydı.²⁸⁴

Batı'da Rusya'nın yapmış olduğu Kırım ilhaki sonrasında iki tür yaklaşımın ortaya çıktı. Şöyle ki, bazı ülkeler siyasi, ekonomik yaptırımların uygulanmasını savunurken, bazıları ilhaka karşı sert şekilde tepki gösterilmesinden yana idi. Yani, birinci Yatıştırma, ikincisi ise Bedel Ödetme. Fakat Rusya'ya karşı bedel ödetmenin kolay olmaması nedeniyle yaptırımlar ön plana çıktı ve Rusya'ya karşı birçok alanda yaptırımlar uygulanmaya konuldu.

Böylece ABD, Kanada, Avrupa Birliği ve Japonya başta olmakla birçok ülke Rusya'ya karşı ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulamak kararı aldı. Bu kapsamda birçok batılı ülke, Rusya'nın gelirlerini dondurarak Kırım ilhaknya destek veren bazı politikacıların Avrupa'ya seyahatini yasakladı. Haziran 2014 tarihinden başlayarak ise ABD Rus stratejik şirketlerine sektörel yaptırımlar uygulamaya başladı ve uzun vadeli borç vermeyi durdurdu. Böylece batılı ülkeler Rusya ekonomisini, özellikle finans sektörünü zarara uğratacak kararları yürürlüğe koydu.²⁸⁵ Avrupa Birliği 12 Eylül 2014'te Rusya'ya karşı yasakları öngören düzenleme kabul ederek savunma sanayi ve enerji sektörlerinde faaliyet gösteren Rus şirketlerinin Avrupa pazarına girişini zorlaştırdı.²⁸⁶

²⁸¹ ___ "Statement by the President on Ukraine", *White House*, Mart 20 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/20/statement-president-ukraine> (02.10.2018)

²⁸² *VOA News*, 25 March, 2014, <http://www.voanews.com/content/russia-g8-snubcounterproductive/1878525.html> (02.10.2018)

²⁸³ <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> (02.10.2018)

²⁸⁴ Kuşçu, *Kırım'ın Rusya'ya...*, s. 326.

²⁸⁵ Richard Connolly, "The Economic Effects of the EU's Russia Sanctions and Russia's Counter Sanctions", *Finnish Ministry of Finance's Report*, s. 8., http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1058456/venaja_pakotteet_en.pdf/11184e4f-b00a-4474-9576-66c89d9e18ae (02.10.2018)

²⁸⁶ Demir, *Ukrayna Krizi: Yeni...*, s. 176.

Birlik ayrıca kendi vatandaşlarının Rusya'ya mahsus finans kuruluşları ile olan ilişkilerini dondurdu ve Rusya ile silah ticaretini kesti. Askeri teçhizat ile birlikte silah üretiminde kullanılan maddelerin hem ithalatı, hem de ihracatı yasaklandı. Öte yandan ABD ve Avrupa ülkeleri Rusya'ya petrol ve doğal gaz çıkarımı/işlenmesi ve su araştırmaları ile ilgili teçhizat ve enerji teknolojisinin ihracat ve idhalatını yasakladı.

Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlara Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) da katıldı ve banka Rusya'ya ve Rus şirketlerine borç vermeyi durdurdu.²⁸⁷ Batılı ülkeler Rusya'nın Büyük Sekizler Grubu'ndan ihraç edildiğini ve yalnız işgalci tavırlarından vazgeçerse tekrardan G8'deki yerini alabileceğini duyurdu. Böylece Haziran 2014 için planlanan G8 zirvesi Rusya katılmaksızın Brüksel'de gerçekleştirildi.²⁸⁸

Rusya'ya karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar konusunda ise Avrupa Birliği ülkeleri arasında görüş farklılıkları vardı. Şöyle ki Avrupa'da Rusya ile büyük ticari ilişkilere sahip olan Almanya yıllık 75 milyar dolar hacminde olan ticaretin kesilmesini, Rusya'da faaliyet gösteren altı binden fazla Alman firmasını ve Rus milyarderlerin paralarını AB ülkelerindeki bankalardan çekmesi tehlikesini göz önünde bulundurarak Rusya'ya karşı uygulanacak ekonomik yaptırımlara çekimser kaldı. Nitekim dönemin Alman Dışişleri Bakanı Steinmeier Rusya'nın bu yöntemle zayıflatılması ve istikrarsızlaştırılması ile Avrupa'da güvenliğinin sağlanmasının mümkün olmadığını söylemiştir.²⁸⁹

Birleşik Devletler ile Rusya Federasyonu arasında ekonomik alanda ilişkilerin Avrupa Birliği ile kıyasla daha az olması nedeniyle bu ülkenin uygulamış olduğu yaptırımların kendini çok fazla hissettiremedi. ABD'nin uygulamaya koyduğu yaptırımlar özellikle Rus enerji sektörü için gerekli mal ve teknoloji ihracatı üzerinde

²⁸⁷ Richard Connolly, "Western Economic Sanctions and Russia's Place in the Global Economy", Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Richard Sakw (ed), *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (pp. 223-232). Bristol: E-International Relations., s. 224., <http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2015/03/Ukraine-and-Russia-E-IR.pdf> (02.10.2018)

²⁸⁸ McGregor, R., & Fontanella - Khan, J., "Russia suspended from G8, but not expelled", *The Financial Times*, <https://www.ft.com/content/ef5a543e-b32b-11e3-b09d-00144feabdc0?mhq5j=e6> (02.10.2018)

²⁸⁹ Harun Semercioğlu, "The Political Economy Of Eu-Russia Relations In Context Of Ukrainian Crisis", *EUL Journal of Social Sciences* (VII-II) 2016 December, s. 196, <http://euljss.eul.edu.tr/euljss/makaleSemercioglu.pdf> (02.10.2018)

yasaklar, ayrıca savunma sanayi ve silah üretimi alanında şirket - şahıs bazında yasaklardan oluşmuştur. ABD'nin yapmış olduğu yaptırımlar daha çok siyasal anlamda kendini hissettirdi. Japonya ise Rusya ile yapmış olduğu silah ticaretine sınırlamalar getirdi ve vize kolaylığı anlaşmasını askıya alarak bazı şirket ve tüzel kişilere mal varlığı kapsamında dondurulma kararları çıkarttı.²⁹⁰

Rusya'nın bölgeye müdahalesi ve Kırım ihlalkı aslında ABD'nin de birçok kazanımlar elde etmesine neden oldu. Şöyle ki yaşanan kriz öncesinde Avrupa Birliği ve Rusya arasında olası yakınlaşmaya büyük bir darbe indirildi ve Almanya - Rusya yakınlaşması ile Avrupa'nın Amerika'dan uzaklaşması öngörüsü büyük yara aldı. Rusya'nın agresif politikaları barışçıl ve dost yeni Rusya beklentilerini ortadan kaldırdı ve Rus tehdidi yeniden gündeme geldi. Bu gelişmeler eşliğinde ise ABD'nin Avrupa kıtasının güvenliği açısından önemi tekrardan ön plana çıkmış oldu.²⁹¹

Batılı ambargoları karşı Rusya Batı'nın ona olan enerji bağımlılığını ve sahip olduğu güçlü askeri kapasiteyi arkasına alarak kendisi de yaptırımlar uygulamaya başladı. Bu kapsamda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin bir yıl boyunca Rusya'ya yaptırım uygulayan ülkelere meyve sebze, süt ürünleri ve et ihracını durdurma kararı aldı. Bu ülkeler arasında Avrupa Birliği ülkeleri, Birleşik Devletler, Kanada, Norveç ve Avusturalya vardı. Japonya'ya karşı ise ihraç ettiği gıda üzerinde yaptırım uygulandı ve bazı japon vatandaşları Rusya'ya giriş yasağına çaptırıldı.²⁹²

Genel olarak, Batılı ülkeler tarafından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar üç önemli sektör – savunma sanayi, enerji ve finans alanlarına karşı yönelmiştir. Yaptırımların etkisine bakıldığımız zaman ise savunma ve enerji alanlarının yaptırımlardan önemli ölçüde etkilenmediğini görüyoruz. Ancak mali açıdan bakıldığında yaptırımların etkisini hissettirmiştir. Şöyle ki, Avrupa Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) Rusya'ya borç ve kredi vermeyi durdurması ve batılı ülkelerin ulusüstü Rus şirketleri ile işbirliği yapmayı yasaklaması sonucunda Rusya'nın finansal gelirleri

²⁹⁰ *Sputnik*, 9 December 2014, https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/news/2014_12_09/281049899/ (02.10.2018)

²⁹¹ Erol, *Ukrayna – Kırım...*, s. 8.

²⁹² Connolly, *The Economic...*, s. 8.

hatırısayılır miktarda azaldı. Nitekim Eylül 2014 rakamlarına göre Rusya'nın kurumsal ve finansal sektöründe dış borcu Rusya GSMH'nin %60'ına denk gelen 610 milyar dolara ulaştı.²⁹³ Ayrıca, yaptırımlardan etkilenen ruble dünya piyasasında petrol fiyatlarındaki hızlı düşüşe bağlı olarak dolar karşısında keskin değer kaybetti. Nitekim Aralık 2014 rakamlarına göre Rus rublesi dolar karşısında %20 değer kaybetmiş,²⁹⁴ bu da ülkede enflasyona neden olmuştur. Öte yandan yabancı sermayenin ülkeden çıkarılması ve ülkede tüketici harcamalarının azalması Rus ekonomisinde derin izler bıraktı.²⁹⁵ Rusya'nın toplam gelirinin %50'sinin petrol ve doğal gazdan sağlandığını dikkate aldığımızda ülkenin ekonomik durumu daha da kötüleşti. Genel olarak, uzun vadeli yaptırımların finansal sistemi sarsarak bilimsel ve teknolojik modernleşmeyi önleyeceği öngörülmüştür.²⁹⁶

Enerji bakımından Rusya'ya olan bağımlılığı nedeniyle batılı ülkeler Rusya'dan petrol ve doğal gaz alımına yönelik yaptırım uygulayamadı. Ancak enerji teknolojileri alanındaki yaptırımların uzun vadede yeni petrol ve gaz kaynaklarının işlenmesi açısından engel oluşturması öngörülmüştü. Dünya genelinde askeri teçhizat ve silahlara yönelik artan talebin bir sonucu olarak Rusya savunma sanayisi yaptırımların etkisinden dışarıda kalmayı başardı. Nitekim 2014'te Rusya dünyada silah ve askeri teçhizat ihracatına göre ikinci sırada bulunuyordu.²⁹⁷ Rusya'nın askeri ve savunma sanayi ortaklarının sadece Batılı ülkelere oluşmaması bu alanın yaptırımlarından yakın ve uzun vadede en az etkilenen sektör olacağını göstermektedir.

Yaptırımlar Rusya'da kamuoyunun düşüncesinde ise milliyetçilik eğilimleri arttırdı. Şöyle ki milliyetçi gruplar vatandaşları kolay bir şekilde kendi saflarına çekti ve toplum içerisinde ülkücülük ve milliyetçilik eğilimleri arttı. Igor Jurgen'in dediği gibi yaptırımlar Putin'in milliyetçiliği Rus siyasi elitleri arasında yaygınlaştırmasına

²⁹³ ___ "Monetary Policy Report", *Moscow: Bank of Russia*, <http://www.cbr.ru/eng/publ/?PrId=ddcp> (02.10.2018)

²⁹⁴ <https://www.x-rates.com/graph/?from=RUB&to=USD&amount=1> (02.10.2018)

²⁹⁵ Larry Elliott, "Russian Central Bank Raises Interest Rate to %17 to Prevent Rouble's Collapse", *The Guardian*, 15 Aralık 2014. <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/15/russia-interest-rate-rise-17pc-rouble-collapse-oil-price> (02.10.2018)

²⁹⁶ Wan Wang, "Impact of Western Sanctions on Russia in the Ukraine Crisis", *Journal of Politics and Law*, Vol. 8, N. 2, s. 3.

²⁹⁷ Connolly, *The Economic...*, s. 225.

yardımcı olmuştur.²⁹⁸ Nitekim Kasım 2013’de Putin’in politikalarını destekleyenlerin ülke içerisindeki oranı %61 iken, ekonomik yaptırımların kendi etkisini hissettirdiği 2014’ün sonlarına doğru %85’ kadar yükselmişti. Benzer şekilde yapılan anketler Rusların Putin’in etrafında birleştiğini göstermekteydi.²⁹⁹ Kasım 2014’te ise Ruslar arasında yapılan bir ankette katılımcıların %68’i kendi ülkelerinin bir süpergüç olduğunu düşündüklerini söylerken, bu oran aynı yılın Mart ayında ise sadece %16 civarında olmuştur. Kısaca uygulanan yaptırımlar Rus ekonomisi için sıkıntılar yaratmış olsa da, Rusya’nın Ukrayna politikasında değişikliklere neden olmamıştır.³⁰⁰

---

²⁹⁸ İgor Yurgens, “The West vs. Russia: The Unintended Consequences of Targeted Sanctions”, *The National Interest*, <http://nationalinterest.org/feature/the-west-vs-russia-the-unintended-consequences-targeted-11427> (02.10.2018)

²⁹⁹ <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/11257362/Seven-reasons-to-explain-Vladimir-Putins-popularity-cult.html> (02.10.2018)

³⁰⁰ Wang, *Impact of Western...*, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ERMENİSTAN – AZERBAYCAN DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE KARABAĞ'IN İŞGALİ

II. 1. Karabağ'ın Coğrafyası ve Etimolojisi

Tarihi Karabağ toprakları şimdiki Ermenistan sınırları içerisinde kalan Gökçe gölü ile Kür, Aras nehirleri arasındaki büyük bir coğrafyanı kapsamaktadır. Dağlık Karabağ ise Azerbaycan'ın sınırları içerisinde Karabağ'ın dağlık kısmını kapsayan bölgedir. Bir kavram olarak Dağlık Karabağ ilk kez Birinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılmış ve bölgede Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra resmi olarak kayıtlara geçmiştir.³⁰¹ İran ve Ermenistan'ı kontrol altında tutmak açısından önemli jeopolitik konumda bulunan tarihi Karabağ toprakları 18 bin kilometre kare iken, Dağlık Karabağ ise yaklaşık 4400 kilometre kare topraktan oluşmaktadır.³⁰² Ayrıca Dağlık Karabağ tamamen Azerbaycan'ın içerisinde olup herhangi bir yabancı devletle sınırı bulunmamaktadır.³⁰³ (Harita – 4)

Karabağ ismi kaynaklarda ilk kez 1300 sene önce kullanılmıştır.³⁰⁴ Fakat bir başka iddiaya göre Karabağ'a bu ismi XI. Yüzyılda Selçuklar vermiştir.³⁰⁵ Karabağ isim olarak Türkçe “büyük”, “siyah”, “koyu” anlamını veren “kara” ve “bahçe” anlamını veren “bağ” kelimelerinin bileşiminden oluşmakta³⁰⁶ ve “büyük bahçe, “kalın bahçe”, “siyah bahçe” anlamını taşımaktadır.³⁰⁷

Büyük İpek Yolu üzerinde, Küçük Kafkasya'nın güney-doğusunda bulunan Dağlık Karabağ'ın yüzölçümü 4,4 kilometre kare olup 5 il - Esgeran, Hadrut, Ağdere,

³⁰¹ Kerim Şükürov, “Dağlık Qarabağ: Anlayışı ve Arazisi Hakkında”, <http://1905.az/dagliq-qarabag-anlayisi-v%C9%99-%C9%99razisi-haqqinda-tarix-v%C9%99-muasirlik/> (02.10.2018); Mirza Cevanşir Karabağlı, *Karabağ Tarihi*, Ankara: Kök Yayınlar, 1990, s. 2.

³⁰² İğrar Aliyev, *Nagorniy Karabax: İstoriya, Faktı, Sobitiya (Dağlık Qarabağ: Tarix, Faktlar, Hadiseler)*, Bakı: Elm Yayınevi, 1989, s. 3., <http://elibrary.bsu.az/yeni/ebookspdf/nCikuzrp.pdf> (02.10.2018)

³⁰³ Alaeddin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s. 129.

³⁰⁴ Ş. Şediyev, *Qarabağ Sözüünün Menası*, Bakı: Elm ve Heyat, 1963, N. 3., s. 15.

³⁰⁵ Hayati Aktaş, *Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001, s. 16-17.

³⁰⁶ *Dağlık Karabağ Çatışması*, Azerbaycan Cumhuriyeti Kütüphanesi, Bakı: 2005, s. 6.

³⁰⁷ *Azerbaycan SSR EA Xeberleri*, Bakı: Yer Haqqında Elmler Seriyası, 1969, N. 2, s. 92.

Hocavend, Şuşa'dan oluşmaktadır. 1989 istatistiklerine göre vilayetin nüfusunun %73.4'ü Ermenilerden, %25.3'ü Türklerden, %1.3'ü ise diğer etnik gruplardan oluşmuştur.³⁰⁸ Yüksek vadiler, verimli kara topraklara sahip Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın özerk bölgesi olmuş, bölgede savaşın başlaması ile ayrılıkçı faaliyetleri önlemek amacıyla özerkliği kaldırılmıştır.

%33'ü ormanlarla kaplı olan³⁰⁹ ve 1978 istatistiklerine göre 120 bin hektar tarım için verimli toprağa sahip Karabağ'da üzümculük ile şarapçılık çok gelişmiş,³¹⁰ genel olarak elektronik, ipek sanayi, mobilya, elektrik, inşaat, hayvan ve et-süt ürünleri, halıcılık, ayakkabı üretimi yaygın sanayi alanları olmuştur.³¹¹

Harita – 4; Dağlık Karabağ ve Ermeniler Tarafından İşgal Edilmiş Diğer Bölgelerin Haritası;

<https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/armenia/velvet-revolution-takes-armenia-unknown> (02.10.2018)

³⁰⁸ İsaq Memmedov, Çingiz Memmedov, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Bakı Neşriyyatı: 2010, s. 234.

³⁰⁹ Mehmet Kengerli, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı 330, İstanbul, Kasım 1990, s. 7.

³¹⁰ Cemalettin Taşkıran, "Ermeni – Azeri Çatışması", *Avrasya Dosyası*, Ermenistan Özel Sayısı, Cilt 2, Sayı 4, 1996, s.12

³¹¹ Aliyev, *Nagorniy Karabax...*, s. 7

II. 1. 1. Karabağ'ın Kısa Tarihi: Eski Çağlardan İslam'a Kadar

Karabağ'da dünyanın en eski yaşam yerlerinden olan Azıh ve Tağlar gibi mağaraların bulunması bölgenin çok kadim bir medeniyete sahip olduğunu göstermektedir.³¹² Nitekim Karabağ'da bulunan en eski medeniyet buluntularının 1 milyon 200 bin sene yaşı vardır.³¹³ Azıh Mağarası'nda bulunan ve Azıhantrop ismi verilen kadının alt çene kemiğinin 350-400 bin sene yaşı, Tağlar Mağarası buluntularının ise 80-100 bin sene önceye ait olduğu tahmin edilmektedir.³¹⁴

Tarihi belgeler Karabağ'a gelen ilk kavmin ise Hurriler olduğunu göstermektedir. Hurriler m.ö. 4000'de Hazar'ın güneyinden geçerek Arran/Karabağ'a yerleşti.³¹⁵ M.ö. 2150'de Karabağ bölgesinden güneye doğru hareket ederek Asurları yenen Hurriler Babil'i de ele geçirdi. M.ö. 1000'li yıllarda bölgede kurulan Urartu Devleti kral Menve döneminde Karabağ'a 14 sefer yaparak bölgeyi ele geçirdi.³¹⁶ Fakat kuzeyden inen Saka/İskitler Urartu'yu yenerek Karabağ'da kontrolü ele aldı.³¹⁷ M.ö IV. yüzyılda Büyük İskender Fars Ehemeni İmparatorluğu'nu yıkdı ve sonrasında kendi imparatorluğu da yıkılınca Azerbaycan'ın güneyinde Atropatena, kuzeyinde ise Karabağ'ı da kontrol eden Albania devleti ortaya çıktı.³¹⁸ M.ö 250-226 yıllarında Karabağ Arsakların kontrolüne geçse de, kuzeyden Alan saldırıları Arsakların zayıflamasına neden oldu. M.ö 95'te Ermeniye padişahı II Tigran bölgeyi ele geçirdi, ancak bir süre sonra Albanlar Karabağ'ı geri almayı başardı. 115-117 yıllarında Romalıların bölgeye istilacı seferleri sonrasında Karabağ'da kontrolü ele alan Arsaklar 226'da İran Sasani İmparatorluğu tarafından yıkıldı. III. ile IV. Yüzyıllarda Sasaniler,

³¹² Qasım Hacıyev, "Qarabağın Maddi ve Menevi Medemiyeti", Nadim Qaya (ed.), *Qarabağ – Suallar ve Faktlar*, Bakı: Qismet Metbeesi, 2005, s. 55.

³¹³ Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, s. 6.; Ziya Bünyadov v.d., *Azerbaycan Tarixi*, I. cild, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994, s. 530-541.

³¹⁴ Cemalettin Taşkıran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 31.

³¹⁵ Kengerli, *Karabağ Azerbaycan...*, s. 7.

³¹⁶ Aliyev, *Nagorniy Karabax...*, s. 1.

³¹⁷ Timuçin Kodaman, "Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5, 2000, s. 113.

³¹⁸ Yaqub Mahmudov, Kerim Şükürov, *Qarabağ: Real Tarix, Faktlar, Senedler*, Bakı: Tehsil Neşriyyatı, 2005, s. 18.

VI. Yüzyılda Hun Türkler, VII. Yüzyıl başlarında ise Hazar Türkleri Karabağ'da kontrol sahibi oldu.³¹⁹

Dönemin tarihçisi Musa Kalankatlı “Alban Tarihi” eserinde Kuzey Azerbaycan topraklarında ortaya çıkan Albanya devletinde 26 dilde konuşan aşiretlerin yaşadığını yazmış ve bu aşiretlerin Türk ve Kafkasya dillerinde konuştuğunu aktarmıştır.³²⁰ Ermeni kaynakları da Karabağ'ı Arsak adıyla Kafkas Albanyası'nın bir eyaleti olarak göstermekte ve bölgenin zamanla Saklar, Gargarlar, Utiler, Hun Türkleri, Hazar Türkleri ve Bassiller tarafından kontrol edildiğini aktarmaktadır.³²¹

II. 1. 1. 1. Karabağ'da Arap ve Türk Hakimiyeti

Karabağ'da Arap iktidarı bölgenin tarihinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Şöyle ki bölgede Türklerin müslümanlaştırılması sonucunda Dağlık Karabağ'da Ermeni azınlığının kendi dinlerini koruyarak toplumdan farklılaştı ve bu da zamanla Dağlık Karabağ'da hristiyan Albanların ve Alban medeniyetinin Ermenileştirilmesi sürecini başlattı.³²²

642 yılında Arap İslam orduları Anadolu üzerinden Kafkasya'ya girerek Azerbaycan'ı ele geçirdi ve böylece Karabağ'a hakim oldu. Şam valisi Müaviye sekiz binlik bir orduyu Karabağ'a gönderdi³²³ ve 764 senesinde ise 10 binlik ordu ile Kafkasya'yı ele geçiren Hazarlar Arapların bölgedeki hakimiyetine son koydu.³²⁴

778'de bölgede başlayan Arap karşıtı Hürremiler Harekatı zamanla daha da güçlendi ve Babek önderliğinde güçlenen isyanı bastıramayan Araplar Türk Emir Afşin'i Arap ordularına komutan atadı. Karabağ'a giren Afşin, merkezi Bez kalesi olan

³¹⁹ Zeynel Abidin Makas, *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Ankara: Kök Yayınları, 1990, s. 9.

³²⁰ Anar İsgenderli, *Realities of Azerbaijan*, İndiana: Xlibris Corporation, 2011, s. 12., http://www.ebooks.az/book_0Pkz2asG.html?lang=en (02.10.2018)

³²¹ Aygün Attar, “Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Ateşe Başkanlığı, 2003, s. 4.

³²² Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII – IX esrlerde*, Bakı: Azərneşr, 1989, s. 85-100.

³²³ Kengerli, *Karabağ Azerbaycan...*, s. 42.

³²⁴ Makas, *Azerbaycan'ın Tarihi...*, s. 60-61.

isyancıları yendi ve Hürremiler isyanı 837’de bastırıldı. Ardından Türk Sacoğulları hanedanı 879-941 yıllarında merkezi Karabağ olan Saciler Türk devleti’ni kurdu.³²⁵

Arap Hilafeti’nin bölgedeki düşüşü sonrasında Karabağ’da dinini koruyan Ermeniler Sünik ve Arsak – Haçın Prenslüklerini oluşturdu. Böylece XII. Yüzyılın sonu – XIII. yüzyılın başlarında ise Arsak bölgesinde Haçın Prenslüğü ortaya çıktı.³²⁶ Kısacası Arap hakimiyeti bölgede Ermeni varlığını güçlendirmiş oldu .

Azerbaycan’da Arap hakimiyeti son verildiği sırada çeşitli Türk devletleri ortaya çıktı. Şöyle ki IX – XIII yüzyıllarda Saciler, Atabeyler ve Şirvanşahlar devletleri bölgede güçlenmeyi başardı. Saciler ve Atabeyler devleti tüm Azerbaycan topraklarını tek devlet halinde birleştirmeyi başardı.³²⁷ Bölgede Türklerin güçlenmesinde Selçukluların büyük katkısı oldu. Şöyle ki Selçukluların 1015 - 1021 yılları arasında Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu’ya yapmış oldukları seferler bölgede Türklerin hakimiyetini çok daha güçlendirdi.³²⁸ Selçuklular 1045’te Bizansı mağlup ederek bölgeyi ele geçirdiklerinde bölgede Ermenilere ait herhangi bir devlet mevcut değildi.³²⁹

Selçuklu Alparslan beyin 1064 seferi ile Kars, Karabağ, Nahçıvan, Gence dahil bölgede kontrol ele alındı. Alparslan’ın ölümü ile iktidara gelen Melik şah ise 1079’da Karabağ’da Türk beylerini kendi etrafında birleştirdi.³³⁰ Selçukluların zayıflamasıyla Kıpçaklar Karabağ’ı ele geçirdi, ancak 1136’da ortaya çıkan Azerbaycan Atabekler devletinin hükümdarı Şemseddin İldeniz Kıpçakları yendi ve Karabağ’da kontrolü eline aldı.

Moğolların bölgeye birinci istilacı seferi (1220-22) sırasında Harezmi Celalettin Azerbaycan Atabeyler devletine son koydu ve Karabağ da dahil tüm Azerbaycan’ı ele geçirdi. Moğolların ikinci seferinden sonra (1231 – 1239) ise bölge Moğol Hülagu

³²⁵ Tarix, Telebe Qebulu Üzre Dövlet Komissiyası, Baku: Abuturiyent, s. 150-155.

³²⁶ Aliyev, *Nagorniy Karabax...*, s. 23.

³²⁷ Ziya Bunyatov, *Gosudarstvo Atabekov Azerbaydjana*, Baku: Elm Neşriyatı, 1978, s. 81., <http://elibrary.bsu.az/yenii/ebookspdf/x0AJyDpT.pdf> (02.10.2018)

³²⁸ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 118.

³²⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 22.

³³⁰ Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Sayı 7, N. 1, Ankara, 2001, s. 397.

devletinin kontrolüne geçti.³³¹ XIV. Yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye sefer eden Timur Kafkasya'yı ele geçirdi ve 1402 Ankara Savaşı sonrasında kendisi ile Suriye ve Anadolu'dan getirdiği 50 bin Türk ailesinin bir kısmını Karabağ'a yerleştirdi.³³² Timur Orta Asya'ya dönünce 1410'da Kara Yusuf Azerbaycan Karakoyunlu Devleti'ni kurdu. Karakoyunlu Cahan Şah'ın döneminde ise Karabağ'da Alban hakimi Hasan Celal'in soyu Türkçe mülk sahibi anlamını veren³³³ "melik" unvanını elde etdi. Daha sonra Hasan Celal'in mülkü beş Alban prensliğine parçalandı ve böylece Karabağ'da sonradan Ermenileştirilmiş Gülüstan, Ceraberd, Haçın, Verende, Dizak gibi prenslikler ortaya çıktı.³³⁴

1468'de Akkoyunlu Uzun Hasan Karakoyunluları yenerek Karabağ da dahil Azerbaycan'a hakim oldu. 1502'de Akkoyunlu devletinin ortadan kalkması ile ise Şah İsmail liderliğinde Safevi İmparatorluğu ortaya çıktı. Azerbaycan'ın tüm topraklarını bir devlet çatısı altında birleştirmeyi başaran Safevi İmparatorluğu'nun Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya doğru genişlemesi Osmanlı için tehlike arzermeye başladı. Taraflar arasında gerçekleşmiş 1514 Çaldıran savaşında Sultan Yavuz Şah İsmail'i yenince Osmanlı Karabağ, Nahçıvan ve Erivan'da kontrolü ele geçirdi. Sultan Süleyman ise 1534 ve 1548 arasında gerçekleştirdiği İran seferleri ile bölgeyi kontrolü altına aldı.³³⁵

Eylül 1588'de ise Karabağ tamamen Osmanlı tarafından ele geçirildi ve Karabağ Eyaleti kuruldu. Osmanlı devleti bu eyalette 36 nahiye ve 7 sancak, daha sonra ise idari yapıda değişiklik yaparak 5 sancak ve 2 kaza oluşturdu.³³⁶

Bu coğrafyada Osmanlı hakimiyetini kabullenemeyen Rusya bölgede İran adına barışı tesis etmek adıyla Kafkasya'yı işgale başlayınca Osmanlı Sultanı III. Ahmet'in ordusuyla karşı karşıya kaldı. Taraflar arasında 1724'te imzalanmış anlaşma ile Karabağ

³³¹ Vaqif Piriye, *Azerbaycan Hülaküler Devletinin Tenezzülü Dövründe*, Bakı: Latin, 1978, s. 68.

³³² Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990, s. 2.

³³³ Akif Nağı, *Qarabağ Müharibesi Qısa Tarix*, Bakı: Agalarov Anar Metbee, 2014, s. 6.

³³⁴ *Azerbaycan Tarixi*, Yeddi Ciltte, Üçüncü Cilt, Bakı: Elm, 1999, s. 41-42.

³³⁵ Yasin Aslan, *Can Azerbaycan*, Ankara: Kök Yayınları, 1990, s. 67.

³³⁶ Hüsameddin Karamanlı, *Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=373293> (02.10.2018)

ve Şirvan dışında diğer Azerbaycan toprakları Osmanlı kontrolüne bırakıldı. Fakat 1735 Gence Antlaşmasıyla Osmanlı bölgeden çıkartıldı.³³⁷

Son Safevi hükümdarı III. Abbas'ı yenen Nadir Şah ise Safevilere son koyarak kendi devletini kurdu. Gence - Karabağ beyliklerinin onun hakimiyetini kabul etmeyişi Nadir Şah'ın bölgenin müslüman nüfusuna karşı aşırı şiddet uygulamasına neden oldu ve bu durumdan faydalanan Ermeniler bölgede güçlenerek ayrılıkçı faaliyetlerinin zemin oluşturdular. 1747'de Nadir'in öldürülmesi ile ise Kafkasya ve Azerbaycan'da çeşitli Türk hanlıkları ortaya çıktı. Kuzey Azerbaycan coğrafyasında Bakü, Gence, Erivan, Nahçıvan, Karabağ, Şeki, Şirvan, Lenkaran, Kuba hanlıkları kuruldu. Fakat dış ve iç işlerde tamamen bağımsız hareket eden ve birlik olmayı başaramayan hanlıklar kuzeyden Rusların istilacı saldırıları sonucu teker teker düşerek Rusların hakimiyeti altına girdi.³³⁸

II. 1. 1. 2. Karabağ Hanlığı ve Bölgede Rus Hakimiyetinin Kurulması

Nadir Şah'ın ölümü ile ortaya çıkan Azerbaycan hanlıklarının biri de Karabağ Hanlığı oldu. Karabağ Hanlığı Kür ve Aras nehirleri arasında büyük bir bölgeni kapsamaktaydı.³³⁹ Hanlığı'nın kurucusu Penah Ali Han olmuştur.³⁴⁰ Nadir Şah Gence'de hakimiyette olan Cevanşirleri Horasan bölgesine sürse de, aşiretin reisi Penah Ali Bey 1737'de kaçarak Karabağ'a döndü ve Nadir Şah'ın öldürülmesiyle de kendi aşiretini Karabağ'a götürdü. Şuşa şehrinin merkezi olduğu Karabağ Hanlığı'nı kuran Penah Ali Han 1756'da vefat edince tahta 1806'a kadar iktidarda olan İbrahim Han geçti. Kendini 1760'ta han ilan eden İbrahim Han Dağıstan hakiminin kızıyla evlenerek iktidarını daha da güçlendirdi.³⁴¹ İbrahim Han Karabağ'da ıstıkrarsızlık ortamı oluşturan Ermeni prenslerini Şuşa kentine topladı ve suçları kanıtlayarak hapsettirdi. Karabağ'da ortaya çıkan Arran Katolikosu ve Ermeni beylerinin ayaklanması da 1789'da İbrahim Han tarafından bastırıldı. İran şahı Ağa Muhammed Kacar 1795'de Şuşa'yı kuşattı, fakat ele

³³⁷ Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 1997, s. 288.

³³⁸ Karabağlı, *Karabağ Tarihi...*, s. 12.

³³⁹ *a.g.e.*, s. 13.

³⁴⁰ Bünyadov v.d., *Azerbaycan Tarixi...*, s. 530-541.

³⁴¹ Nazim Ahundov, *Garabağ Salnameleri*, Bakü: Yazıçı Neşriyatı, 1989, s. 125.

geçiremedi. Bölgeye ikinci seferinde ise Karabağ'ı ele geçirse de, 1797'de Şuşa'da öldürüldü.³⁴² Böylece İbrahim Han iranlılara itaat etmeyerek³⁴³ Rus işgaline kadar hakimiyetini korumuş oldu.

Şubat 1803 tarihinde Gürcistan'ı ele geçiren Rus general Tsitsianov Güney Kafkasya'nı ele geçirmek için faaliyete başladı. Çar'a gönderdiği raporda Karabağ bölgesinin Doğu Anadolu ve İran'a açılan stratejik konumunun önemini vurgulayan³⁴⁴ Tsitsianov 1804'te Gence'ni ele geçirdi ve direniş gösteren kentte katliam yaptı. Mükavemetin anlamsız olduğunu gören İbrahim Han 14 Mayıs 1805'te Ruslarla Kürekçay Anlaşması'nı³⁴⁵ imzaladı ve Karabağ'ı Rus hakimiyetine bırakmak zorunda kaldı. 1806'da ise Ruslara karşı ayaklanan İbrahim Han tüm ailesi ile birlikte katledildi. Sağ kalan Mehdi Kulu Han Karabağ'ın başına geçse de, 1813 Rusya İran Gülistan Anlaşması'yla hanlık Rusya'ya bağlandı. Karabağ ile birlikte tüm hanlıklar 1822'te lağvedildi ve eyaletlerde birleştirildi. 1828 Türkmençay Anlaşması ise Karabağ da dahil tüm Kuzey Azerbaycan'ı resmen Rusya'ya bağladı. Osmanlı ise bölgenin Rusya'ya katılımını 1829 Rusya - Osmanlı Edirne Anlaşması'yla onaylamış oldu.³⁴⁶

Karabağ hanlık olarak lağvedildikten sonra bölgede merkezi Şuşa olmakla askeri müslüman dairesi oluşturdu ve 1846'da yeni idari yapıda Şuşa dairesi Şamahı kuberniyasına, 1867'de ise Yelizavetpol (Gence) kuberniyasına (eyalet) birleştirildi.³⁴⁷

Karabağ'da kontrolü ele alması sonrası Çar Rusyası bölgeye yönelik iskan politikası uygulamaya koymaya başladı. Bu bağlamda bölgeye Ermeni yerleştirmekle gelecekte hıristiyan devleti oluşturma planı yavaş yavaş eyleme dökülmeye başladı. Ayrıca bu dönemde yerli Albanların Ermenileştirme süreci de sona ermiş oldu.

³⁴² *Tarix...*, s. 298-306.

³⁴³ Mirze Camal Cavanşir Karabağlı, *Qarabağ Tarixi*, Bakı: Yazıcı, 1989, s. 55.

³⁴⁴ Karabağlı, *Karabağ Tarihi...*, s. 23.

³⁴⁵ http://www.azerbaijan.az/Karabakh/Documents/Documents/document_01_a.html (02.10.2018)

³⁴⁶ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 120.

³⁴⁷ Kuzey Azerbaycan'da İdari Bölgü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Kerim Şükürov, *Azerbaycan tarixi*, Bakı: Demografiya, 1997.

II. 1. 1. 3. Şubat 1917 İhtilali ile Başlayan Süreç ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

Rusya'da 1917 Şubat İhtilali ile Çar II. Nikolay'ın hakimiyeti sona erdi. Çarın istifası sonrasında Mart'ta kurulan Kerensky hükümeti Güney Kafkasya'nın yönetimini Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinin birlikte oluşturduğu Kafkasya Komitesi'ne bıraktı. Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin 1917 Ekim İhtilali ile iktidarı ele geçirmesi ülkede iç savaşa neden oldu ve merkezi-çevre ilişkileri koptu. Böylece Güney Kafkasya Petrograd ve Moskova ile ilişkilerini kopardı ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan olan temsilciler birlikte ortak bir hükümet kurma kararı aldı. Merkezi Tiflis olan Güney Kafkasya Hükümeti 28 Kasım 1917'de kurularak bolşevik hükümeti tanımadığını açıkladı. 132 üyeden oluşan Güney Kafkasya Kurucu Meclisi (SEİM) 22 Nisan 1918'de ise Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan birer üye olmakla üzere üç üyeli başkanlık idaresi teşkil etti.³⁴⁸ Fakat maddi ve manevi güçten yoksun kalan Kurucu Meclis başarısız oldu ve menfatleri çelişen sözkonusu üç millet arasında güven krizi ortaya çıktı. Bu durumdan faydalanarak bölgeyi kontrol altına almak isteyen Lenin Bakü bolşeviklerinin başkanlık görevine 16 Aralık 1917'de Stepan Şaumyan'ı getirdi. Şaumyan'ın bölgede Türklere karşı yapmış olduğu katliam ve soygunlar SEİM tarafından önlenemeyince Azerbaycan Türkleri Müsavat Partisi önderliğinde Gence ve Bakü şehirlerinde asker ve cephane toplamaya başladı. Türklerin savunma çabalarını fanatik müslümanlar ve devrim karşıtlarının hıristiyan nüfusu katletmek girişimi olarak pazarlayan Moskova, Kafkasya'da müslüman-hıristiyan çatışmasını başlatmayı başardı. Nitekim Rus, Ermeni ve bolşeviklerin müslümanlara yönelik 17 Mart 1918'de Bakü'de başlattığı 4 gün boyumca devam eden saldırı ve katliamlarda 12.000, sadece 31 Mart 1918'de ise 30.000'e yakın Azerbaycan Türkü katledildi.³⁴⁹

Öte yandan 3 Mart 1918'de Rusya ile İttifak Devletleri arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı'ya geri verilmesi

³⁴⁸ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 124.

³⁴⁹ Abdülhaluk Çay, "Ermenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 1985, s. 243-252.

öngörüldü. Bu kapsamda Osmanlı devleti ile SEİM arasında 28 Şubat Trabzon Barış görüşmeleri başladı ve görüşmelerin başarısız sonuçlanması ile Osmanlı ordusu saldırıya geçerek Kars, Ardahan ve Batum'u geri aldı. Güney Kafkasya hükümetini oluşturan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkınca Almanya ile anlaşma imzalayan Gürcistan 26 Mayıs 1918'de SEİM'den çıkarak istiklaliyetini ilan etti. Ardından 27 Mayıs'ta Ermenistan, 28 Mayıs'ta ise Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile SEİM ve Güney Kafkasya Hükümeti son buldu. Azerbaycan ile Osmanlı arasında 4 Haziran 1918'de imzalanan Batum Antlaşması'nın 4. Maddesine göre ise Azerbaycan hükümeti Osmanlı'dan yardım isteme hakkı elde etti. Nitekim Azerbaycan hükümetinin Osmanlı'dan yardım istemesi üzerine Türk ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Ermeni-Bolşeviklerden geri aldı.³⁵⁰ Fakat Birinci Dünya Savaşı sonucu Osmanlı'nın imzalamak zorunda kaldığı 30 Ekim 1918 Mondros Anlaşması gereği Türk ordusu Azerbaycan'dan çekildi ve böylece General Thomson komutanlığında İngiliz kuvvetleri 17 Kasım 1918'de Bakü'de kontrolü ele aldı. Öte yandan Andranik liderliğindeki Ermeniler ortaya çıkmış güç boşluğundan faydalanarak Karabağ'da katliamlar yaptı. Baku hükümeti ise General Thomson'a müracaat ederek katliamları önleme isteğinde bulundu. Thomson'un saldırıları derhal durdurma notasının Andranik tarafından ciddiye alınmaması, Thomson'un karma bir komisyonu askeri bir grup ile birlikte Karabağ'a göndermesine neden oldu. Sonuçta Andranik'in güçleri bölgeden çıkartıldı ve Baku hükümeti 15 Ocak 1919'de Karabağ'a genel vali atadı.³⁵¹ Ayrıca İngiliz Kuvvetleri Komutanlığı 28 Ocak tarihinde bir tebliğ yayımlayarak Karabağ'ı Azerbaycan'ın sınırları içerisinde tanıdıklarını beyan etti.³⁵²

II. 1. 1. 4. Bölgede Sovyet İktidarı ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Kuruluşu

Rusya'da Sovyet iktidarı güçlendikten sonra Çar Rusya'nın eski sınırlarının tekrardan sağlanması yönünde faaliyet başlatıldı. Bu kapsamda Azerbaycan Halk

³⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 345.

³⁵¹ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 127.

³⁵² Yalçinkaya, *Rus Realpolitikiğinin...*, s. 130.

Cumhuriyeti elindeki mevcut imkanlarla Karabağ'da Ermenilerle uğraşırken Kızıl Ordu 28 Nisan 1920'de Bakü'yü girdi ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni yıktı. Ardından Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kuruldu³⁵³ ve Neriman Nerimanov başkanlığında bir sovyet hükümeti oluşturuldu. Kızıl Ordu 12 Mayıs 1920 tarihinde Karabağ'ı ele geçirdi, ardından 6 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan'da, 11-12 Şubat 1921'de Gürcistan'da Sovyet rejimi kuruldu. Güney Kafkasya tamamen ele geçirildikten sonra Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bölge Bürosu - KavBüro 12 Mart 1922 tarihinde Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federal Birliği'ni oluşturdu.³⁵⁴

Daha 30 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ermenistan Cumhuriyeti'den güçlerini Zengezur ve Karabağ'dan çekmesini talep etti. Ermenistan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra ise Moskova'nın Zengezur yaklaşımı değişti. Karabağ'ın tarihi bir parçası olmasına rağmen Zengezur bölgesinin ayrı bir coğrafya olduğu algısı oluşturuldu ve bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi yönünde Azerbaycan yönetimine baskılar arttı. Nihayetinde 30 Kasım ve 1 Aralık 1920 tarihlerinde Azerbaycan yönetimi 4505 kilometre kare araziye sahip Zengezur'un Ermenistan'a verilmesi ile ilgili beyanat yayınladı.³⁵⁵ Bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi sonrasında Nahçıvan ve Zengilen illerinden bazı köylerden Mehri ilçesi oluşturuldu ve bu ilçe de Zengezura birleştirilerek Ermenistan'a verildi. Sonuçta Azerbaycan'ın ana kara parçası ile Nahçıvan arasında kara bağlantısı koptu.³⁵⁶

Bölgedeki sınır anlaşmazlıklarını gidermeğe çalışan Kavbüro 16 Mart 1921 Moskova, 13 Ekim 1921 Kars Anlaşmaları'yla Güney Kafkasya ile Türkiye arasındaki sınırları tespit etti. Ayrıca bu anlaşmalar Nahçıvan'ın Azerbaycan toprağı olmasını da garanti etti.³⁵⁷ Daha sonra ise sıra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki sınırların belirlenmesine geldi. Ermenilerin Azerbaycan ve Gürcistan'da dağınık halde yaşaması Ermenistan ile bu iki devlet arasında sınır tespitini zora sokmaktaydı.

³⁵³ *Tercüman Gazetesi*, 12 Nisan 1988.

³⁵⁴ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1993, s. 44.

³⁵⁵ Nağı, *Qarabağ Müharibesi...*, s. 24.

³⁵⁶ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 67.

³⁵⁷ Nağı, *a.g.e.*, s. 25.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında sınır sorunlarının merkezinde ise Azerbaycan'ın Karabağ, Zengezur, Nahçıvan bölgeleri durmaktaydı. Ermenistan Zengezur ele geçirdikten sonra ise Dağlık Karabağ'ı ele geçirmek için aktif faaliyete başladı.

Daha 22 Mayıs 1919 tarihinde Ermeni bolşeviki Mikoyan Lenin ve Rusya KPMK'e yazdığı mektupta bütün bağları Bakü ile olan Dağlık Karabağ'ın taşnaklar tarafından Ermenistan'a birleştirilmesi isteğinin anlamsız olduğunu ve Ermeni köylülerinin Karabağ Ermenileri Kongresi'nde Azerbaycan yönetimi altında kalma kararı aldıklarını yazmıştır.³⁵⁸ Fakat Azerbaycan'da sovyet iktidarı kurulduktan sonra yönetime geçen N. Nerimanov Ermenilere göndermiş olduğu 1 Aralık 1920 tarihli telegrafta Ermenistan'da sovyet iktidarı kurulması karşılığında Azerbaycan'ın Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinin Ermenilere verilebileceğini yazdı.³⁵⁹ Ancak Orkonikidze'nin Lenin ve Çiçerin'e gönderdiği 19 Haziran 1920 tarihli telegrafta Karabağ ve Zengezur bölgelerinin kendilerini Azerbaycan'ın bir parçası olarak gördüğünü yazmıştı.³⁶⁰

Ermenistan'da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra Ermeni bolşevikler Karabağ'ı Ermenistana'a birleştirme isteklerini Komünist Partisi Kafkasya Bürosu'na ilettiler ve KavBüro Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğu belirten deklarasyon kabul etti.³⁶¹ 27 Haziran'da toplanan Azerbaycan yönetimi ise buna karşı çıktı ve Nerimanov başkanlığında bir komisyon çözüm için Tiflis'e gönderildi.³⁶² Sorunun görüşülerek halledilmesi amacıyla KavBüro Rus S. Kirov başkanlığında ve 3 ülkenin temsilcisinin de katılımıyla komisyon kurdu ve bu komisyon 25-27 Haziran 1921 tarihinde Tiflis'te toplandı. Komisyonun Ermeni temsilcisi Begzadyan'ın Dağlık Karabağ ile Ahilkelek'in nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğunu iddia ederek bu bölgelerin Ermenistan'a bağlanmasını talep etmesi Azerbaycan ve Gürcistan temsilcilerinin keskin

³⁵⁸ “SSCB KP Arşivi Fond 1, Envanter 74, Dosya 120”, bkz., Yıldırım, Özönder, *Karabağ Dosyası...*, s. 85.

³⁵⁹ Nesib Nesibli, *Bölünmüş Azerbaycan, Bütöv Azerbaycan*, Bakü: Ay-Yıldız Yayınevi, 1997, s. 121.

³⁶⁰ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No. 54882, s. 20, bkz., Aliyev, *Nagorniy Karabax...*, s. 80.

³⁶¹ Mutafian Claude, “Karabagh In The Twentieth Century”, Claude Mutafian, Levon Chorbajian, Patrick Donabedian (ed.), *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*, London: Zed Books, 1994, p. 136.

³⁶² *Azerbaycan Gazetesi*, 23 Şubat, 2010.

itirazına neden oldu. Stalin'in kontrolünde 4 Temmuz 1921 tarihinde toplanan Kavbüro Ermeni ve müslüman toplum arasında barışın tekrar tesis edilmesi ve Yukarı ile Aşağı Karabağ arasında mevcut ekonomik bağlar göz önünde bulundurarak Yukarı (Dağlık) Karabağ bölgesinin geniş bir özerklik ile Azerbaycan SC'nin sınırları içerisinde kalması gerektiği kararını aldı.³⁶³ Böylece karar Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu hukuken teyit etti.

Karara rağmen Karabağ'a yönelik Ermeni iddiaları devam edince KavBüro 27 – 28 Haziran tarihlerinde toplanarak Azerbaycan yönetimine Dağlık Karabağ'da özerk bölge oluşturulması konusunda son kez uyarıda bulundu. Bu amaçla ülke yönetimi değiştirildi ve S. Kirov başkanlığında yeni kurulan Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi 24 Ekim 1921'de toplandı.³⁶⁴ Toplantı sonucu Komite 7 Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşturulması kararını aldı.³⁶⁵ Dağlık Karabağ'ın sınırlarının tespiti için oluşturulan özel komisyon bölgenin gelecekte Ermenistan tarafından ilhak edilmesini önlemek amacıyla Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan ayıran koridor belirledi ve 24 Temmuz 1923 tarihinde 4400 kilometre karelik Dağlık Karabağ'ın Özerk Vilayet statüsüyle Azerbaycan'a bağlanması resmileştirildi.³⁶⁶ Tarihi Karabağ topraklarının ¼'ni oluşturan Dağlık Karabağ Ermeni komisyonunca da Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edildi. Fakat Ermeniler nüfusunun çoğunluğu Azerbaycan Türklerinden oluşan Şuşa'nın değil, nüfusunun yarısı Ermeni olan Hankenti'nin bölge merkezi olarak belirlenmesini başardı. 18 Eylül 1928'de ise Hankenti'nin adı Ermeni yanlısı S. Kirov'un teklifi ile Ermeni milliyetçisi Şaumyan'ın anısına Stepanakert olarak değiştirildi.³⁶⁷

³⁶³ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 54-55.

³⁶⁴ Nesib Nesibli, *Azerbaycan'm Jeopolitiği ve Petrol*, Bakü: Hazar Üniversitesi Yaymevi, 2000, s. 183.

³⁶⁵ ____ *K istorii obrazovaniya Nagorno-Karabaxskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR: Dokumenti i Materialı*, Azerbaycan Kommunist Partiyası Merkezi Komitesi yanında Marksizm-Leninizm İnstitutu, Bakı: Azernesr, 1989, s. 52-53.

³⁶⁶ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 129.

³⁶⁷ Bilal Dedeyev v.d., *Qarabağ 99 Sualda*, Bakı: CSB, 2014, s. 97.

II. 2. Toprak İddialarından Sıcak Savaşa Dağlık Karabağ Sorunu

Ermenilerin Karabağ'ı "Büyük Ermenistan"ın bir parçası olarak değerlendirenken, Azerbaycan da bölgeni her zaman kendi tarihi-kültürel bir parçası olarak görmüştür. Azerbaycan tarafı Ermenilerin Karabağ'da azınlık olduğunu ve uzun süreli Rus iskan politikaları sonucu Dağlık Karabağ bölgesinin demografik durumunun değiştirildiğini savunmaktadır. Ayrıca bölgede hiçbir zaman bir Ermeni devleti ve Ermeni yönetimi sözkonusu olmamıştır. Şöyle ki Karabağ'da 1747-1822 tarihleri arasında Azerbaycan Türkleri tarafından yönetilen Türk feodal devleti - Karabağ Hanlığı mevcut iken, 1805'ten itibaren ise bölgenin Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Karabağ 1918'ye kadar Azerbaycan'ın Elizavetpol (Gence) bölgesi içerisinde yönetilmekteydi. 1918'te bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bir parçası olan Karabağ, 1920'de de Azerbaycan'ın sınırları içerisinde SSCB'ne katılmıştır.

Tarih boyunca Anadolu, Güney Kafkasya ve İran topraklarında dağınık halde yaşayan Ermenilerin tek toprağa sahip bir devleti olmamış, buldukları ülkelerde azınlık olmuştur. Ancak 19. Yüzyıldan itibaren milliyetçiliğin ortaya çıkması Ermeni din adamları ve aydınlarını "Büyük Ermenistan" hülyasına itti. Bu ideal etrafında birleşen Ermeniler böylece azınlık olarak buldukları ülkelerde toprak ele geçirmeye başladılar. Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan sorun da bu faaliyetlerin devamı niteliğinde olmuştur.³⁶⁸

1989 istatistiklerine göre Dağlık Karabağ'da %73,4'lük bir oranda nüfusa sahip olan Ermeniler bu durumdan demokratik bir ortamda faydalanmaya başladı. Nahçıvan örneğini ileri süren Ermeniler resmi Bakü'nün Dağlık Karabağ bölgesinde de Ermeni nüfusunu bilinçli bir şekilde azaltmaya ve onların ulusal haklarını ve altyapısal gelişiminin engellenmeye çalıştığını ileri sürdüler. Bu nedenle de Dağlık Karabağ sorununa yönelik çözümün sadece Stepanakert'in Erivan'a birleştirilmesi olduğunu savunmaktaydılar. Ayrıca bu süreçte Ermenilerin tarihi Türk düşmanlığı mifi de etkili olmuştur.³⁶⁹

³⁶⁸ Makas, *Azerbaycan'ın Tarihi...*, s. 12.

³⁶⁹ Şükrü Gürel, "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, N. 1-2, Haziran 1992, s. 25.

Karabağ konusu Ermenistan açısından ülkenin varoluşu, hükümetlerin politikaları ve toplumun birliği açısından en önemli konudur. Nasıl ki sözde Ermeni soykırımı Ermenistan Dış politikasında aktif bir şekilde kullanılıyor ise, Dağlık Karabağ sorunu da iç politikada her zaman kullanılmaktadır.³⁷⁰ Ermeniler Karabağ'ı "Büyük Ermenistan" hülyasının gerçekleşmesi açısından önaşama olarak görmekte ve bu nedenle de sorunun çözümü sırasında hiçbir taviz vermemektedirler. Bu da sorunun çözümlenmesi yolunda büyük engel oluşturmaktadır. Öte yandan bölgesel ve küresel güçlerin Kafkasya'daki çıkarları da çözüm sürecinde zorluklar çıkarmaktadır.³⁷¹ Ayrıca Dağlık Karabağ'da kendi nüfus yoğunluğuna dikkat çeken Ermeniler yapmış oldukları propoganda ve güçlü lobi desteğiyle ABD başta olmakla batılı ülkelerde aktif faaliyet yürütmektedirler. Ermeniler Azerbaycan genelini değil de, sadece Dağlık Karabağ'da bulunan 140 bin Ermeni nüfusunu 40 binlik Azerbaycan Türkü ile karşılaştırmaktalar. Ancak onların iddia ettikleri gibi olursa, dünya genelinde çoğu devlette bulunan belirli nüfusa sahip etnik grupların yeni bir devlet kurma hakları bulunmaktadır.³⁷² Böyle bir hak ise dünya genelinde kaos ortamının oluşmasına neden olabilir.

II. 2. 1. Türk – Ermeni Çatışmasının Tarihsel Arka Planı

XIX. yüzyılda bölgede Rus hakimiyeti kurulduktan sonra Azerbaycan'da verimli toprak ve gelişmekte olan sanayi bölgelerinin Ermeni kontrolüne geçmesi için uygun koşullar oluşturuldu. Örneğin, 1872'de petrol kuyularının bulunduğu topraklar üzerindeki iltizam sistemi lağvedildikten sonra Türkler açıkarttırma usulü ile özelleştirilen petrol arsalarının sadece %5'ini alabilirken, Ermeniler %50'sinden fazlasına sahip oldu. Öte yandan bu dönem Bakü'de faaliyet gösteren 167 petrol şirketinin büyük ve orta ölçekli olmakla 55'i Ermenilere mahsustu.³⁷³

³⁷⁰ Nazmi Gül, "Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, 2001, s. 383.

³⁷¹ Rahman Seferov, Adalet İbadov, "Ermenistan'ın Karabağ'ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan'da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunlar", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Sayı. 18, s. 168-170.

³⁷² Gürel, *Karabağ Sorunu...*, s. 24.

³⁷³ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 40.

Ayrıca XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney Kafkasya ve Anadolu'da yaşayan Ermeniler İngiliz ve Rusların desteğini arkasına alarak siyasi örgütlenmeye başladı ve "Büyük Ermenistan" hülyası için faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Bu doğrultuda Rusya Ermenileri tarafından 1887'de İsviçre'de "Hınçak", 1890'da ise Tiflis'te "Taşnaksutyun Derneği"nin kuruldu.³⁷⁴ Bu terör örgütlerinin kurulmasından hemen sonra Osmanlı ve Azerbaycan'da kanlı olaylar gerçekleştirildi. Hınçak örgütü tarafından işlenen ilk kanlı olay 1890-1892'de Osmanlı'nın güney-doğu illerinde 65.000 müslümanın katedilmesi oldu ve 1894'te ise on yıldan fazla süren Sason İsyanı başlatıldı.³⁷⁵ 1902'te ise Hınçak ve Taşnak Partisi üyeleri tarafından Ermeni Sosyal Demokrat Birliği, 1904'te ise Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Örgütü kuruldu.³⁷⁶

Ermeni komiteleri Osmanlı'ya karşı isyan/silahlı mücadele - şiddet yöntemi seçerken, Taşnaksutyun Partisi 6 Doğu Anadolu ilinde Ermeni devleti kurmayı kendine nihai hedef olarak belirledi.³⁷⁷ Öte yandan 1903'te Çar hükümetinin Grigoryan Kilise'sine mahsus vakıf topraklarına el koyması, Ermeni askeri ve siyasi örgütlerinin Kafkasya'ya yönelmesine neden oldu.³⁷⁸

II. 2. 2. 1905-1907 Türk - Ermeni Çatışmaları

Osmanlı'nın kanlı isyanları bastırması sonucu Anadolu'dan kaçan silahlı Ermeni çeteleri başta Azerbaycan toprakları olmak üzere Çarlık Rusya'sına göç etmeye başladı. Bu da XX. yüzyılın başında Azerbaycan'da ilk Ermeni-Müslüman kanlı çatışmaları ile sonuçlandı. Rusya'daki elverişli siyasi ortamdan faydalanan Ermenilerin Şubat 1905'te Bakü'de gerçekleştirdikleri kanlı olaylar kısa bir zamanda Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de yayıldı. 1905-1906 yıllarında Karabağ kanlı olayların en fazla

³⁷⁴ İmanov Celil, *Qondarma Dağlıq Qarabağ Muhtar Vilayeti'nin Yaranması Tarixinden*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Deniz Akademiyası, 2006, s. 23-24.

³⁷⁵ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 68.

³⁷⁶ Aygün Attar, *XX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan Mühacəreti*, Bakı: Azərneşr, 1992, s. 53.

³⁷⁷ R. Grigory Suny, *Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, çev. K. Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, s. 34-38.

³⁷⁸ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, İstanbul: Bağlam, 1988, s. 6.

gerçekleştiği bölge olurken, Ermenilere en fazla yardım eden de Karabağ ve Tiflis'te bulunan Rus askeri garnizonları oldu.³⁷⁹

1905 – 1907 olaylarının başlangıcı ise Şubat 1905'te Türk bir mahkumun Ermeni askeri tarafından öldürülmesi oldu ve olayın Bakü'de duyulması üzerine ortalık karışmaya başladı.³⁸⁰ Ama daha 1905 çatışmaları başlamadan önce Ermenilere ait parti, örgüt ve hücreler askeri-siyasi ve maddi olarak hazırlık yapmıştı.³⁸¹ Olaylara bizzat tanıklık eden ünlü fikir adamı Mir Mövsüm Nevvab ve Mehmet Sait Ordubadi büyük şehirlerde Ermenilerin önceden silahlı gruplar oluşturduğunu yazmıştır.³⁸²

Çatışmalar iki toplum arasında ilişkilerin yeni bir aşamaya geçmesine neden oldu³⁸³ ve Bakü'de gerçekleşen olaylar kısa süre içerisinde Kafkasya ve Azerbaycan genelinde birçok bölgede çatışmalara dönüştü.³⁸⁴ 1905-1907 olaylarında Ermeni silahlı çeteleri Bakü, Gence, Karabağ, Nahçıvan, Şuşa, Zangezür, Jabrayil ve Gence bölgelerinde 200'den fazla yerleşim birimini tahrip etti ve on binlerce insan kendi topraklarından mülteci olarak kaçmak zorunda kaldı.

Olaylar sırasında Rus yönetim tarafından korunmayan Azerbaycan Türkleri kendi savunma birliklerini oluşturmaya başladı.³⁸⁵ Azerbaycan'da kurulan ilk siyasi örgütlerden biri olan "Difai" bu açıdan vazgeçilmez bir rol üstlenmiş oldu. Ahmed bey Ağaoğlu tarafından kurulan teşkilat Ermeni saldırılarını engellemek gibi bir misyon üstlendi ve Gence bölgesinde tüm saldırıları engellemeyi başardı. Kısa süre sonra örgüt Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yerel şubelerini açtı ve Ermenilere karşı hem silahlı direniş, hem de siyasi mücadeleye girişti.³⁸⁶ Ayrıca iki toplum arasında barışın tesisi için

³⁷⁹ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 69.

³⁸⁰ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 281.

³⁸¹ Attar, *XX. Asrın...*, s. 54.

³⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz., M.Said Ordubadi, *Ganlı İller*, Bakü: 3 No.lu Yayınevi, 1992.

³⁸³ N. Mahmudov, *Geosiyaset Giriş*, II. cilt, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 2011, s. 301.

³⁸⁴ İ. Mammadov ve S. Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Taleyi*, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1992, s. 25.

³⁸⁵ Attar, *a.g.e.*, s. 30.

³⁸⁶ Ahmedli R., "XX Esrin Evvellerinde Azerbaycan'da İctimai Siyasi Mühit ve Siyasi Harekat", *Stratej Tehlil Jurnal Sayı*, Sayı 7., N. 8., 2014, s. 313.

yoğun çaba sarf eden Difai Teşkilatı halk arasında da sempatiyle karşılandı.³⁸⁷ Ağaoglu'nun "Ermeni terörü tamamen sonlandırılmadan Kafkasya'da kalıcı barış mümkün olmayacaktır" yaklaşımı hale geçerliliğini korumaktadır.

Şiddetli çatışmalar 1913'e kadar devam etti, ancak tamamen sonlandırılmayan katliamların bir sonraki dalgası 1918-20 yıllarında gerçekleştirildi. 1905-1907 olayları Ermenileri politik olarak örgütlenmeye teşvik etti. Böylece 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda başlattıkları isyan ve provokasyonlar başarısız olunca, silahlı Ermeni çeteleri rotayı Azerbaycan'a çevirdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya - Osmanlı sınırından Azerbaycan'a mülteci olarak gelen Ermeniler ilerleyen süreçte müslümanlara karşı yeniden kitlesel soykırımlara girişti. Nitekim 1917'nin sonlarından Mart 1918'e kadar Erivan'da Türklere mahsus 199 bin köy yok edildi.³⁸⁸

II. 2. 3. 1918 Katliamları ve Ermeni Terörüne Karşı Alınan Önlemler

Mart 1918'de Bakü'de başlayıp diğer bölgelere doğru yayılan Ermeni katliamları,³⁸⁹ Ekim 1917 Devrimi'nden sonra Stepan Şaumyan başkanlığındaki Bolşevik Bakü Sovyet'nin kentte iktidarı ele geçirilmesiyle doğrudan bağlantılıydı. Bakü katliamı sırasında Şaumyan liderliğindeki Ermeni silahlılarının sayısı 20 bin civarında olmuştur. Katliamdan önce Müsavat Partisi Mart 1918'de Bakü Sovyeti seçimlerinde büyük zafer kazanınca, milliyetçi Ermeniler ile bolşevik birlikler birleşerek Bakü'de müslümanlara karşı tedbirler almaya başladı. Mart'ın sonunda müslümanlara ait "Evelina" gemisi personelinin silahsızlandırılmasına karşı Bakü müslümanlarının itirazı bolşevik ve taşnak Ermenileri tarafından siyasileştirildi ve müslümanlara yönelik katliamlar başlatıldı. 30 Mart'ta başlayan katliam 3 Nisan'a kadar devam etti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne ait "Olağanüstü Soruşturma Komisyonu" belgelerine

³⁸⁷ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981, s. 184.

³⁸⁸ Musa Qasımlı, "Ermenilerin Azerbaycan Torpaqlarına Yerleşdirilmesi ve Dağlıq Qarabağ'a Esassız İddiaları", Reha Yılmaz (ed.), *Qarabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz*, Bakı: Qafqaz Universiteti Beylenxalq Münaqişeleri Araşdırma Merkezi Neşrleri, 2010, s. 4.

³⁸⁹ Samuel A. Weems, *Armenia Secrets of a "Christian" Terrorist State*, Dallas: St. John Press, 2002, s. 59.

göre 1918 Mart Soykırımı sırasında sadece Bakü’de 11 bin Azerbaycan Türkü öldürüldü.³⁹⁰

İngiltere’nin Bakü’deki vise-konsolosu Ronald Mak Donell Bakü’deki Mart katliamları ile ilgili kendi raporunda şöyle yazmıştır: “Müslüman gemisinin silahsızlandırılmasıyla birlikte Ermeniler ve bolşevikler tarafından başlatılan Mart katliamları müslümanları neredeyse Bakü’den çıkardı. Ben Ermeni Ulusal Konseyi’ne kendi itirazımı gönderdim ve şimdi de Ermenilerin müslümanlara karşı mücadelede bolşevikleri desteklemekle Ermeni tarihinde en büyük hatalardan birini yaptıklarını düşünüyorum. Böyle bir politikanın tüm sorumluluğu Ermeni siyasi örgütü Taşnaksütyun’un üzerindedir. Ermeni desteği olmaksızın ise bolşevikler asla mükavemet gösteren müslümanlara karşı böyle bir operasyon başlatmazdı.”³⁹¹

Bakü’den sonra Ermeniler Şamahı bölgesinin 53 köyünde 4190 erkek, 2560 kadın ve 1277 çocuk olmakla toplam 8027 kişiyi soykırımı tabi tuttu. Sadece Guba’da 16 binden fazla, 1918-1919 tarihlerinde Karabağ’ın 150 Türk köyünde binlerce, Zengezur bölgesinin 115 köyünde ise toplam 10.068 Azerbaycan Türkü vahşice katledildi.³⁹² Genel olarak ise 1918 ile 1920 tarihleri arasında Ermenilerin Azerbaycan’da 50 binden fazla müslüman Türk katletti. Katliamların bu kadar büyük coğrafyaya yayılmasının nedeni ise Ermeni - bolşevik işbirliği oldu.³⁹³

Bu katliamlar nedeniyle 1918’de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin öncelikli faaliyetlerinden biri Ermeni silahlılarına karşı mücadele ve Karabağ’daki ayrılıkçı eğilimlere karşı siyasi ve askeri tedbirler almak oldu. Devlet katliamları incelemek için “Olağanüstü İnceleme Komisyon”u kurdu ve komisyon Ermeni suçlarını açığa vuran kanıtları önemli tarihi belgelerde topladı.

Öte yandan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti iki toplum arasında ilişkileri normalleştirmek ve tartışmalı meseleleri sonlandırmak için Ermenistan Cumhuriyeti ile siyasi müzakereleri yolunu tuttu. Bu kapsamda Azerbaycan hükümeti gelecekte

³⁹⁰ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 73.

³⁹¹ Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi, F. 371/3657 27502, İ, 465.

³⁹² Dedeyev v.d., *a.g.e.*, s. 74-76.

³⁹³ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten...*, s. 154-159.

Kafkasya Konfederasyonu'nda birleşmek ihtimalini göz önünde bulundurarak, Karabağ sorununun çözümlenmesi amacıyla ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a olan iddialarından vazgeçmesi karşılığında Erivan bölgesini Ermenistan'a bıraktı. Ancak Ermenistan'ın yardım ettiği Dağlık Karabağ ayrılıkçıları Temmuz ve Eylül 1918'de yaptıkları iki toplantı sonucu bağımsızlıklarını ilan etti ve 1918'in sonbaharında Zengezur'un bir kısmını ele geçiren Andranik'in çetesi başkenti Şuşa olacak "Küçük Ermenistan" devletini kurmak için faaliyete başladı.³⁹⁴

Öte yandan Ekim 1918'de Mudros Anlaşması gereği Osmanlı askerlerinin Nahçıvan, Karabağ ve Zengezur'dan çekilmesi, Azerbaycan Türklerini açık tehditlerle karşı karşıya bıraktı. Yeni kurulmuş Azerbaycan hükümeti bu tehdidi gideremeyince yerel özsavunma güçleri oluşturultu. Ayrıca, Nahçıvan'da kurulmuş Araz-Türk Cumhuriyeti (Kasım 1918 - Haziran 1919) Nahçıvan ve çevresini Ermenilerden korumak için önemli faaliyetlerde bulundu.³⁹⁵

Ermeni katliamlarının önlenmek ve ülkenin toprak bütünlüğünün korunmak amacıyla Cumhuriyetin Bakanlar Kurulu 15 Ocak 1919'da Zengezur, Şuşa ve Jabrayil bölgeleri için geçici bir valilik kurmaya karar verdi ve yaklaşık altı ay süren siyasi - askeri hazırlıklar sonrası bölgede 19-25 Temmuz 1919'da başarılı askeri operasyonlar gerçekleştirildi. Sonuçta bölgede Ermeni-taşnak hükümranlığına son verildi ve siyasi hayat normalleşince de Ermeni toplulukları resmi olarak Azerbaycan hükümeti tanıdı. Nitekim 19 Ağustos 1919'da Karabağ Ermenilerinin VII. Kongresi'nde Ermeniler Azerbaycan hükümeti ile 26 maddeden oluşan anlaşma imzaladılar. Ancak İngilizlerin Kafkasya'da konumu zayıflayınca Ermeniler Amerikalılarla iletişime geçerek Nahçıvan ve Şerur-Dereleyez'e yönelik toprak talebinde bulundu. Ancak Azerbaycan hükümetinin yürüttüğü diplomatik müzakereler sonucu Amerikalılar Karabağ ve Zengezur da dahil Nahçıvan ve Şerur-Dereleyez'i Azerbaycan'ın hukuki parçası olarak tanıdı. Taraflar arasında Amerikan aracılığı ile imzalanmış Kasım 1919 Tiflis Anlaşması'na uymayan Ermeniler Zengezur'a saldırınca Azerbaycan Genelkurmay Başkanı Hamit bey Sultanov

³⁹⁴ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 77.

³⁹⁵ A. Gadjiyev, *İz İstarii Karsskoy i Arazsko-Tyuriskoy Respublik*, Baku: Elm, 1994, s. 28.

komutasında güçler Nisan 1919'da Şuşa dahil tüm Karabağ'ı Ermeni askeri birleşmelerinden temizledi. Böylece Azerbaycan ordusu Karabağ'da kontrolü ele aldı.³⁹⁶ Fakat 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın XI. Kızıl Ordu tarafından işgali ile ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamak mümkün olmadı. Cumhuriyetin düşmesi sürecinde ise Nisan 1920'de Karabağ'da ortaya çıkan Ermeni isyanları da etkili oldu.³⁹⁷

II. 2. 4. Sovyet İktidarı Döneminde Dağlık Karabağ Sorunu

Karabağ aynı ismi taşıyan hanlığın Rus hakimiyeti geçmesi sonrası Çar Rusya'sı terkinde Azerbaycan'a ait Gence vilayetinin, Güney Kafkasya Federasyonu döneminde Azerbaycan Federe Devleti'nin ve Milli Azerbaycan Cumhuriyeti zamanında Azerbaycan'ın, Sovyet döneminde ise özerk vilayet statüsü ile Azerbaycan'ın hukuki parçası olarak tanınmıştır. Sovyet yönetimi Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan sınırları içerisinde tutmakla Azerbaycan Türklerini kısmen de olsa memnun etmiş, bölgeye özerk statü vermekle de Ermenileri küstürmemeye çalışmıştır. Öte yandan Sovyet yönetimi bölgeye özerk statü vermekle iki toplum arasında olan anlaşmazlığı askıya alarak şartlara göre tekrardan gündeme taşımak ve her iki toplum üzerinde etki ve otorite sağlamak amacıyla politik bir araç olarak kullanmayı amaçlamıştır.

Karabağ'da Sovyet iktidarı Mayıs 1920'de kuruldu. 1 Aralık 1920'de Azerbaycan Sovyet yönetimi tarafından Ermenilerin Sovyet hakimiyetini kabul etmesi karşılığında Azerbaycan'a ait Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerinin Ermenistan'a verilebileceği ile ilgili telegraf Ermenistan'a gönderildi.³⁹⁸ Azerbaycan Devrim Komitesi ise Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ne göndermiş olduğu 30 Kasım telegrafında ve 1 Aralık deklarasyonu'nda Dağlık Karabağ'ın emekçi köylülerinin kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu belirtti.³⁹⁹

Bölgede sovyet hakimiyetinin kurulması ile Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni iddiaları yeni aşamaya geçmiş oldu. Bolşevik adı altında Azerbaycan'a gelen Ermeni

³⁹⁶ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 78-81.

³⁹⁷ Weems, *Armenia Secrets...*, s. 73.

³⁹⁸ Nesibli, *Bölünmüş Azerbaycan...*, s. 121.

³⁹⁹ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 56.

milliyetçileri Sovyet makamlarında görev alarak yeni hükümetin içerisinde Azerbaycan karşıtı faaliyetlerini sürdürdü. Ayrıca iki Sovyet devleti arasındaki sınırların belirlenmesinde konusunda Dağlık Karabağ sorunu tekrar gündeme geldi. 24 Temmuz 1923'te ise tarihi Karabağ topraklarının ¼'ni oluşturan ve yaklaşık 4400 km karelik bir alan sahip Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti oluşturuldu⁴⁰⁰ ve bölgede Türk - Ermeni çatışması bir süreliğine askıya alındı.

Nitekim 1924'te kabul edilen ilk Sovyet Anayasası Azerbaycan ile Ermenistan arasında mevcut anlaşmazlıklara bir süreliğine son verdi. Sovyet Anayasası'nın Birlik dahilinde herhangi bir özerk bölge ve cumhuriyeti başka bir müstakil cumhuriyete devretmeyi yasaklayan 78. Maddesi Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ın kısmen veya tamamen Ermenistan'a bağlanmasını mükümsüz kıldı. Benzer şekilde 1977 Sovyet Anayasası'nın 85. Maddesi'nde Nahçıvan'ın Azerbaycan'a mahsus özerk cumhuriyet, 87. Maddesi'nde ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı özerk vilayet olduğunu belirten hükümler yar aldı ve ülke sınırlarının Azerbaycan rızası olmaksızın değiştirilmeyeceği açık bir şekilde hükme bağladı.⁴⁰¹

Sovyet yönetimi ise 1920 ve 30'larda SSCB'nin diğer bölgelerinde yaşayan Ermenileri DKÖV'ne yerleştirirken, öte yandan yüzlerce Türk ailesini Dağlık Karabağ'dan Azerbaycan'ın Aran bölgesine göçürdü.

II. 2. 5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Süreç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin yüksek makamlarında bulunan Ermenilerin Karabağ'a yönelik iddiaları yeniden gündeme geldi ve 28 Kasım 1945'de Ermenistan KP Merkezi Komitesi Sekreteri Q. Arutinov DKÖV'nin Ermenistan'a birleştirilmesi ile ilgili projeyi Sovyet ilgili makamlarına sundu.⁴⁰² Birliğin KP Merkez Komitesi Sekreteri Malenkov konu ile ilgili mektubu 28 Aralık 1945'te Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri Mircafar Bagirov'a gönderdi,⁴⁰³ ancak Bagirov buna şiddetle

⁴⁰⁰ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 129.

⁴⁰¹ *a.g.e.*, s. 131.

⁴⁰² Nağı, *Qarabağ Müharibesi...*, s. 29.

⁴⁰³ Qasımlı, *Ermenilerin Azerbaycan...*, s. 8.

karşı çıktı. Toprak değişimi şartını ileri süren Bağırov Vedi, Karabağlar ve Azizbeyov bölgeleri ve eskiden Gürcistan'a (Borçalı) ve Dağıstan'a (Derbent ve Maharramkend) verilen Azerbaycan topraklarının geri iadesi şartıyla Şuşa bölgesi dışında Dağlık Karabağ topraklarının Ermenistan'a verilebileceğini söyledi.⁴⁰⁴ Bağırov'un bu tutumu tartışmanın bir süreliğine kapanmasına neden oldu.

Daha 1943 Tahran Konferansı'nda Ermeni Diasporası Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a müracaatlarında İran Ermenilerinin Ermenistan'a göçürülmesi isteğinde bulundu ve Molotov konuyu Stalin'e ilemesiyle istek kabul edildi. Konu ile ilgili 19 Ekim 1946'de SB Yüksek Sovyeti Birlik dışından yaşayan Ermenilerin Ermenistan SSC'ne göçürülmesi ile ilgili karar kabul etti.⁴⁰⁵ Böylece Azerbaycanlıların Ermenistan'dan göçürülmesi ve onların yerine Ermenilerin yerleştirilmesi gündeme geldi. Konu ile ilgili müzakerelerde Azerbaycan'ın kırsal bölgelerinde tarıma elverişli bölgeler oluşturulması ve Azerbaycanlıların bu bölgeye göçürülmesi öngörüldü.⁴⁰⁶ Sonuçta SSCB Bakanlar Kurulu 23 Aralık 1947'de "Ermenistan SSC'den çiftçilerin ve diğer Azerbaycanlıların Azerbaycan SSC'nin ovalık bölgelerine göçürülmesi" ile ilgili karar kabul etti ve Türklerin anavatanlarından sürülmesine başlandı. Bu kapsamda 1948-53 yılları arasında 144.654,⁴⁰⁷ 1956'a kadar ise 150.000'den fazla Türk Azerbaycan'ın Kür-Araz ovalarına göçürüldü. Toplamda Sovyet Bakanlar Kurulu'nun 23 Aralık 1947 tarihli 4083 Nolu, 10 Mart 1948 tarihli 754 Nolu kararları kapsamında 1948'de 24.631 kişi, 1949'de 54.373 kişi, 1950'de ise 65.650 Türk kendi topraklarından sürüldü.⁴⁰⁸ Sürülen 145 bin Azerbaycanlıların 1/3'lik büyük bir kısmı ise açlık ve zor yaşam koşulları nedeniyle hayatını kaybetti.⁴⁰⁹

Sözde Ermeni Soykırımı'nın 50. Yıldönümü nedeniyle 1960'larda Ermeni milliyetçiliği yeniden yükseldi ve Ermenistan'da Azerbaycan karşıtı propaganda ve faaliyetler artmaya başladı. 1965'te Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasıyla ilgili

⁴⁰⁴ *Azerbaycan Qazeti*, 23 Şubat, 2010.

⁴⁰⁵ Bextiyar Necefov, *Deportasiya*, Bakü: Azerbaycan, 1998, s. 53.

⁴⁰⁶ Emir Guliyev, "Göçürülme (1948-1953)", I. Veliyev v.d. (ed.), *Deportasiya*, Bakü: Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, 1998, s. 210.

⁴⁰⁷ Zakir Serdarov, "En Büyük Tarihi Adaletsizlik", Derleyen: Veliyev v.d., *a.g.e.*, s. 279.

⁴⁰⁸ Qasımlı, *Ermenilerin Azerbaycan...*, s. 9.

⁴⁰⁹ Mammadov, Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlıları...*, s. 49.

45.000 kişi tarafından imzalanan dilekçe Moskova'ya gönderilse de, bu istek karşılanmadı.⁴¹⁰ 1964'te Ermenistan yönetimi Birlik lideri Kruşçev'e müracaat ederek Kırım'ın Ukrayna'ya bağlanması örneğini ileri sürerek Dağlık Karabağ'ın da Ermenistan'a birleştirilmesi isteğinde bulundu. Ancak Kruşçev beklenenin aksine 24 saat içerisinde Dağlık Karabağ Ermenilerinin Ermenistan'a göçürülmesi için 12 bin askeri kamyon vermeye hazır olduğu cevabını verdi.⁴¹¹

1977'de yeni Sovyet Anayasasının kabulü sonrasında Ermeniler DKÖV'nin sosyo-ekonomik gelişimini gerekçe göstererek bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi yönünde faaliyetlerini yoğunlaştırdı.⁴¹² 1980'lerin başından itibaren ise Türk karşıtı faaliyetler genişletildi. Sözde Ermeni soykırımının 70. yılığının anılması amacıyla Moskova'ya yazdıkları mektuplarda Dağlık Karabağ'la ilgili iddialar yoğun şekilde yer almaya başladı, hatta etmeni din adamları ve yönetimi Azerbaycan SSC'nin başkanı olan Haydar Aliyev'i Türkçülükte suçladılar.⁴¹³

Türk karşıtı Ermeni faaliyetleri 1985'te Mihail Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri seçildikten sonra daha da yoğunlaştı. Ermeni milliyetçileri ülkede oluşan demokratik sosyo-politik ortamdan faydalanarak DKÖV'de ve Ermenistan'da "Garavag" ve "Krunk" örgütleri aracılığıyla Türk karşıtı faaliyete başladı. Sonuçta Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında etnik çatışmalar alevlendi. Ağustos 1987'de Ermenistan Bilimler Akademisi DKÖV ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ermenistan'a bağlanması için binlerce kişinin imzaladığı dilekçe bile hazırladı.⁴¹⁴

Karabağ'da 1988'den itibaren Ermeni ve Azerbaycan Türkleri arasında başlayan çatışmalar ilerleyen süreçte kanlı savaş ve etnik temizlemelere neden oldu.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 80

⁴¹¹ Yuriy Pompeev, *Krovaviy Omut Karabaxa* (Karabağın Kanlı Çıkmazı), Bakü: Azerbaycan Yayımevi, 1992, s. 19-20.

⁴¹² Dedeyev, *Qarabağ 99...*, s. 103.

⁴¹³ Qasımlı, *Ermenilerin Azerbaycan...*, s. 20-21.

⁴¹⁴ Dedeyev, *a.g.e.*, s. 112.

⁴¹⁵ Mutafian, *Karabagh In The...*, s. 136.

II. 3. Karabağ'da Savaş: Kanlı Olayların Çatışmalara Dönüşmesi

1987'nin sonlarından itibaren Ermenistan'daki Azerbaycanlılara karşı saldırı ve baskılar artmaya başladı. Ocak 1988'de Gafan ve Mehri sakinleri kendi memleketlerinden kovularak Azerbaycan'a sığınmak zorunda kaldılar. Şubat'ta ise Erivan'da Azerbaycanlılara karşı gösteriler düzenlendi. 10 Şubat 1988'de Azerbaycan hükümetinin DKÖV'nin Ermenistan'a katılmasına asla izin verilmeyeceği yönünde açıklamaları Hankenti'nde Ermeni gösterilerinin başlamasına neden oldu. Bu sırada DKÖV Sovyeti oturumunda ayrılıkçı görüşler açıkça söylenilmeye başlandı ve 20 Şubat 1988'de DKÖV Sovyeti Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne bölgenin statüsünün yeniden değerlendirilmesi için başvuru yaptı.⁴¹⁶ Bölge yönetimi vilayetin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleştirme isteğini iki tarafa da ilettili.⁴¹⁷

24 Şubat'ta Asgeran'da Ermenilerle polis arasındaki çıkan çatışmada iki Azerbaycanlının öldürülmesi ve 19'nun ise yaralanması iki millet arasındaki gerginliği kanlı aşamaya geçirdi. Erivan'da Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan'a birleştirilmesini talep eden siyasi hareket, Azerbaycanlıların Ermenistan'dan sürülmesi ve Askeran'da iki Azerbaycanlının öldürülmesi silahlı çatışmaların başlasında en büyük etkenler oldu. Benzer şekilde 19 Şubat 1988'de Bakü'de Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerine karşı gösteriler düzenlendi.⁴¹⁸

Askeran'da gerçekleşen olaylar sonrasında SSCB özel güçlerinin desteğiyle 28 Şubat 1988'de Sumgayit'ta 26 Ermeni, 6 Azerbaycanlının öldürülmesi sonuçlanan olaylar gerçekleştirildi.⁴¹⁹ Olay 2 toplum arasında psikolojik gerginliği daha da şiddetlendirdi. 18 Eylül'de Ermeniler Hocalı'ya saldırdı, 21 Eylül ve 18 Ekim'de ise Azerbaycanlıların Hankenti'nde, ardından ise Ermenilerin Şuşa'da evleri ve otomobilleri yakıldı.⁴²⁰ Bakü'de 17 Kasım 1988'de başlayan gösteriler ise 18 gün boyunca devam etti. Dağlık Karabağ'ın korunması talebiyle başlayan protestolar, Azerbaycan halkının

⁴¹⁶ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 87.

⁴¹⁷ <http://www.nkr.am/en/decision--of-the-special-session-of-the-nkao-council-of-peoples-deputies-of-xx-session/41/> (02.10.2018)

⁴¹⁸ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 114-119.

⁴¹⁹ Aslanlı, *Tarihten Günümüze...*, s. 400.

⁴²⁰ İrade Nuriyeva, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Mutercim, 2015, s. 296.

bağımsız hareketine dönüştü. 27-28 Kasım'da 33 Azerbaycan Türkü Ermenistan'ın Stepanavan, Stipak ve Gukark şehirlerinde öldürülürken, 4 Aralık 1988'de ise 220 bin Azerbaycan Türkü zorla Ermenistan'dan sürüldü. Böylece Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönünde Ermeni eylemleri hızlandırıldı.⁴²¹

Sözkonusu çatışmaların başlangıcında bekleme pozisyonuna olan Moskova sorunu Ermenistan ve Azerbaycan liderleri arasında diyalog aracılığıyla çözmek istese de, olayların kontrolden çıkması ve her iki toplumun olaylara sert tepkisi sorunun hükümet düzeyinde çözülemeyeceği gerçeğini ortaya çıkardı. DKÖV Yerel Meclisi 12 Temmuz 1989 tarihinde Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı, ancak Azerbaycan Yüksek Sovyeti bu kararı geçersiz ilan etti. Moskova ise Sovyet Anayasası'nın "Bir Sovyet Cumhuriyetinin izni olmadan onun sınırları değişilemez" hükümlü 78. Maddesini temel alarak sorunun sadece Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüleceği duyurdu.⁴²² Fakat çatışmaların şiddeti artınca Moskova olaylara doğrudan müdahale seçeneğini seçti ve çatışmanın tırmanmasını önlemek amacıyla Azerbaycan tarafına danışmadan DKÖV'ni Azerbaycan'dan alarak bölgeye başına Arkadyvoslsky'nin getirildiği⁴²³ Moskova'ya bağlı özel bir statü verdi.⁴²⁴ Ardından Sovyet ordusunun yardımıyla Ermeniler 14 bin Azerbaycanlıyı Hankenti'nden çıkardı.⁴²⁵ Azerbaycan'da tüm bunlara karşı sert itirazlar başlayınca Kasım 1989'da Karabağ'da özel yönetim biçimi kaldırıldı ve bölge askeri bir rejim kurularak Azerbaycan'ın kontrolüne geri verildi. 1 Aralık 1989'da ise Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti hukuka aykırı bir şekilde DKÖV'ni Ermenistan'a birleştirme kararı aldı.⁴²⁶ Hatta Ermenistan daha ileri giderek 23 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan ederken DKÖV'ni kendi sınırları içerisinde gösterdi ve uluslararası hukuku bir kez daha hiçe saymış oldu.⁴²⁷

⁴²¹ Kudret Çeltekligil, *1990 sonrası Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2012, s. 25.

⁴²² *Kommunist*, 20 Temmuz 1988.

⁴²³ Yüksel Gamsız, *Türk Tarihi İçinde Azeriler*, İstanbul: Harp Akademisi Yayınları, 1994, s. 35.

⁴²⁴ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 118.

⁴²⁵ İ. Memmedov, Ç. Memmedov, *Azerbaycan Tarixi...*, s. 236-237.

⁴²⁶ Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 1. Baskı, İstanbul: Usak Yayınları, 2009, s. 158.

⁴²⁷ *Le Monde*, 24 Ağustos 1990.

SSCB liderliğinin Ermenistan'ın 1 Aralık kararına tepki vermemesi Azerbaycan'da ülke çapında gösterilerin yoğunlaşmasına ve ülkenin bağımsızlık hareketına dönüşmesine neden oldu. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti ise halk hareketını önlemek amacıyla 19 Ocak 1990'da Bakü'de olağanüstü hal kararı aldı⁴²⁸ ve 19 Ocak'ı 20'ne bağlayan gece Bakü'de Sovyet askerleri 132 kişinin öldürüldüğü "20 Ocak" katliamını yaptı.⁴²⁹ Sonuçta ülkenin SB ile bağları tamamen koptu ve Azerbaycan ulusal bağımsızlık yolunu seçti.

"20 Ocak" olaylarından sonra Azerbaycan'da liderliğe Moskova ile işbirliğine içerisinde olan ve Gorbaçov'un yeni Birlik planını destekleyerek Dağlık Karabağ sorununda Moskova'dan siyasi ve askeri destek vaadi alan Ayaz Mütellibov geldi. Daha sonra Karabağ'da Ermeni çetelerinin silahsızlandırılması amacıyla Nisan 1991'de Sovyet ordusunun "Operation Ring" adı verilen askeri operasyonları başlatıldı.⁴³⁰ Karabağ'da dönüm noktası olan operasyon ilerleyen süreçte sorunun savaş boyutuna geçmesinde etkili oldu. Thomas de Vaal bu operasyonları şöyle değerlendirmiştir: "...Sovyet ordusu ve polis birliklerinin Karabağ'da Ermenilere karşı seferberlik ilan etmesi kısa vadede Azerbaycan iktidarının lehine olsa da, kendine ait güvenlik güçlerinin oluşturmak açısından geç kalan Azerbaycan uzun vadede felaketle karşılaştı."⁴³¹

Mutallibov'un siyasi çabaları Moskova'da gerçekleşen Ağustos 1991 darbesi ile sona erdi, süreç Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile sonuçlandı. Sonuçta çatışmaya taraf devletlerinin bağımsızlık kazanması ile Dağlık Karabağ sorunu yeni bir aşamaya geçmiş oldu: Savaş.

II. 3. 1. Karabağ'da Çatışmaların Yeni Boyutu: Savaş

Dağlık Karabağ'ın başkenti Hankent'inde Ermeni ayrılıkçı güçlerinin Türk yerleşim yerlerine silahlı saldırıları ve akabinde Ermenistan ordusunun ayrılıkçıları

⁴²⁸ Nuriyeva, *Azerbaycan...*, s. 298.

⁴²⁹ İ. Memmedov, Ç. Memmedov, *Azerbaycan Tarixi...*, s. 241.

⁴³⁰ Thomas De Vaal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York: New York University Press, 2003, p. 114.

⁴³¹ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 132-133.

desteklemek amacıyla bölgeye sevkiyatı Karabağ'da ortaya çıkan çatışmaların savaşa dönüşmesine neden oldu.

Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirme isteği ise Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte çıkmaza girdi.⁴³² Bu nedenle Eylül 1991'de bölgenin Ermeni ayrılıkçıları "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni ilan etti.⁴³³ 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan ise ayrılıkçı faaliyetleri önlemek amacıyla 26 Kasım'da Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırdı. 10 Aralık 1991'de Dağlık Karabağ Ermenileri sadece Ermenilerin katıldığı bağımsızlık referandumu yaptı ve 6 Ocak 1992'de monoetnik "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin bağımsızlık bildirisi yayınlandı. Böylece Ermeniler Azerbaycan'a karşı ilan edilmemiş bir savaşa başladı. 15 Ocak 1992'de Karkicahan, 10 Şubat'ta Malibaylı, Guşçular ve Garadağlı köyleri işgal edildi ve Hocalı ile Şuşa kuşatıldı.⁴³⁴

Ermeniler 1989 Sumgayıt olaylarının öcünü almak amacıyla Hocalı'da katliam hazırlıklarına başladı.⁴³⁵ 1992 yılının Şubat ayının 25'ni 26'na bağlayan gece Ermeni silahlı güçleri 366. Rus alayının yardımıyla bölgede hava limanına sahip tek kent olan ve 7000'lik nüfusa sahip⁴³⁶ Hocalı'ya saldırdı ve kentte vahşet dolu katliam yaptı. Katliamda 63'ü çocuk, 106'ı kadın olmakla 613 sivil insan ketledirken, 487 kişinin yaralandı, 1275 kişi ise Ermeniler tarafından rehin alındı.⁴³⁷ Hocalı'nın işgal edilmesiyle Hankenti ile Esgeran illerini birbirine bağlayan yol ele geçirildi ve Şuşa hariç DKÖV'nin tüm bölgeleri Ermeni kontrolüne geçmiş oldu.

Ermeniler katliam yapmakla savaşın kaderini kendi lehlerine değiştirmek, Türkleri korkutarak bu topraklardan kaçmasını hedeflenmişti. Karabağ'da alınan yenilgiler ve Hocalı Katliamı toplumda derin yankı uyandırdı ve 6 Mart 1992'de Mütellibov istifa etti. Ermeni askeri güçleri ise 8 Mayıs'ta bölgenin kontrolü açısından çok önemli stratejik konumda bulunan Şuşa'yı işgal etti. Şuşa'nın işgali ile birlikte

⁴³² Christoph Zurcher, *The Post-Soviet Wars*, New York: New York University Press, 2007, pp 157-169.

⁴³³ *Xalq Cebhesi*, 17 Ocak 2015.

⁴³⁴ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 94.

⁴³⁵ Asger Abdullayev, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Siyasi Tecavüzkarlığı*, Bakü: Elm Neşriyat, 1998, s. 245.

⁴³⁶ Nazim Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 41.

⁴³⁷ *Azerbaycan Tarixi*, Yeddi Ciltte, Üçüncü Cilt, Bakı: Elm, 1999, s. 608.

neredeysse tüm Dağlık Karabağ'da kontrol Ermeniler tarafından ele geçirildi. Ardından 17 Mayıs'ta Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında köprü niteliğine sahip Laçın işgal edildi.⁴³⁸

Laçın'ı işgal etmekle Ermenistan ordusu ve ayrılıkçı Ermeni güçler savaşı Dağlık Karabağ sınırları dışına taşıdı. Böylece savaş sırasında amaçlarının Dağlık Karabağ'ı "savunmak" ve "kendi kaderlerini tayin etme" olduğu açıklayan Ermenistan'ın asıl amacının "Büyük Ermenistan" hülyası olduğu anlaşıldı.

İşgaller devam ederken ABD tarafından BDT ülkelerine yardım için öngörölmüş "Özgürlüğe Destek Yasası"na Kongre tarafından "907 sayılı" değişiklik yapıldı ve böylece Azerbaycan'a yapılması gereken yardımlar durduruldu. Sebep ise güçlü Ermeni lobisinin ABD'li kongresmen ve senatörleri Azerbaycan'ın saldırgan ülke olduğuna ve Ermenistan'ı ablukaya aldığına ikna etmiş olmasıydı.⁴³⁹

Yaz 1992'den itibaren iktidara gelen Halk Cephesi - Müsavat ittifakı Elçibey yönetimi altında Azerbaycan'da faaliyet gösteren askeri ve gönüllü birlikleri tek merkezde birleştirmeye çalıştı ve Karabağ'da kısa vadede başarılı askeri operasyonlar gerçekleştirildi. Ancak kısa süre sonra askeri liderleri arasındaki siyasi kavkalar sonucu başarılı operasyonlar sürdürülemedi. Ayrıca Elçibey yönetiminin Türkiye ve Batı yanlısı politikası, 1991'de imzalanan Taşkent Anlaşması'nı onaylamaması ve BDT'ye katılmak istemeyişi⁴⁴⁰ Rusya'nın Ermenistan'a olan askeri ve siyasi desteğini arttırmasına neden oldu. Sonuçta 2 Nisan 1993'de Ermeniler Kelbecer ilini işgal etti. Elçibey'in görevini bırakması sonrasında 15 Haziran 1993'te ise Haydar Aliyev Bakü'ye dönerek iktidarın başına geçti. 1993'ün yazından itibaren ise Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlık ortamında yeni işgal saldırıları gerçekleştiren Ermeniler 23 Temmuz'da Ağdam, 23-26 Ağustos'ta Fizuli ve Cebraýıl, 31 Ağustos'ta Gubadlı, 29 Ekim'de ise Zengilan illerini işgal etti.⁴⁴¹

⁴³⁸ ___ Tarix, s. 541.

⁴³⁹ De Vaal Tomas, *Qarabağ: Ermenistan ve Azerbaycan Sülh ve Savaş Yollarında*, Bakı: "İlay MMC", 2008, s. 269., <http://surakhani.cls.az/front/files/libraries/75/books/449890918.pdf> (02.10.2018)

⁴⁴⁰ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 165.

⁴⁴¹ ___ Tarix, s. 541.

Azerbaycan'da Ekim 1993 başkanlık seçimlerini Haydar Aliyev kazandıktan sonra Fizuli ilinin stratejik noktası Horadiz kasabası ve 22 köyü Ermeni işgalinden geri alındı.⁴⁴² Öte yandan H. Aliyev Ermenistan'ın işgalci politikalarını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla uluslararası kuruluşlarla ilişkileri yoğunlaştırdı.⁴⁴³

Karabağ Savaşı sonucunda Ermeniler Dağlık Karabağ ve etrafında bulunan bine yakın yerleşim birimini işgal etti ve bir milyon Azerbaycanlı kendi topraklarından mülteci olarak kaçmak zorunda kaldı. Şavaş sırasında 20 bin insan öldürülürken, 50 binden fazla kişi ise yaralandı.⁴⁴⁴

II. 4. Sıcak Savaş'ın Sona Ermesi: Ateşkes'le Başlayan Yeni Süreç

1988-1994 yılları arasında gerçekleşen çatışmalar ve Dağlık Karabağ Savaşı Rusya'nın arabuluculuğu ile imzalanmış olan ateşkes anlaşması - Bişkek Protokolü ile göreceli olarak sonlandırıldı. Bişkek Protokolü 4-5 Mayıs 1994 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu, Kırgızistan Parlamentosu, Rusya Federal Meclisi ve Dışişleri Bakanlığı'nın aracılığıyla Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen toplantı sonucunda imzalandı.⁴⁴⁵ Protokol gereği 12 Mayıs 1994'te cephede askeri operasyonlar durduruldu ve böylece bölgede göreceli barış ortamı oluşturuldu.⁴⁴⁶

Savaş sonucunda Azerbaycan'ın 4,4 bin kilometre karelik Dağlık Karabağ bölgesi ve ona birleşik olan ve Azerbaycan yüzölçümünün %13'nü oluşturan 12 bin kilometrekarelik 7 ili işgal edildi.⁴⁴⁷ Böylece Dağlık Karabağ'ın 120 bin kişilik Ermeni nüfusunun "kendi kaderini tayinetme" girişimi olarak başlayan savaş Azerbaycan'ın 1 milyondan fazla vatandaşının kendi toprağından mülteci durumuna düşmesine neden oldu.

⁴⁴² Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 95.

⁴⁴³ Havva Mammadova, *Azerbaycan Respublikasının Xarici Siyasetinde Ermenistan-Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesi*, Bakı: Elm, 2009, s. 3.

⁴⁴⁴ Ali Mesimli, "Qarabağın İşğalının İqtisadi Neticeleri", *Qarabağ Diinen, Bu Giin ve Sabah*, 6-cı Elmi-Ameli Konfransı Materiallan Toplusu Bakı: Qanun, 2007.

⁴⁴⁵ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 185.

⁴⁴⁶ T. Demirtepe, "Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun", *Avrasya Araştırmaları Merkezi*, USAK Rapor No. 11-07. s. 7.

⁴⁴⁷ Vicken Cheterian, *War and Peace in The Caucasus*, New York: Columbia University Press, 2008, p. 97-142.

İşgal sonucunda 900'e yakın yerleşim birimi, 22 müze ve 4 resim koleksiyonu, 9 tarihi saray, nadir tarihi önemi olan 40 bin müze gösterisi, 44 tapınak ve 9 cami Ermeniler tarafından yıkılarak yakıldı. Ayrıca 927 kütüphanede 4,7 milyon kitap ve değerli tarihi el yazısı mahvedildi.⁴⁴⁸ Ayrıca çatışmalarda Dağlık Karabağ'da nüfusun %25, işgal edilmiş diğer bölgelerde ise %100 oluşturan Azerbaycan Türklerinin etnik temizliğe maruz kalması ve bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi işgal hukuku olan 1907 Lahey Düzenlemesi'nin 43. Maddesi ve 1949 tarihli IV. Cenevre Sözleşmesi 49. Maddesine ayırıkıdır.⁴⁴⁹ Aynı zamanda bölgede yasadışı yapılan arkeoloji kazılar sonucu elde edilen tarihi eserlerin Ermenistan'a taşınması 1954 Lahey Sözleşmesi ve 1970 tarihli UNESCO Sözleşmesi'nin açıkça ihlalidir. Bölgedeki teknik altyapı ve bölgenin doğal kaynaklarından yasadışı bir şekilde faydalanılması ise AİHM'nin 2015'te konu ile ilgili kabul ettiği kararında da belirtilmiştir.⁴⁵⁰

Ermeni işgali sonucunda 20 bin insan öldürüldü, 50 binden fazla kişi yaralandı. Ayrıca 4853 kişi kayboldu, 1357 kişi Ermeni esirliğinden kaçmayı başarırken, 783 kişi ise hala Ermeni tutsağıdır.⁴⁵¹ Uluslararası Kırmızı Haç Komitesi'ne göre 439 Azerbaycanlı esaret altındayken öldürülmüştür.⁴⁵² Savaş sırasında Azerbaycan Türklerine yönelik etnik temizleme politikası yürütüldü ve bir milyondan fazla kişi kendi toprağından göç etmek zorunda kaldı.⁴⁵³

Ayrıca Ermeni silahlı güçleri Azerbaycan orman alanının %25'ini oluşturan 280 bin hektarlık orman, 2 milli parkı ve 4 milli rezervi ele geçirdi. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın hesaplanmasına göre Ermenistan'ın işgali sonucunda Azerbaycan'ın uğramış olduğu maddi ve ekonomik kayıp 53,5 milyar dolar olmuştur.⁴⁵⁴ Öte yandan savaş sona erse de, Ermenistan tarafından Azerbaycan'da farklı yöntemlerle

⁴⁴⁸ Elçin Ahmedov, *Ermenistan'in Azerbaycan'a Tecavizii ve Beynelxalq Teşkilatlar*, Bakı: Tuna, 1998, s. 75.

⁴⁴⁹ https://digitallibrary.un.org/record/1298531/files/A_71_880%26S_2017_316-EN.pdf (02.10.2018)

⁴⁵⁰ Turgut Kerem Tuncel, "Karabağ'daki Uluslararası Hukuk İhlalleri", <https://avim.org.tr/Blog/KARABAG-DAKI-ULUSLARARASI-HUKUK-IHLALLERI-Ceviri> (02.10.2018)

⁴⁵¹ N. Hacıyev, *Dağlık Qarabağ Tarixinden Senedler*, Bakı: Genclik, 2005, s. 157.

⁴⁵² Ahmedov, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁵³ De Waal, *Black Garden...*, s. 285-286.

⁴⁵⁴ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 202-203.

373 terör eylemi yapılmış, sonuçta 1.200 kişi hayatını kaybetmiş, 1705 kişi yaralanmıştır.⁴⁵⁵

II. 4. 1. Barış Görüşmeleri ve Sorunla İlgili Alınan Uluslararası Kararlar

1994'te üzerinde anlaşılan ateşkes anlaşmasıyla sıcak çatışmalar sona erse de, sınırda küçük çaplı çatışmalar devam ederek taraflar arasında yapılan tüm görüşmeler ise başarısız olmuştur.

12 Mayıs 1994'te yürürlüğe konan ateşkes anlaşması herhangi bir üçüncü tarafa ait askeri birlikler bölgeye yerleştirilmeksizin taraflar arasında savaşın durdurulması ve barış görüşmelerinin başlatılması öngörmüştü.⁴⁵⁶ Böylece Bişkek Protokolü Dağlık Karabağ sorununu çatışmadan siyasi konuma taşımayı başardı. Öte yandan taraflar arasında arabulucuk yapan devletlerin bölgedeki etkinliği onların probleme bakış açısını belirlemiş, Minsk Grubu'nun sürekli üyelerinden Rusya ve ABD'nin probleme yaklaşımları zaman zaman birbirlerine karşı çabalara dönüşmüştür. Fransızlar daha çok Ermenileri, Ermenistan'la kendi sınırlarını kapatmış olan Türkiye ise Azerbaycan'ı desteklemiştir.

Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabuluculuk faaliyetleri Şubat 1992'den itibaren AGİK teşkilatı çerçevesinde başladı. Şöyle ki 24 Mart 1992'de gerçekleşmiş AGİK ülkeleri Dışişleri Bakanlarının Helsinki Konseyi'nde AGİK prensipleri çerçevesinde Belarus'un başkenti Minsk'te Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi amacıyla müzakereler başlatmak için konferans çağırılması kararı alındı.⁴⁵⁷

Genel olarak Dağlık Karabağ Sorunu'na yönelik iki devlet arasında yapılan müzakereler 3 aşamadan geçmiştir; 1. 1991-93 yılları arasında üçüncü devletlerin aracılığıyla çözüm aranmış; 2. 1993-97 yılları arasında uluslararası örgütlerin aracılığı

⁴⁵⁵ ___ *Ermeni Cinayetleri*, I cild, Bakı: Vatan, 2003, s. 158-159.

⁴⁵⁶ Bahadır Kerimov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 127.

⁴⁵⁷ ___ *Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Çatışması*, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, s. 14, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf> (02.10.2018)

ön plana çıkmış; 3. 1997'den sonra ise sorunun çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubu aracılığıyla çözüm arayışları yapılmıştır.⁴⁵⁸

Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü ile ilgili uluslararası örgütler aracılığıyla yürütülen çalışmalarda BM ön plana çıkmaktadır. Çatışma BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla çözümlenmeye çalışılsa da somut bir sonuç elde edilememiştir. Savaş sırasında BM Güvenlik Konseyi Ermeni silahlı güçlerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından çıkarılmasına ilişkin 30 Nisan 1993'te 822 Nolu, 29 Temmuz 1993'te 853 Nolu, 14 Ekim 1993'te 874 Nolu, 11 Kasım 1993'te ise 884 Nolu kararları kabul etti. Kararlarda Dağlık Karabağ'ın dolayısıyla Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir sorun olduğu belirtirken, Ermenistan'ın ismi açıkca kullanılmamaktadır. Ayrıca sözkonusu kararlar çatışmanın biran önce çözümlenmesi ve işgal edilen toprakların boşaltılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁴⁵⁹ Ancak BM Şartı'nı ihlal eden Ermenistan'a karşı ciddi bir tedbir görülmediği gibi, bu ülkeye karşı herhangi bir yaptırım da uygulanmamıştır.

Azerbaycan 30 Ocak 1992'de AGİK'e katılmakla birlikte Dağlık Karabağ sorununun AGİK ilkelerine (Helsinki Nihai Senedi) uygun bir şekilde çözümlenmesini tercih etmektedir. Bu tarihten itibaren taraflar arasında çatışmaların çözümü ile ilgili Minsk Grubu çerçevesinde düzenli görüşmeler başlatıldı. Bu çerçevede 27-28 Şubat 1992'de Karabağ sorunu ile ilgili AGİK'in Üst Düzey memurlarının toplantısı oldu ve toplantıda Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın sınırları içerisinde tanıyan belge onaylandı. Öte yandan sorunun bölgede sınırların değişilmemesi şartıyla barışçıl yollarla çözümlenmesi çağırısı yapıldı.⁴⁶⁰

Ateşken anlaşması sonrasında Azerbaycan barış görüşmelerinin yanısıra doğal kaynaklarının kullanımı ile ilgili yabancı devletlerle müzakerelere başladı ve 24 Eylül 1994'te 6 büyük devlet ile imzalanan "Asrın Anlaşması" Dağlık Karabağ sorununun

⁴⁵⁸ Ali Hasanov, *Azerbaycan ve ATET: Ermenistan-Azerbaycan Münaqişesi ve Dağlıq Qarabağ Problemi Ümumi Avrupa Tehlükesizliyi Fonunda*, Bakı: 1997, s. 52.

⁴⁵⁹ Ahmedov, *Ermenistan'in Azerbaycan'a...*, s. 112-119.

⁴⁶⁰ <http://library.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=5412138> (02.10.2018)

çözümlemesi sürecini hızlandırdı. Şöyle ki Azerbaycan'a yatırım yapan 10 + 2⁴⁶¹ şirket bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasından yanaydı ve bu da yatırım yapan şirketlerin hamileri olan devletlerin de Dağlık Karabağ sorunu ile yakından ilgilenmesine neden oldu.⁴⁶²

Barış görüşmeleri çerçevesinde iki taraf arasında keskin görüş farklılıklarını gidermek amacıyla Kasım 1995'te Bonn'da mutabakata varıldı ve sorunun çözümü ve Dağlık Karabağ'ın gelecek statüsü ile ilgili görüşmeler hızlandırıldı. Konu ile ilgili üzerinde tartışılan ilk belge "İlkeler Deklarasyon"u oldu, ancak Nisan 1996'da Moskova'da gerçekleştirilen Clinton-Yeltsin Zirvesi sırasında iki ülkenin cumhurbaşkanı başkanlıklarını mutabakata varamadı. 21 Nisan 1996'da Ortaklık İşbirliği ile ilgili AB ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında Lüksemburg'ta yapılan görüşmeler sırasında iki devletin cumhurbaşkanı savaş tutsaklarının geri verilmesi, müzakerelerin devam ettirilmesi ve ateşkesin tekrardan teyidinde vurgu yapan ortak bildiri yayınladı. İki taraf arasında doğrudan yapılan 29 Mayıs 1996 Paris, 14-18 Haziran Moskova, 1-5 Temmuz Stokholm, 27-28 Ağustos Frankfurt, 7 Ekim Amsterdam görüşmelerinden ise hiçbir sonuç çıkmadı.⁴⁶³

II. 4. 1. 1. Helsinki, Budapeşte ve Lizbon Zirvesi

24 Mart 1992 Helsinki Konseyi'nde Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik Minsk'te konferans düzenleme kararı alındı ve o zamana kadar sadece Rusya'nın arabuluculuk yaptığı konuyla daha yakından ilgilenmek için Minsk Grubu'nu oluşturuldu. Azerbaycan ve Ermenistan'ın yanısıra Türkiye, Almanya, İsveç, İtalya, Çek Cumhuriyeti ve Belarus'un dahil olduğu gruba 1997 senesinden itibaren ABD, Rusya ve Fransa'dan olan eşbaşkanlar rehberlik etmektedirler. Savaşın tarafları arasında ateşkes

⁴⁶¹ Terry D. Adams, "Baku Oil Diplomacy and "Early Oil" 1994-1998: An External Perspective", Alexandros Peterson, Fariz İsmailzade (ed.), *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*, Baku: ADA, 2009, p. 229.

⁴⁶² Valeh Askerov, "Achieving Azerbaijan's Strategic Vision: Negotiating The "Contract of Century", Peterson, *ibid*, p. 217-223.

⁴⁶³ Aktaş, *Dağlık Karabağ...*, s.136-137

ile ilgili ilk görüşme ise Kazakistan'ın girişimiyle başladı ve 27 Mayıs 1992'de taraflar arasında Ermenilerin sonradan reddedeceği Alma-Ata Beyannamesi imzalandı.⁴⁶⁴

1994 yılının 6 Aralık tarihinde gerçekleşen Budepeşte Zirvesi'nde anlaşmazlıklar ilk kez somut bir şekilde görüşüldü ve AGİK prensipleri çerçevesinde Avrupa'da güvenliği sağlamak amacıyla barış güçlerinin oluşturulması ve sorunlu bölgelerde konumlandırılması, dolayısıyla Karabağ'a da yerleştirilmesi kararı alındı. Teşkilat ayrıca Karabağ sorununa yönelik faaliyetlerini yoğunlaştırmak amacıyla Minsk Grubu çerçevesinde Eşbaşkanlık Enstitüsü'nün kurulması kararını da aldı.⁴⁶⁵ Öte yandan zirve zamanı AGİK'in 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren AGİT'e dönüştürülmesi yönünde karar kılındı. Minsk Grubu'nda eşbaşkanlık enstitüsünün ilk örneğinde ise gruba 1995-97 yılları arasında Rusya ve Finlandiya olan temsilciler rehberlik etmiştir.⁴⁶⁶

Lizbon Zirvesi 2-4 Aralık 1996'da gerçekleşti. AGİT'e üye devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen Lizbon Zirvesi'nde 54 devletin (52 Avrupa ülkesi ve ABD, Kanada) imzasıyla Avrupa'nın güvenliğine tehdit olabilecek sorunların işbirliği ile ortadan kaldırılmasını öngören "Güvenlik Modeli Bildiri"si yayınlandı.⁴⁶⁷ Azerbaycan eski DKÖV'ne en yüksek özerklik verebileceğini söylerken, bu teklif Ermenistan hariç tüm devletler tarafından desteklendi.⁴⁶⁸ Toplantıda sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesini öngören ve Lizbon belgelerine de dahil edilen 20. Madde Minsk Gurubu üyeleri tarafından desteklense de, Ermeni tarafının veto hakkını kullanması nedeniyle Lizbon Zirvesi Nihai Bildirisi'nden çıkarıldı. Kararın 3 temel ilkesi çatışma açısından büyük önem arz etmiştir. Şöyle ki karar Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmış; Dağlık Karabağ'da yaşayan tüm nüfusa güvenlik garantisi verilmesini ve bölgeye en geniş otonomi verilmesini öngörmüştür.⁴⁶⁹ Ama Ermenilerin veto hakkını kullanması nedeniyle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapan 20. Madde sonuç

⁴⁶⁴ Aslanlı, *Tarihten Günümüze...*, s. 405-406.

⁴⁶⁵ *Milliyet Gazetesi*, 12 Nisan 2003.

⁴⁶⁶ <https://www.osce.org/minsk-group/108306> (02.10.2018)

⁴⁶⁷ Ali Hasanov, Şamil Şahmemmedov, *Lizbon Sammiti-96*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, 1997, s. 21.

⁴⁶⁸ Hasanov, *Azerbaycan ve ATET...*, s. 53.

⁴⁶⁹ Hasanov, Şahmemmedov, *a.g.e.*, s. 21-22.

bildirisinden çıkarılmıştır.⁴⁷⁰ Zirve amacına ulaşmasa da, çatışmanın çözümü için yasal çerçeveyi oluşturan sözkonusu belge anlaşmazlığın adil çözümü yolunda bir ilerleme olarak görülmektedir.⁴⁷¹

II. 4. 1. 2. Dağlık Karabağ'la İlgili Çözüm Paketleri

Lizbon Zirvesi'nden sonra 1997'de Minsk Grubu'nda ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşan eşbaşkanlık sistemi oluşturuldu. Genel olarak ABD, Rusya ve Fransalı eşbaşkanlar rehberliğinde Minsk Grubu tarafından sorunun çözümüne yönelik sunulan 3 çözüm önerisinden biri Azerbaycan, ikisi ise Ermeniler tarafından kabul edilmemiştir. Bu öneriler Paket Çözüm, Aşamalı Çözüm ve Ortak Devlet önerileridir. Taslaklarda genel olarak çatışma bölgesinin kalkınması önkoşul olarak ileri sürülmüş, kurulacak komisyon aracılığıyla da taraflar arasında ilişkileri geliştirmek ve Azerbaycan ile özerk bölge arasında gelecekte çıkabilecek sorunların çözülmesi öngörülmüştür. Öte yandan çözüm taslakları Ermeni silahlı güçlerinin işgal edilen topraklardan çıkarılması ve Dağlık Karabağ "yönetimi"nin izni olmadan da Azerbaycan'a ait silahlı güçlerin bölgeye girmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

"Paket Çözüm" Önerisi - Minsk Grubu tarafından çatışmanın çözümüne yönelik ilk sunulan taslak "Paket" Çözüm Önerisidir. 1 Haziran 1997'de ileri sürülen "Paket" önerisi⁴⁷² taraflar arasında 3 antlaşma imzalamayı öngörmüştür. Bunlardan biri barışın şartlarını anlatırken, diğer ikisi ise Dağlık Karabağ'a verilecek statünün belirlenmesine ilişkin olmuştur. Ayrıca öneriye göre taraflar arasında çatışmalar sona erdikten sonra Dağlık Karabağ'a Azerbaycan sınırları içerisinde oluşturulacak özel bir yapı verilecek ve onun kendine ait polis/silahlı güce sahip olabilecekti.⁴⁷³

"Aşamalı Çözüm" Önerisi - İkinci çözüm taslağı olan "Aşamalı Çözüm" paketi eşbaşkanların bölgeye 19-23 Eylül 1997'de gerçekleştirdiği ziyareti zamanı ileri sürülmüştür. Paket öncelikle Dağlık Karabağ sınırları dışında işgal edilmiş 6 Azerbaycan

⁴⁷⁰ Hasanov, *Azerbaycan ve ATET...*, s. 71-72.

⁴⁷¹ Ali Hasanov, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Xarici Siyaseti*, Bakı: Derslik, 2005, s. 726.

⁴⁷² http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

⁴⁷³ İşyar, *Bölgesel ve Global...*, s. 577-595.

ilini geri verilmesi, bölgede barışın sağlanması, ardından ise barış ortamında mültecilerin kendi topraklarına geri dönmelerini öngörmüştür. Ve ancak bunlar gerçekleştirildikten sonra bölgeye verilecek statünü belirlenmesi, daha sonra ise Şuşa, Laçın ve Şaumyan illerinin durumuna yönelik görüşmelerin başlatılması düşünülmüştür. “Aşamalı Çözüm” paketi Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları tarafından 10 Ekim 1997’de yayınlanan ortak Strasbourg Bildirisi’nde çatışmanın çözümüne yönelik ilerleme olarak değerlendirilse de, Şubat 1998’de Levon Ter-Petrosyan’ın istifası sonrasında iktidara gelen Robert Köçeryan bu öneriyi reddetmiştir.⁴⁷⁴

“Ortak Devlet” Çözüm Paketi - Son barış taslağı olan “Ortak Devlet” Çözüm Paketi ise 9 Kasım 1998’de ileri sürülmüştür. Paket resmi dilinin Ermenice olacağı ve kendine özgü para basmak hukuku verilen “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin kurulmasını ve kurulacak bu devletin Azerbaycan ile aynı sınırlar içerisinde ortak bir devlette birleştirileceğini öngörmüştür. Pakette Ermenistan ile Dağlık Karabağ’ı birleştiren Laçın koridoru ile ilgili maddelere de yer verilmiştir. Fakat ilk iki önerinin Ermeniler tarafından reddedildiği gibi sonuncu da Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca “Ortak Devlet” Çözüm Paketi Lizbon Zirvesi Prensiplerine aykırı olup işgali meşrulaştırıcı nitelikte olmuştur.⁴⁷⁶

II. 4. 1. 3. XXI. Yüzyıla Başlayan Süreç: “Prag Süreci” ve “Madrid İlkeleri”

21 Haziran 2000’de iki ülkenin cumhurbaşkanı H. Aliyev ile R. Koçaryan’ın katılımı ve Rusya Devlet Başkanı V. Putin’in aracılığıyla gerçekleşen Kremlin Görüşü⁴⁷⁷ ve yine her iki cumhurbaşkanının katılımıyla 22 Ağustos 1999 gerçekleşen Cenevre Görüşü’nden bir sonuç çıkmadı. Aliyev ve Koçaryan’ın Ağustos 2002 Sederek Görüşü zamanı dönemin Ermeni savunma bakanı Serj Sarkisyan’ın Karabağ’da Ermeni silahlı kuvvetlerinin bulunduğunu açıkça itiraf etmesi ise dikkat çekmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

⁴⁷⁵ Kerimov, *Haydar Aliyev...*, s. 32.

⁴⁷⁶ İşyar, *Bölgesel ve Global...*, s. 515.

⁴⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 20 Haziran 2000.

⁴⁷⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Ağustos 2002, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/08/14/166477.asp> (02.10.2018)

Minsk Grubu eşbaşkanlarının Mart 2002’de bölgeye yapmış olduğu ziyaret zamanı müzakerelerin tarafların cumhurbaşkanları yardımcılarını düzeyinde devam ettirilmesi teklifi yapılmış ve bu teklif kabul edilmiştir. Bu kapsamda ilk görüşmeler 13-15 Mart ve 29-30 Temmuz 2002’de Prag’da gerçekleşmiş ve 2004’ten itibaren ise “Prag Süreci” çerçevesinde taraf devletlerin Dışişleri Bakanları arasında direk müzakereler başlamıştır.⁴⁷⁹

“Prag Süreci” Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözümü ile ilgili Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları temsilcilerinin Minsk Grubu çerçevesinde 14 Mayıs 2002’de Prag’da yapılmış görüşmesiyle başlamıştır.⁴⁸⁰ Tarafların Dışişleri Bakanları’nın direk görüşleri ise Nisan 2004’ten itibaren başlatıldı. ABD, Rusya ve Fransa’nın arabulucuk yaptığı “Prag Süreci”nde cumhurbaşkanları arasında ilk görüşme 15 Mayıs 2005’te İlham Aliyev ve Robert Koçaryan arasında Varşova’da gerçekleşti. İlerleyen süreçte taraf devletlerin Dışişleri Bakanlarının 4 kez görüşü yapıldı ve sürecin çerçevesi belirlendi. Bu kapsamda Azerbaycan ile Ermenistan çözüm mümkün olursa, öncelikle Dağlık Karabağ dışında işgal edilmiş 7 ilden 5’den Ermeni güçlerinin çekilmesi, Laçın ve Kelbecer illerinin Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında koridor olması nedeniyle daha sonra müzakerelere edilmesi ve bölgeye uluslararası barış güçlerinin konumlandırılması üzerinde ön anlaşma sağlandı.⁴⁸¹ Ancak ilerleyen dönemde sürecin ne anlama geldiği noktasında taraflar farklı görüşler bildirmiş, Azerbaycan tarafı süreci aşamalı çözüm olarak değerlendirirken, Ermeni tarafı ise Dağlık Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi olarak görmüştür.⁴⁸²

Prag Süreci çerçevesinde 2006 yılında tarafların devlet başkanları 10 Şubat Rambuye, 4 Haziran Buharest, 28 Kasım Minsk olmak üzere üç kere görüşmüş oldu.⁴⁸³ Ancak yapılan müzakerelerden sonuç çıkmadı ve çözüme yönelik her hangi bir belge imzalanamadı. 4 Haziran 2006’da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları Elmar

⁴⁷⁹ http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

⁴⁸⁰ <http://osce.org/mg/54337> (02.10.2018)

⁴⁸¹ https://www.meforum.org/articles/2009/nagorno-karabakh-in-limbo#_ftn18 (02.10.2018)

⁴⁸² Araz Aslanlı, *Qarabağ Problemi: Tarixi, Mahiyyəti, Hell Prosesi*, Bakı: Nurlan Metbeesi, 2009 s. 59.

⁴⁸³ *Azerbaycanın Xarici Siyasətində Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi*, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdaresinin Prezident Kitabxanası, s. 90.

Mammadyarov ile Vardan Ohanyan'ın katılımıyla Buharest'te görüşme yapılsa da, yine bir ilerleme sağlanamadı. 28 Kasım 2006 tarihinde BDT Devlet Başkanları Minsk Zirvesi'nde devam eden müzakerelerden de ciddi bir sonuç çıkmadı.⁴⁸⁴

“Prag Süreci” çerçevesinde yapılan görüşmeler sorunla ilgili barış anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmasa da, taraflar arasında uyuşmazlığın netleşmesi açısından ilerlemeler sağladı. Süreç çerçevesinde tarafların Dışişleri Bakanlarının bir sonraki görüşü Rusya ve Fransa Dışişleri Bakanları, ABD temsilcisi ve AGİK Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarının katılımıyla 29 Kasım 2007'de İspanya'nın başkenti Madrid'te yapıldı. Görüşme sırasında eşbaşkanların ileri sürdüğü Dağlık Karabağ Sorunu'nun temel prensipleri daha sonradan “Madrid İlkeleri” adıyla anılmaya başlandı. Böylece “Prag Süreci”ni “Madrid İlkeleri” takip etti. Madrid ilkeleri kapsamında ilk barış taslağı eşbaşkanlar tarafından yaz 2006'da hazırlandı ve taslağın son hali Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarına 29 Kasım 2007 Madrid görüşünde sunuldu.⁴⁸⁵ Taslak taraflara 2008 seçimlerine kadar öneri barış paketi sundu. Paket; 1. Dağlık Karabağ etrafındaki bölgelerin Azerbaycan kontrolüne bırakılması; 2. Dağlık Karabağ'a geçici statü verilerek onun güvenliğine ve özyönetimine garanti verilmesi; 3. Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a bağlayacak koridorun oluşturulması (Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ dışında işgal edilmiş 7 ilinden 2'i – Laçın ve Kelbecer illerinden oluşturulacaktı) ; 4. Gelecekte ifade özgürlüğü esasında Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün belirlenmesi; 5. Göç etmek zorunda kalanların ve mültecilerin kendi topraklarına ve yerleşim yerlerine dönmesi; 6. Barışı koruma operasyonu da dahil bölgeye uluslararası garantinin verilmesini öngörüyordu.⁴⁸⁶ Ayrıca bölgede tüm ulaşım ve ticari yolların açılması da öngörülmüş, belgede belirtilen fıkralar üzerinde uzlaşma elde edilemezse, mümkün olanlar üzerinde anlaşma sağlamak ve uyuşmazlıkları net olarak belirlemek ve 2008 seçim

⁴⁸⁴ *Xalq Gazeti*, 29 Kasım 2006.

⁴⁸⁵ <https://reliefweb.int/report/armenia/armenian-azerbaijani-presidents-agree-preamble-madrid-principles> (02.10.2018)

⁴⁸⁶ <http://www.osce.org/mg/51152> (02.10.2018)

sürecinde siyasi liderlerin barış ve uzlaşımın gerekli olduğu inancına sahip olmaları yönünde çağırıda bulunulmuştur.⁴⁸⁷

Kısaca “Madrid İlkeleri”nin ön şartı Dağlık Karabağ çevresindeki işgal edilmiş bölgelerden Ermeni güçlerini çıkarılmasını olmuş, daha sonra Laçın koridorunun açılması, topraklarından göç etmek zorunda kalan Azerbaycanlıların geri dönmesi öngörülmüştür. İlkelerine göre ancak bundan sonra bölgeye uluslararası güvence verilecekti. Ayrıca sözkonusu ilkeler Dağlık Karabağ Ermenilerine güvence vermiş ve onlara kendilerini yönetme hakları ve bölgeye yönelik hukuki statünün belirlenmesi için insiyatif kullanmak gibi haklar veren maddeler de içermiştir.⁴⁸⁸

2 Kasım 2008’de Rusya Devlet Başkanı Medvedev’in girişimiyle Moskova’da Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları Dağlık Karabağ konusunda ortak - “Moskova Deklarasyonu” imzaladı.⁴⁸⁹ Deklerasyon 1994 Ateşkes Antlaşması’ndan bu yana Ermenistan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanları arasında ortak imzalanmış tek belge özelliğine sahiptir. Moskova Deklorasyonu tarafların Madrid ilkelerine uyması gerektiğine vurgu yapmış ve Ermenistan’ı çatışmaya taraf olarak göstermiştir. Bu da Azerbaycan açısından büyük önem arz etmektedir. Ermeni tarafı ise çatışmanın çözümü sürecinde silahlı güçlerden kullanılmayacağı maddesini başarı olarak görmektedir.⁴⁹⁰

10 Temmuz 2009’da İtalya’nın Akvil kentinden gerçekleşen “Büyük Sekizler” toplantısında ABD, Rusya ve Fransa Cumhurbaşkanları Dağlık Karabağ sorununu tartıştı ve ortak bildiri yayımlayarak Minsk Grubu eşbaşkanlarına “Madrid İlkeleri”nin yenilenecek Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarına sunması gerektiğini duyurdu. Bildiride sorunun Helsinki Nihai Senedi’ne uygun, yani silahlı güce başvurmaksızın, toprak bütünlüğü ve kendi kaderini tayin hakkı’na uygun çözümlenmesi gerektiği bir kez daha beyan edildi.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Yaşar Etibarlı, “Dağlık Qarabağ Münaqişesinin Tenzimlenmesinde ATET’in Rolü”, Yılmaz, *Qarabağ: Bildiklerimiz...*, s. 189-190.

⁴⁸⁸ <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=13.07.2009&i=198222> (02.10.2018)

⁴⁸⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Kasım 2008.

⁴⁹⁰ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 266.

⁴⁹¹ Elçin Ahmedov, “Ermenistan’ın Azerbaycana Qarşı Tecavuzkarlıq Siyaseti ve ATET”, *Diplomatiya Alemler Jurnalı*, Sayı 25, 2009, s. 42.

2009'da taraflar arasında yürütülen müzakereler hızlandırıldı ve 1 sene içerisinde iki ülkenin cumhurbaşkanları düzeyinde 6, Dışişleri Bakanları çerçevesinde ise 3 görüş gerçekleştirildi. 22 Ekim 2009'da iki devletin cumhurbaşkanı düzeyinde Münhen Görüşü yapıldı,⁴⁹² Aralık'ta ise Minsk Grubu eşbaşkanları yenilenmiş "Madrid İlkeleri"ni ileri sürdü. 25 Ocak 2010'da Soçi'de, 17 Haziran'da Sant-Petersburg'ta, 27 Ekim'de ise Haştarhan'da Rusya Devlet Başkanı Putin'in aracılığıyla İlham Aliyev ve Sarkisyan arasında görüşmeler yapıldı. 15 Mart 2010'da ise Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı yenilenmiş Madrid İlkeleri'nin detaylarını açıkladı. Yeni ilkeler göre öncelikle Ermenistan silahlı güçleri Dağlık Karabağ dışında işgal edilmiş 5 ili ve Laçın ilinin 13 köyünden çekilecek, ardından bölgeye uluslararası barış güçleri konumlandırılacak, tüm iletişim bağları açılacak, mültecileri geri dönecek ve tüm bunlardan sonra Kelbecer ve Laçın'dan Ermenistan ordusu çıkarılacaktır. Azerbaycan Türkleri Dağlık Karabağ'a geri döndükten sonra ise bölgenin nihai statüsü belirlenecektir. 29 Nisan 2010'da Roma'da İtalya Dışişleri Bakanı Franko Fratti ile görüşü sırasında Elmar Mammadyarov sözkonusu yenilenmiş ilkelerin Azerbaycan tarafından kabul görülen temel ilkeler olduğunu söylemiştir.⁴⁹³

İki ülke cumhurbaşkanının 5 Mart 2011'de Soçi, 24 Haziran 2011 Kazan görüşleri de sonuçsuz kalmıştır.⁴⁹⁴ Benzer şekilde yine 10 Ağustos 2014 Soçi'de V. Putin'in daveti ve katılımıyla Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının gerçekleşmiş görüşünde de bir gelişme yaşanmamıştır.⁴⁹⁵

II. 2. Mevcut Durum

Azerbaycan tarafının torpak bütünlüğünü sağlamak ve Ermenistan tarafının ise Dağlık Karabağ'a bağımsızlık tutumu Dağlık Karabağ sorununun çözümünü mümkünsüz kılmıştır.

⁴⁹² http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

⁴⁹³ Etibarlı, *Dağlıq Qarabağ...*, s. 192-194.

⁴⁹⁴ http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

⁴⁹⁵ http://apa.az/dagliq_qarabag/socide-azerbaycan-rusiya-ve-ermenistan-prezidentlerinin-birge-gorusu-kecirilib-foto-video-yenilenib.html (02.10.2018)

Nisan 2016'da "4 günlük savaş" örneğinde olduğu gibi sorun her an sıcak savaşa dönüşme riski taşımaktadır. Şöyle ki 1 Nisan 2016'da başlayan şiddetli çatışmalar taraflar arasında 1994 Ateşkes Anlaşması'dan sonra en kanlı çatışmalar olmuştur. 5 Nisan'da imzalanan ateşkesle sona eren kısa süreli savaş sonrası Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri 2000 hektarlık araziyi işgalden kurtardıklarını açıklarken,⁴⁹⁶ Ermeni tarafı ise sadece 800 hektarlık⁴⁹⁷ toprak parçasının Azerbaycan tarafından ele geçirildiğini duyurmuştur. Nisan savaşı'ndan sonra Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı ABD, Rusya ve Fransa Dışişleri Bakanları'nın katılımıyla Viyana görüşü ve ardından ise Rusya Cumhurbaşkanı'nın katılımıyla Saint-Petersburg görüşmeleri yapmıştır. Viyana görüşünde ateşkes karar verilmiş,⁴⁹⁸ Saint Petersburg'ta ise çatışma bölgesinde güvenlik önlemlerinin alınması, olayların araştırılması kararları alınmıştır.⁴⁹⁹

Genel olarak Azerbaycan tarafının Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü ile ilgili tumumunu Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Dağlık Karabağ meselesi ile ilgili özel temsilcisi Araz Azimov'un açıklamaları ile özetleyebiliriz: "Azerbaycan'a göre öncelikle mülteciler kendi topraklarına geri dönerek Ermenilerle aynı şartlar altında yaşamalı, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Anayasal varlığı sağlanmalı, bölgeye geçisi statü verilmeyle Azerbaycan'ın bölgede ekonomik kalkınma faaliyetleri yürütmek için uygun ortam oluşturulmalıdır. İşgal edilmiş illerden öncelikle Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı geri verilmeli ve Laçın koridoru açılmalıdır. Laçın'ın kuzeyi ve Kelbecer'in işgalden kurtarılması ile Azerbaycan Türklerinin Karabağ'a dönmesinin tarihi netleştirilmelidir." Ermenistan tarafı ise 1991'de Dağlık Karabağ'da yapılmış olan "referendum"un sonuçlarını müzakerelerde temel argüman olarak göstermektedir.⁵⁰⁰ Ayrıca geçtiğimiz aylarda Ermenistan'da Başbakanlık görevine gelen Nikol Paşinyan uzlaşma yolundan tamamen uzak bir görünüm sergilemekte ve hatta separatçı Dağlık

⁴⁹⁶ http://apa.az/dagliq_qarabag/aprel-hadiseleri-zamani-azerbaycanin-2000-hektar-erazisi-igaldan-azad-edilib.html

⁴⁹⁷ <http://www.panarmenian.net/eng/news/212454/> (02.10.2018)

⁴⁹⁸ <https://www.aljazeera.com/news/2016/04/crunch-talks-vienna-nagorny-karabakh-fighting-160405081141941.html> (02.10.2018)

⁴⁹⁹ <https://www.bbc.com/azeri/region-38436264> (02.10.2018)

⁵⁰⁰ Etibarlı, *Dağlık Qarabağ...*, s. 194-195.

Karabağ rejiminin çatışma tarafı olduğunu söyleyerek müzakerelerden uzak bir tutum benimsemektedir.

Uluslararası Hukuk açısından baktığımız zaman BM Güvenlik Konseyi'nin Karabağ'la ilgili aldığı 4 kararı (822, 853, 874, 884 Nolu), BM Anlaşmasının Meşru Müdaafa ile ilgili 51. Maddesi, ayrıca kurumun aldığı kararlarının yerine getirilmesini zorunlu hale getiren BM Anlaşması'nın 25. Maddesi, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve diğer uluslararası kuruluşların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıması ona kendi sınırlarında tam olarak kontrolü sağlamak amacıyla her türlü etki mekanizmayı, özellikle de askeri seçeneği kullanma yetkisi vermektedir.⁵⁰¹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hukuken tanınmış sınırları içerisinde yer alan ve Ermenistan ordusu ve ayrılıkçı Ermeni güçleri tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ ve diğer 7 Azerbaycan ili şuan ayrılıkçı güçler tarafından kontrol edilmektedir. Karabağ'da şuan etnik temizlik sonucunda monoetnik toplum oluşmuş, yasadışı bir şekilde yönetim kurumları olan ve seçimler yapan rejim faaliyet göstermektedir. Ermenistan da dahil hiçbir ülke tarafından resmen tanınmayan ve uluslararası hukuk kurallarına tamamen aykırı faaliyet gösteren bu rejim fiilen Ermenistan'ın uzantısıdır. "Devlet bütçesi"nin yarısını Ermenistan Cumhuriyeti hesabına şekillendirmekte olan ayrılıkçı rejim bölgede Ermenistan Cumhuriyeti'nin para birimini kullanmaktadır. Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin ilk temsilciliği ise Erivan'da, Ermenistan'ın da Hankendi'nde temsilciliği açılmıştır. Taraflar çeşitli alanlarda 100'den fazla anlaşma imzalamıştır.⁵⁰²

⁵⁰¹ E. Nesirov, "Ermenistan- Azerbaycan, Dağlık Qarabağ Münaqişesinin Helli Prespektivleri; Mülahizeler, Versiyalar, Proqnozlar", *Geo Strategiya Jurnalı*, 2011, N. 2, s. 53.

⁵⁰² Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 301.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. KIRIM VE KARABAĞ'IN İŞGALİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

III. 1. Kırım ve Karabağ'ın İşgal Süreçleri Arasında Benzerlik ve Farklılıklar

Dağlık Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgali Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile ortaya çıkan etnik çatışmalar ortamında gerçekleşse de, Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yönelik toprak talepleri ve bölgede Ermeni-Türk çatışmalarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu açıdan Dağlık Karabağ'ın işgali Ermenilerin tarihi "Büyük Ermenistan" planının bir parçası olarak görülmektedir. Nitekim her fırsatta Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmeye çalışan Ermenilerin bölgedeki kazanımları Ermeni tarihinin en büyük başarısı olarak değerlendirilmektedir.

Kırım'ın ilhakı ise tamamen farklı bir konjektürde gerçekleşmiştir. Öncelikle Rusya'nın Kırım'dan hiçbir zaman vazgeçmediği ve yarımada'nın Sovyetler döneminde Ukrayna'ya birleştirilmesini kabullenmediği görülmektedir. Özellikle Karadeniz bölgesinin kontrolü açısından çok büyük önem taşıyan Sevastopol Limanı ve Karadeniz Filosu'nun büyük bölümünün yarımada'da bulunması Kırım'ın Ruslar için vazgeçilmez niteliğini gözler önüne sermektedir. Nitekim Rusya SB'nin parçalanması sonrasında çeşitli yöntemlerle yarımada'nın bağımsızlığını desteklemiştir. 2014'te gerçekleşen ilhak öncesinde ise Rusya Ukrayna'yı kaybetmemek için bölgeye müdahale etmiş, ardından ise Batı'nın bölgede ilerlemesini durdurmak için Kırım'ı ihlak ederek Doğu Ukrayna'da ayrılıkçı gruplara destek vermiştir. Öte yandan Batı bloğunun Afganistan ve Irak işgali, Arap Baharı sürecindeki müdahaleleri, AB'nin Doğu Avrupa genişlemesi, Kosova'nın bağımsızlık süreci ve Gürcistan'a Batı desteği göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın Kırım ilhakı etki alanının daraltıldığını bağlamında savunmacı bir adım olarak da değerlendirilebilir.

Kısacası Kırım ve Karabağ'ın işgali farklı konjektürlerde ve farklı tarihi misyonun parçası olarak gerçekleşmiştir. Ancak her iki işgal sürecini incelediğimiz zaman sorunlar arasında birçok benzerlikler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin her iki

bölgenin Rus kontrolü altına girdikten sonra maruz kaldıkları iskan politikası sonucu sözkonusu bölgelerin demografik durumunu değişmiş ve bu da ilerleyen süreçte ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Ayrıca bunun doğal bir sonucu olarak her iki bölgede çoğunluk hale gelen etnik nüfusun anavatanlarına birleşme isteği dikkat çekmiş ve bu durum da işgal süreçlerinde çok etkili olmuştur.

III. 1. 1. Rus İskan Politikası'nın Kırım Üzerinde Etkisi

Rusların iskan politikası hem Kırım, hem de Karabağ'da nüfus terkiibini zamanla değiştirmiş ve böylece bölgeye yönelik yayılmacı politikalar için zemin hazırlanmıştır. Bu bağlamda sözkonusu bölgelerin demografik durumu ve bu bölgelere yönelik Rus göçürme politikalarını incelememiz sorunların ortaya çıkma sürecini daha iyi anlamamızda yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda öncelikle Kırım'ın tarihi demografik durumunu inceleyelim. 2001 sayımlarına göre 2,4 milyonluk nüfusa sahip⁵⁰³ Kırım'ın %58,5'i Ruslardan, 24,4'ü etnik Ukraynalılardan, %12,1'i Kırım Tatarlarından ve geri kalan kısmı ise diğer milletlerden oluşturmaktaydı.⁵⁰⁴ Fakat daha eskilere baktığımız zaman bu durumun uzun zaman içerisinde iskan politikaları sonucu oluştuğu görölmektedir. Şöyle ki, Kırım Hanlığı'nın yıkıldığı 1783 yılından itibaren yarımada'nın Tatar nüfusu baskı ve asimilasyon politikalarının kurbanı olurken, Rus imparatorluğu bölgeye kendi hakimiyetini güçlendirmek amacıyla Slav nüfus yerleştirmeye başladı. Nitekim, hanlık döneminde yarımada'da 2 milyonluk Tatar nüfus bulunduğu tahmin edilirken, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru bu rakam 2 yüz bine kadar geriledi. Bunun en önemli nedeni Rus hakimiyetinin ilk yıllarından itibaren yarımada'nın Türk Tatar nüfusuna yönelik baskı ve asimilasyon politikaları yürütmesi oldu. Bu nedenle Tatarlar zamanla anavatanlarını terketmek zorunda kaldı.⁵⁰⁵ Özellikle Osmanlı'ya yapılan göçlerin en büyük dalgaları 1812, 1828-29, 1860-61, 1874, 1890 ve 1902 tarihlerinde gerçekleşti. Bu göçler 150 yıl

⁵⁰³ <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?YaziNo=80> (02.10.2018)

⁵⁰⁴ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/Crimea/> (02.10.2018)

⁵⁰⁵ Hasret Çomak v.d., "Karadeniz'de Yeni Gelişmeler, Ukrayna Krizi ve Türkiye", Hasret Çomak v.d., (ed.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2014, s. 161.

boyunca devam etti ve sonuçta yarımada 1783'de kayıtlara düşen %98'lik Tatar nüfusu yüzyıl sonra %35'e kadar geriledi. Sadece 1783 ile 1922 yılları arasında Osmanlı'ya göç eden Kırım Tatarlarının sayı bir milyon sekiz yüz bin olduğu tahmin edilmektedir. Bölgede bolşevik hakimiyeti kurulduktan sonra ise Kırım 1921'de büyük açlık felaketi ile karşı karşıya kaldı ve açlıktan ölen 100 binlik kişinin %60'ı Tatarlardan oluştu.⁵⁰⁶

1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği genelinde yapılan sürgün dalgası Kırım'da da gerçekleşti ve yine toprak ağası suçlamasıyla 40 bin Tatar anavatanlarından sürüldü. Genel olarak ise Kırım'da sovyet iktidarının kuruluşunun ilk 20 yılında 150.000 kişi yok edildi.⁵⁰⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Tatarlara karşı yeni terör dalgası başlatıldı. Şöyle ki, savaş yıllarında Almanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle 180 bin Kırım Tatarı 18 Mayıs 1944'te Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürüldü ve bu süreçte binlerce Tatar hayatını kaybetti. Aynı zamanda bölgeye Slav göçü hızlandırıldı ve yaz 1944'ten itibaren evleri boşaltılan Tatarların yerine Rus ve Ukraynalılar yerleştirildi. 1950'lerde sürgünde oluşan ve 60'larda belirgin hale gelen Kırım Tatar Milli Harekatı ise Tatarların anavatana dönüşü için yoğun çaba sarfetti. Bu kapsamda 1967'de 6 bin Tatar kendi vatanlarına dönse de, zorla yarımada dışarı atıldı, 1968'e gelindiğinde ise bu rakam 10 bine ulaştı. 1980'lerde Gorbaçov rehberliğindeki SB'de olumlu ortamda Tatar Milli Harekatı'nın çağırısı üzerine Tatarların anavatana dönüşü hızlandı. Dalgalar halinde Kırım'a dönen insanların sayısı Nisan 1989'da artık 40 bine ulaştı. 1989-1991'de Kırım Tatarlarının vatana dönüşü daha da yoğunlaşınca Tatarlar yarımada'nın nüfusunun %15'e ulaşmayı başardı.⁵⁰⁸ 1991'de Sovyetler Birliği dağılınca Kırım Ukrayna'nın sınırları içerisinde kaldı ve bu tarihten itibaren de Tatarların anavatanlarına geridönüşünde yeni süreç başlamış oldu. Fakat Ukrayna hükümetinin bu konuda proaktif politika benimsemesi ve yarımada'ya dönen Tatarların karşılaştıkları zorluklar geri dönüşlerin sınırlı kalmasına neden oldu. Yarımada'da baskın toplum ise Ruslar olarak kaldı. Nitekim

⁵⁰⁶ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 17-22.

⁵⁰⁷ Kırımlı, *Kırım/Rus...*, s. 461.

⁵⁰⁸ Şamilkızı, *a.g.e.*, s. 25-30.

2014'te Kırım'ın Rus ilhakı sırasında Tatar nüfusu sadece %13'e denk gelen 300 bin civarında olmuştur. İlhak öncesinde Tatar nüfusunun desteğini almak amacıyla Ruslar Tatarcaya resmi dil, bölgesel yönetimde ise %20'lik temsil vaadinde bulundu.⁵⁰⁹ Fakat Kırım Tatarları yarımada Rus yayılcılığını protesto ederek yapılmış referandumu boykot ettiler.⁵¹⁰

Tablo – 1'de Kırım'da 1783 tarihine ile ilhakın gerçekleştiği 2014 tarihleri arasında Tatarların değişen nüfus durumu gösterilmiştir.

Tablo – 1; 1783 – 2001 Tarihleri Arasında Kırım'da Tatarların Nüfus Durumu

1783	%98
1883	%35
1991	%15
2001	%12.1

Şamilkızı 2017, www.2001.ukrcensus.gov.ua

III. 1. 2. Rus İskan Politikasının Karabağ Üzerinde Etkisi

Dağlık Karabağ'ın nüfus durumunu gözden geçirildiğinde benzer şekilde burada da Rusların iskan politikasının çok etkili olduğunu görülmektedir. Şöyle ki kurulduğu zaman 12'sinde tamamen Azerbaycan Türklerinin yaşadığı 17 ilden oluşan Karabağ Hanlığı'nın 90.000'e varan nüfusu, sadece 150'sinde Ermenilerin çoğunluk olduğu 600'e kadar köy/yerleşim yeri vardı. 5 ilçede ise iki toplumun birlikte yaşamaktaydı.⁵¹¹

Ancak XIX. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası Ermenileri Nahçıvan, Erivan, Yelizavetpol eyaletleri ve şimdiki Dağlık Karabağ'a yerleştirmesi ile yüzyıllar boyu

⁵⁰⁹ Paul Goble, "Crimea: A Catalyst for Major Changes in Russia Nationality Policy", *The Interpreter*, 5 April 2014, <http://www.interpretermag.com/11384/> (02.10.2018)

⁵¹⁰ Çomak v.d., *Karadeniz'de Yeni...*, s. 161-162.

⁵¹¹ Aliyev, *Nagorniy Karabax...*, s. 7.

oluşmuş demografik durum bozuldu.⁵¹² Bölgede kontrolü güçlendirmek ve hakimiyeti sürekli hale getirebilmek için Çar Rusyası Ermeniler başta olmak üzere Hristiyan unsurları bölgeye yerleştirme başladı.⁵¹³ Bu kapsamda Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları sonrasında Anadolu ve İran'dan çok sayıda Ermeni Karabağ'a göçürüldü.⁵¹⁴ Karabağ probleminin arkasında yatan tarihi nedenlerden biri de Ruslar tarafından gerçekleştirilen sözkonusu Ermeni göçleri olmuştur.⁵¹⁵

Daha 1799'da Petersburg'ta Güney Kafkasya'da Erivan merkezli bir Ermeni devletinin kurulması kararı alındı⁵¹⁶ ve bu kapsamda bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi planlaştırıldı. 1810 istatistiklerine göre tüm Karabağ'da %75'nin Türk, geri kalan kısmının ise Ermeni ve dg. milletlerden oluşan 20.095 aile ve toplamda yaklaşık 100.000 kişi yaşamaktaydı.⁵¹⁷ Fakat Rusya ve İran arasında imzalanmış 10 Şubat 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması kapsamında İran'dan yaklaşık 49 bin kişilik 8.249 Ermeni ailesi Karabağ, Erivan ve Şamahı bölgelerine yerleştirildi. Ardından 1829'da Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan Edirne Antlaşması kapsamında Anadolu'dan 84 bin Ermeni Güney Kafkasya'ya, özellikle de Gence, Erivan ve Tiflis bölgelerine göçürüldü.⁵¹⁸ Dönemin Rus tarihçilerine göre süreç boyunca Anadolu ve İran'dan Güney Kafkasya'ya en az 1 milyon Ermeni göçürülmüştür.⁵¹⁹ Öte yandan İrevan ve Nahçıvan hanlıkları birleştirilerek Ermeni Vilayeti bile kuruldu.⁵²⁰ Ancak buna rağmen Çar Rusyası'nın resmi istatistiklerine göre 1832 yılında Karabağ nüfusunun %64.8'ni müslüman Türkler, %34.8'ni ise Ermeniler oluşturmaktaydı.⁵²¹ Daha sonra 1853 Kırım savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda 85 bin Ermeni daha Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya göç

⁵¹² Qasımlı, *Ermenilerin Azerbaycan...*, s. 3.

⁵¹³ Aslan, *Can Azerbaycan...*, s. 51.

⁵¹⁴ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s. 121.

⁵¹⁵ Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 367.

⁵¹⁶ İlham Hüseynova, "1918-ci il və Söykökümüze Qarşı Heyata Keçirilən Soyqırım Siyaseti", 7-ci *Ümumrespublika Elmi-Emeli Konfransı Tezisləri*, Bakı, 2008.

⁵¹⁷ Aslan, *a.g.e.*, s. 51.

⁵¹⁸ Beydilli, *a.g.e.*, s. 367.

⁵¹⁹ N. Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie*, Bakı: Elm, 1990, s. 59-61, <http://erevangala500.com/upload/pdf/1323217702.pdf> (02.10.2018)

⁵²⁰ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten...*, s. 26.

⁵²¹ Yıldırım, Özönder, *Karabağ Dosyası...*, s. 87.

etti. Özellikle de 1893-97'de Doğu Anadolu'da gerçekleşen Ermeni isyanları sonucu binlerce Ermeni Güney Kafkasya'ya taşındı. 1897 istatistiklerine göre Karabağ'da 29.350'i Türk, 18.616'i Ermeni, 6.875'i diğer etniklerde olan toplam 54.841 aile yaşamaktaydı. Zamanla gerçekleşen göçler nedeniyle ise Ermeni nüfusunda keskin artış görüldü ve 1917'de bölgede 317.861 Türk, 143.627 Ermeni ve geri kalan kısmın da diğer etniklerden oluştuğu 575.194 kişi kayıtlara geçti.⁵²² 1897 yılı istatistikleri ise Azerbaycan genelinde kayıtlı olan 1.876.700 kişilik nüfusun 1.400.000'nin, 1910 rakamları 2.317.000'lük kişinin 1.475.000'nin , 1913 rakamları ise 2.339.000'lük kişinin 1.524.800'nün müslüman Türk olduğunu göstermiştir. 1913'te İrevan dahil olmakla Azerbaycan'da Ermenilerin nüfusu 546.800 iken Rusların nüfusunun 208.500 olduğu bilinmektedir.⁵²³

Sadece 1896'dan 1908'e kadar 13 yıl içerisinde 400.000 Ermeni Transkafkasya'ya taşındı. N. Şavrov konu ile ilgili şunları yazmaktaydı: “..1896 yılında Sheremetyev, Transkafkasya'daki Ermenilerin sayısının 900.000 olduğunu yazmaktaydı. 1908'de sayı 1 milyon 300 bine ulaştı. Şuan Transkafkasya'da yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeni'nin yaklaşık 1 milyonu bölgenin yerel sakinleri değildir. Onları buraya biz yerleştirmişiz.”⁵²⁴

Öte yandan Dağlık Karabağ'ın hristiyan Alban nüfusunun Ermenileştirilmesi de bu süreçte etkili oldu. Bu bağlamda Alban Kilisesi 1836'da lağvedilerek Ermeni Gregoryen Kilisesi'ne birleştirildi, ardından ise 1828 yılında Ermeni vilayeti, 1848 yılında ise İrevan Guberniyasını (eyalet) oluşturularak Ermenilerin bölgedeki konumunu daha da güçlendirildi.⁵²⁵ Bakü, Gence, Erivan ve Tiflis gubernatörlüklerinde Rus yönetici güce yakınlığı nedeniyle ise bölgedeki durum Ermenilerin lehine değişmeye başladı.⁵²⁶

⁵²² Aslan, *Can Azerbaycan...*, s. 52.

⁵²³ Attar, *XX. Asrın...*, s. 51.

⁵²⁴ Ahmedov, *Ermenistan'ın Az.a ve Beynelxalq...*, s. 71.

⁵²⁵ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 67.

⁵²⁶ Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara: Özgür Matbaa, 2005, s.46-49

1920'lerde ise Rusya SSCB Dışişleri Bakanı G. Çiçerin, yardımcısı Litvinov'a yazdığı mektupta durumları kötü olan Türkiye Ermenilerinin S.B.'ne göçürülmesi gerektiğini yazdı⁵²⁷ ve daha sonra Stalin'in izniyle 20 bin Ermeni Ermenistan ve Azerbaycan'a yerleştirildi. Sadece Mayıs 1936'da ise Paris'ten 2 bin Ermeninin Güney Kafkasya'ya göçürüldüğü bilinmektedir.⁵²⁸

Sovyetler Birliği parçalandıktan sonra 1990'larda ise tüm Karabağ bölgesi nüfusunun %90'ı Azerbaycan Türkü, %5'ini ise Ermeniler oluşturmaktaydı.⁵²⁹ Fakat Dağlık Karabağ bölgesi iskan politikalarından fazla etkilenmiş ve Ermeni nüfusu bu bölgede zamanla çoğunluk hale gelmiştir. 1979 istatistiklerine göre Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde 37.064 Türk, 123.076 Ermeni ve 1.215 Rus, toplamda ise 162.181 kişi yaşamaktaydı ve bu rakam 1984'te 173.600, 1987 yılında ise 179 bine ulaşmıştır.⁵³⁰ 1989 istatistiklerine göre ise DKÖV nüfusunun %73.4'ü Ermenilerden, %25.3'ü Türklerden, %1.3'ü ise diğer etnik gruplardan oluşturmaktaydı.⁵³¹ (Tablo – 2)

⁵²⁷ Çiçerin- tov. Litvinovu. 24 dekabrıya 1922 q - RQASPI, f.159, op. 2,d.19, L. 142, bkz., <http://www.azkurs.org/bildiklerimiz-ve-bilmediklerimiz.html?page=2> (02.10.2018)

⁵²⁸ *Kommunist Gazetesi*, 23 Mayıs 1936, N: 118 (4744).

⁵²⁹ Rehman Seferov, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2005, Sayı 17., s. 402, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/313/303> (02.10.2018)

⁵³⁰ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989, s. 87.

⁵³¹ İsaq Memmedov, Çingiz Memmedov, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Bakı Neşriyyatı: 2010, s. 234.

Tablo – 2; 1810 – 1989 Tarihleri Arasında Dağlık Karabağ'ın Nüfus Durumu

Yıl	Türkler	Ermeniler	Dğ. Etnikler
1810	%75	%25	
1832	%68	%34.8	%0,4
1897	%53.52	%33.94	%12,54
1917	%55.26	%24.97	%19.97
1979	%22.85	%75.88	%1.27
1989	%25.3	%73.4	%1.3

Sariahmetoğlu 1898, Aslan 1990, Yıldırım 1991, Memmedov v.d. 2010.

Kısacası XIX. Yüzyıldan sonra son 2 yüzyılda Rusların Karabağ'da yürütmüş olduğu iskan politikası Azerbaycan'da Ermeni nüfusunun zamanla artmasına neden olmuş, son iki yüzyılda gerçekleştirilen yapay demografik değişiklikler Ermeniler tarafından siyasi taleplere dayanak olarak kullanılmıştır.

III. 1. 3. Rus ve Ermeni Azınlığın Anavatanlarına Birleşme İsteği

Dağlık Karabağ ve Kırım sorunlarını incelediğimi zaman her iki bölgede çoğunluk nüfusun anavatanlarına birleşme isteği dikkat çekmektedir. Şöyle ki, hem Karabağ Ermenileri, hem de Kırım Rusları daha işgal gerçekleşmeden önce kimlik bağlarının olduğu ülkelere birleşmek için girişimlerde bulunmuş, ancak işgaller gerçekleşene kadar isteklerine bir türlü ulaşamamışlardır. Bu bağlamda her iki bölgenin sözkonusu faaliyetlerini incelememizde fayda var.

III. 1. 3. 1. Ukrayna'da Rus Azınlığının Rusya'ya Katılma İsteği

Kırım'ın Rusya'ya katılma isteğini Rus etniğinin yoğun bulunduğu diğer Ukrayna bölgeleri ile birlikte incelememiz gerekir. Bu bağlamda Kırım Doğu Ukrayna ile birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü Kırım, Doğu ve Güney Ukrayna bir bütün

şeklinde ele alınmakta ve bu coğrafya tarihi bir misyonun bir parçası olarak Rusya'ya katılma isteğinin yoğun olduğu bölge olmuştur.

Kırım ve “Novorossiya” adlanan Doğu ve Güney Ukrayna'nın, özellikle de Donbas bölgesinin Rusya'ya katılma isteği yarımadanın ilhakı sırasında ortaya çıkan bir mesele değildir. Örneğin, Kırım'da yapılan bir araştırmaya göre daha 1996 ile 2001 yılları arasında yarımada nüfusunun %50'i Rusya'ya katılmak isteğini ifade etmiş, 2008 yılında ise bu rakam %73'e kadar yükselmişti. Aynı ankette Kırım Tatarları Ukrayna dahilinde özerklik seçimini yaparken, etnik Ukraynalıların %65 gösterici ile Rusya'ya katılmak istemeleri dikkat çekmiştir.⁵³²

1989 sayımlarına göre 51.4 milyon kişilik Ukrayna'da %72,7 etnik ukraynalı nüfus bulunurken, ülkenin %22'lik büyük bir kısmı ise Ruslardan oluşmaktaydı. Bağımsızlıktan sonra ülkede en fazla Rus nüfus %47'lik bir oranla Donbas bölgesinde bulunurken, aynı bölgede dil grubu açısından da üstünlük %67'lik oranla Ruslarda olmuştur. Şöyle ki, bölgedeki etnik Ukraynalıların çoğu anadili olarak gördükleri Rusça konuşmaktadır. Öte yandan 1998'de yapılmış bir araştırma Ukrayna'da nüfusun %31'lik büyük bir kısmının kendilerini Rus olarak gördüğünü, %55'lik kısmın ise gündelik Rusça konuştuğu ortaya çıkarmıştır.⁵³³ 2001 sayımlarına göre ise Ukrayna genelinde %77.8'lik bir oran etnik Ukraynalılara aitken, Rusların sayında azalma görülmüş ve Ruslar ülke genelinde %17.3'lük bir orana sahip olmuştur.⁵³⁴ Genel olarak halen Ukrayna'nın 10 bölgesinde Rus nüfus %20'lik bir orandadır. En fazla Rus oran Doğu Ukrayna'da olsa da, neredeyse Ukrayna genelinde Rus nüfusunun 1/3'i Orta Ukrayna'da yaşamaktadır. Başka bir araştırma verilerine göre Donbas bölgesinde bulunan 4.5 milyon seçmenin %80'ni Rusçayı ülkede ikinci resmi dil olarak talep ederken, aynı seçmenlerin 3.6 milyonluk büyük bir kısmı ise iş yerinden eğitime kadar günlük yaşamda ukraynaca değil, Rusçanın kullanmısını istemektedir.⁵³⁵ (Harita – 5)

⁵³² Nicolai N. Pedro, *Kırım'da Sürecin...*, s. 55.

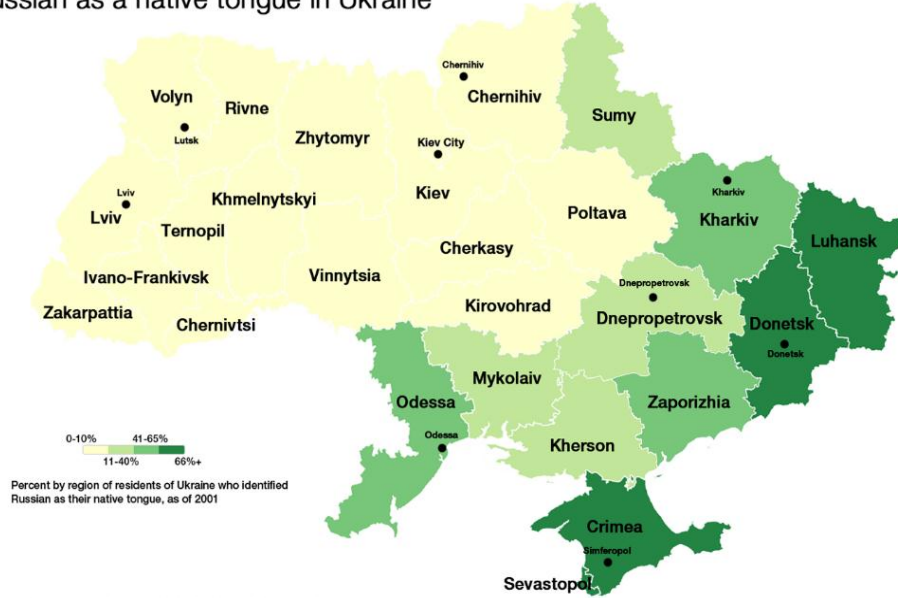
⁵³³ Bağırçan Tumbektov, “Rusya Federasyonu Dışındaki Rus Azınlıkların ve Rusça Konuşanların Durumu”, Erhan Büyükkakıncı (ed.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Ankara: Phoenix, 2004, s. 58.

⁵³⁴ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/> (02.10.2018)

⁵³⁵ Tamara J. Resler, “Dilemmas of Democratisation: Safeguarding Minorities in Russia, Ukraine and Lithuania”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, No 1, 1997, s. 100., bkz. Karadeli, *Ukrayna'da Milli...*, s. 131.

Harita – 5; Ukrayna’da Rusçayı Anadili Olarak Görenlerin Bölgelere Göre Oran Haritası

Russian as a native tongue in Ukraine

<https://www.tempi.it/fotogallery/lucraina-perde-altri-due-pezzi-a-est-donetsk-e-luhansk-si-dichiarano-indipendenti#.WylnZKczbIU> (02.10.2018)

Batı kaynakları Ukrayna’da bulunan Rus azınlığın tarihin farklı dönemlerinde anavatan Rusya’ya bağlanmak istediğini kaydetmiştir. Ülke Sovyetler Birliği’ne katıldığı sırada ukraynalı – Rus ayrımı fazla yapılmasa da, Tatarların Kırım’dan sürülmesi ve Rus nüfusun bu bölgeye ve Ukrayna’nın farklı bölgelerine yerleştirilmesi ile durum değişmeye başladı. Özellikle bağımsızlık sonrasında Ukrayna’daki Rus siyasetçiler iki devlet arasında bağları kuvvetlendirip kendi nüfuzlarını yükseltmek amacıyla Ukrayna’daki Ruslar arasında ayrılıkçı tohumlar serpmeyi başardı. Öte yandan etnik Ukrayna milliyetçilerinin ülkedeki Rus etniğinin Ukrayna’ya bağlılığı ve sadakatini sorgulamaya başlaması da ayrılıkçılık faaliyetin genişlemesine yardımcı oldu. Ayrıca tarihi-kültürel gelişim nedeniyle Batı Ukraynalıların kendilerini ukraynaca dili ve kültürünün asıl sahipleri oldukları düşüncesini benimsemesi de ülkedeki iki etnik arasında ilişkileri gerdi. Ek olarak Ukrayna’nın bölgeleri arasında dinsel farklılıklar da bu süreçte etkili oldu. Şöyle ki, Doğu Ukrayna Rus merkezli Ortodoks hıristiyanlığına inanırken, Batı Ukrayna eskiden Polonya yönetiminde kalması nedeniyle Katolik

Hırsitiyanlığına inanmaktadır. Ayrıca ülkeyi bağımsızlıktan sonra yöneten 4 farklı hükümetin ülkede ulus oluşturma, resmi dil, azınlıklar ve dış politikada Batı - Rusya dengesi ile ilgili yaklaşımları iki entik grup arasındaki sorunların giderek daha da artmasına neden oldu.⁵³⁶

Kırım'da Rus nüfusun Rusya'ya bağlanma isteği SB'nin dağılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanması sonrası daha da arttı. Daha ülkenin bağımsızlık ilanından 10 gün sonra 4 Eylül 1991 tarihinde KÖSSC Yüksek Konseyi yarımada'nın bağımsızlık deklarasyonunu ilan etti.⁵³⁷ Ancak 1 Aralık 1991 tarihinde Ukrayna'nın bağımsızlığı ile ilgili yapılan referandumda %54.9'luk bir oranla Ukrayna'nın bağımsızlığına oy kullanan Kırım nüfusu böylece bu ülkenin terkinde kalmayı seçti.⁵³⁸ 26 Şubat 1992'de ise Rusya'nın mali ve siyasi desteği ile Kırım Parlamentosu Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ismini Kırım Cumhuriyeti olarak değiştirme kararı aldı.⁵³⁹ Rus yanlısı Kırım Cumhuriyet Harekatı ise yarımada'nın Ukrayna'dan ayrılmasını öngören referandum için imza toplamaya başladı. 5 Mayıs 1992'de ise yerel parlamentonun bir grup milletvekili Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmek için 2 Ağustos'ta referandum yapma girişiminde bulundu.⁵⁴⁰ Ancak Ukrayna merkezi hükümetinin olaya el koymasıyla Kırım Parlamentosu böyle bir referandum için moratoryum koyma kararı aldı. Buna rağmen yarımada'nın Ukrayna'ya sözleşmelerle bağlı olduğu belirten maddeler anayasaya dahil edildi.⁵⁴¹ Rusya ise 21 Mayıs'ta parlamento düzeyinde aldığı kararla Kırım'daki ayrılıkçı faaliyetlere destek verdi ve 5 Şubat 1954'te bölgeni Ukrayna'ya bağlayan kararın Rusya SSC'nin o zamanki anayasasına aykırı olduğu ilan etti.⁵⁴² 9 Temmuz 1992'de ise Rusya Yüksek Konseyi Kırım'daki Sevastopol limanının Rusya'ya ait federatif birim olduğunu duyurdu. Eylül 1992'de Ukrayna Parlamentosu Kırım Anayasası'nı düzenleme kararı aldı ve yarımada'nın anayasasından bağımsızlıkla

⁵³⁶ Karadeli, *Ukrayna'da Milli...*, s. 131-132.

⁵³⁷ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb001d002-91?test=4/UMfPEGznhhk.0.ZirMZxE1HI4tss80msh8Ie6> (02.10.2018)

⁵³⁸ <https://ru.krymr.com/a/28151024.html> (02.10.2018)

⁵³⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb0022002-92?test=4/UMfPEGznhhk.0.ZirMZxE1HI4tss80msh8Ie6> (02.10.2018)

⁵⁴⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92> (02.10.2018)

⁵⁴¹ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 35-36.

⁵⁴² <http://zakon.7law.info/base51/part1/d51ru1212.htm> (02.10.2018)

ilgili tüm hüümleri çıkardı.⁵⁴³ 1995'te ise Ukrayna Parlamentosu Kırım Anayasasını iptal ederek özerkliğine kısıtlamalar getirdi ve Kırım'ın statüsünü ülke anayasasının onuncu bölümü ile düzenledi.⁵⁴⁴ Tüm bu süreçte Rusya'ya katılma yönünde yarımada aktif faaliyet gösteren Kırım Cumhuriyet Harekatı, Yuri Meşkov liderliğinde Kırım Cumhuriyet Partisi ve Kırım Halk Partisi çok etkili olmuştur.⁵⁴⁵

Oranla ülkede en fazla Rusun bulunduğu Kırım'ın Rusya'ya katılmasından sonra Rusların yoğun yaşadığı diğer bölge olan Doğu Ukrayna'da ayrılıkçı faaliyet genişledi. Nitekim Donesk, Harkiv ve Luhansk kentleri de 7 Nisan 2014'te Rusya'ya katılma isteklerini açıkça beyan etti ve Rus yanlısı gösterilerin başlamasıyla bölgede bağımsızlık referandumu talepleri arttı. İlerleyen süreçte bu bölgelerde silahlı gruplar hükümet binalarını ele geçirmeyi de başardı. Ukrayna güçleri daha sonra Harkiv'de kontrolü tekrar ele geçirseler de, Donesk ve Luhans bölgeleri 11 Mayıs 2014'te referandum yaparak bağımsızlıkları ilan etti.

Tüm bu süreçte Rus etniğinin Rusya'ya katılma isteğinin arkasında derin ekonomik ve sosyal problemler durmaktaydı. Şöyle ki bağımsızlık sonrasında bu bölgelerin Rus nüfusu ülke yönetimi ve politikalarından rahatsız olmuş, nüfuslarının zamanla azalması da onların Ukrayna'ya karşı güvenini olumsuz etkilemiştir. Nitekim bölgedeki Rus nüfusu 1989 sayımları ile kıyasla 2001'de %30'a kadar gerilerken, etnik Ukraynalıların sayı ise %66'a yükselmiştir. Böylece bölgede Ukrayna'dan hoşnutsuz kalan Rus ve Rus yanlısı Ukraynalılar ile etnik Ukraynalılar arasında derin rekabet ortaya çıktı ve Etnik Ukrayna milliyetçiliği ile Doğu Slav milliyetiliği karşı karşıya kaldı. Doğu Ukrayna'nın yaşanan süreçte Kırım'dan farklı olarak net bir tercih yapamaması ise sorunun daha da derinleşmesine neden olmaktadır.⁵⁴⁶

Rusya 2008'te Rus etniğinin bulunduğu yabancı ülkelerde Rusların kültür ve etnik kimliğini muhafaza etmek, Rus etniğinin anavatan ile bağlantılarını güçlendirmek ve buldukları ülkelerde haklarını korumak amacıyla Rus diasporasına yeterli desteği

⁵⁴³ Karadeli, *Ukrayna'da Milli...*, s. 128.

⁵⁴⁴ Ceren Gürseler, "Kırım'ın "Self-Determinasyonu" Nasıl Yorumlanabilir?" *Karadeniz Araştırmaları*, 2014, Sayı 43, s. 87-115.

⁵⁴⁵ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 37-38.

⁵⁴⁶ Karadeli, *a.g.e.*, s. 131-134.

sağlama kararı aldı.⁵⁴⁷ Söz konusu kararın 2008 Gürcistan Savaşı ve Kırım'ın ilhakında ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim Rusya Anayasasına göre Rusya devletinin yurtdışında yaşayan vatandaşların hayati güvenliği ve hakları anlamında garantör olması, bölgeye Rus müdahalesinin gerekçelerinden biri olarak gösterilmiştir.

III. 1. 3. 2. Azerbaycan'da Ermeni Azınlığın Ermenistan'a Katılma İsteği

1989 istatistiklerine göre Dağlık Karabağ'da Ermeniler %73.4'lük bir oranda nüfusa sahip olan Ermeniler bu durumu demokratik bir ortamda faydalanmaya kalkıştı ve Nahçıvan örneğini ileri süren Ermeniler Bakü'nün Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusunu bilinçli bir şekilde azaltmaya ve onların ulusal haklar ve altyapısal gelişiminin engellenmeye çalışıldığını dünya kamuoyuna pazarlamaya başladı. Şöyle ki, 1926 yılında Nahçıvan'da Ermeni nüfusunun sayı 15.600 olup toplam nüfusun %15'e denk geliyordusa, 1979'a gelindiğinde bu sayı 3000'e kadar inmiş ve nüfusun sadece %1.4 Ermenilerden oluşmuştu.⁵⁴⁸ Bu durumu örnek olarak gösteren Ermeniler bu nedenle de soruna yönelik yegane çözümün Dağlık Karabağ'ın Erivan'a birleştirilmesi olduğunu savunmaktaydılar.⁵⁴⁹

Ancak Karabağ Ermenilerinin Ermenistan'a birleşme isteğinin tarihsel arka planına baktığımızda, bunun yeni ortaya çıkmış bir mesele olmadığı görülmektedir. Şöyle ki daha XIX. yüzyılda milliyetçilik akımının güçlendiği bir dönemde Ermeni aydın ve din adamları "Büyük Ermenistan" hülyasına kapıldı ve bölge ülkelerinde dağınık halde yaşayan Ermeniler bu fikir etrafında birleşerek kendilerine devlet kurma girişimlerinde bulundu. Bu kapsamda Batı ve Rusya'nın desteğini arayan Ermeniler azınlık olarak yaşadıkları bölge ülkelerinde toprak elde etme faaliyetine giriştiler.

Ancak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde Karabağ Ermenileri 19 Ağustos 1919'da yaptıkları VII. Kongre sonucu Azerbaycan hükümeti ile 26 maddelik bir anlaşma imzalayarak Azerbaycan yönetimini ve hükümetini tanıdı. Fakat İngilizlerin Kafkasya'da konumu zayıflayınca Ermeniler bu kez de Amerikalılarla

⁵⁴⁷ Kelkitli, *Kırım Rusya...*, s. 301.

⁵⁴⁸ <http://countrystudies.us/armenia/14.htm> (02.10.2018)

⁵⁴⁹ Gürel, *Karabağ Sorunu...*, s. 25.

bağlantı kurarak Nahçıvan, Derleyez ve Karabağ bölgelerinin Ermenilere verilmesi isteğinde bulundu. Ancak AHC'nin diplomatik girişimleri sonucu Amerikalılar Karabağ, Zengezur, Nahçıvan ve Dereleyez bölgelerini Azerbaycan'ın hukuki bir parçası olarak tanıdı.⁵⁵⁰

Cumhuriyet döneminde Göyçe bölgesinin, bölgede Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra ise Zengezur ve Dereleyez'in Ermenistan'a verilmesi sonrası Ermeniler bu kez de Dağlık Karabağ'ın Ermenilere verilmesi yönünde yoğun faaliyete başladı. Bu çerçevede Rusya başta olmakla büyük devletlere talepler gönderildi.

Ermenistan'da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra hem bolşevikler Ermeniler, hemde Dağlık Karabağ Ermenileri bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi faaliyetini yoğunlaştırdı. Bu kapsamda Ermeniler bu isteklerini Komünist Partisi Kafkasya Bürosu'na ilettiler, KavBüro da Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğu belirten deklarasyon imzaladı.⁵⁵¹ Ancak buna karşı çıkan Nerimanov başkanlığında Azerbaycan Sovyet hükümetinin yoğun çabası sonucu nihayetinde bölgeni Azerbaycan'a geri verildi. 4 Temmuz 1921 tarihinde yeniden toplanan Kavbüro Ermeni ve müslümanlar arasında barışın tekrar tesis edilmesi ve Yukarı (Dağlık) Karabağ ile Aşağı Karabağ arasında mevcut ekonomik bağlar göz önünde bulundurularak Yukarı Karabağ bölgesine geniş bir özerklik verilerek Azerbaycan SC'nin sınırları içerisinde kalması yönünde karar kabul etti.⁵⁵² Sonuçta Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi 7 Temmuz 1923'te bölgede Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin oluşturulması kararı aldı⁵⁵³ ve Dağlık Karabağ'ın sınırlarının tespiti için özel bir komisyon oluşturuldu. Komisyon bölgenin gelecekte Ermenistan tarafından ilhak edilmesini önlemek amacıyla Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan ayıran koridor belirledi ve 24 Temmuz 1923 tarihinde 4400 kilometrekare yüzölçümüne sahip Dağlık Karabağ'ın Özerk Vilayet statüsüyle

⁵⁵⁰ Gadjiyev, *İz İstarii...*, s. 28.

⁵⁵¹ Mutaflan, *Karabagh In The...*, s. 136.

⁵⁵² Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 54-55.

⁵⁵³ *K istorii...*, s. 52-53.

Azerbaycan'a bağlanması resmileştirildi.⁵⁵⁴ Böylece bölgeye yönelik Ermeni iddialarına bir süreliğine ara verildi.

Ermeni soykırımının 50. Yıldönümü nedeniyle ise 1960'larda Ermeni milliyetçiliği yükseldi ve Karabağ'a yönelik Ermeni faaliyeti yoğunlaştırıldı. Bu kapsamda 1965'te Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasıyla ilgili 45.000 kişi tarafından imzalanan dilekçe Moskova'ya gönderilse de, bu istek karşılanmadı.⁵⁵⁵ 1964'te Birlik lideri Kruşçev'e müracaat eden Ermenistan yönetimi Kırım'ın Ukrayna'ya bağlanması örneğini ileri sürerek Dağlık Karabağ'ın da Ermenistan'a birleştirilmesi isteğinde bulundu. Ancak Ermenilerin 24 saat içerisinde Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a göçürülmesi için 12 bin askeri kamyon vermeye hazır olduğu cevabını veren Kruşçev,⁵⁵⁶ böylece konunun bir süreliğine kapanmasına neden oldu.

1985'te Mihail Gorbaçov'un Birlik Başkanı seçildikten sonra ülkede oluşan olumlu sosyo-politik ortamdan faydalanan Ermeni milliyetçileri Ağustos 1987'de Ermenistan Bilimler Akademisi'nin aracılığıyla DKÖV ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ermenistan'a bağlanması için binlerce kişinin imzasıyla bir dilekçe hazırladı.⁵⁵⁷ Ayrılmakçı görüşlerini açıkça dile getiren DKÖV Sovyeti ise 20 Şubat 1988'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne bölgenin statüsünün yeniden değerlendirilmesi için başvuru yaptı⁵⁵⁸ ve bölgenin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleştirme isteği iki tarafa da iletildi.⁵⁵⁹

DK Yerel Meclisi 12 Temmuz 1989 tarihinde Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı, ancak Azerbaycan Yüksek Sovyeti bu kararı geçersiz ilan etti.⁵⁶⁰ Sorunu Azerbaycan sınırları içerisinde çözme kararı alan Moskova daha sonra olayların seyri değişince DKÖV'ni Azerbaycan'dan alarak bölgeye Moskova'ya bağlı özel bir statü

⁵⁵⁴ Kodaman, *Türkiye ve Dağlık...*, s.129

⁵⁵⁵ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 80.

⁵⁵⁶ Pompeev, *Krovaviy Omut...*, s. 19-20.

⁵⁵⁷ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 112.

⁵⁵⁸ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e.*, s. 87.

⁵⁵⁹ <http://www.nkr.am/en/decision--of-the-special-session-of-the-nkao-council-of-peoples-deputies-of-xx-session/41/> (02.10.2018)

⁵⁶⁰ *Kommunist*, 20 Temmuz 1988.

verdi.⁵⁶¹ Ancak Azerbaycan'ın itirazı sonucu Kasım 1989'da Karabağ'da özel yönetim biçimi kaldırıldı ve bölge askeri bir rejim kurularak Azerbaycan'ın kontrolüne geri verildi. 1 Aralık 1989'da ise Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti DKÖV'ni Ermenistan'a birleştirme kararı aldı.⁵⁶² Hatta Ermenistan daha ileri giderek 23 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan ederken DKÖV'ni kendi sınırları içerisinde bile gösterdi.⁵⁶³

Görüldüğü gibi Karabağ Ermenilerinin başlangıçta Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirme politikası Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra çıkmaza girdi ve bu nedenle Eylül 1991'de Ermeni ayrılıkçılar "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni ilan etti. Azerbaycan ise 26 Kasım'da Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırdı, ancak 10 Aralık 1991'de Dağlık Karabağ Ermenileri bağımsızlık referandumu yaparak 6 Ocak 1992'de ise monoetnik "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin bağımsızlık bildirgesi yayınladı..

III. 1. 4. Kırım'ın İlhakının Bölge ve Dağlık Karabağ Sorunu Üzerinde Olası Etkileri

Kırım'ın Rusya tarafından ilhaki edilmesi bölgede jeopolitik olarak bir çok değişikliğe neden oldu. İlhak sonrası Batı ile Rusya arasında gerilmeler yaşanırken, yarımadaı ele geçirmekle Karadeniz'de hakim güç konumuna gelen Rusya bu havzada bulunan enerji kaynakları ve bölgeden geçen enerji boru hatlarının tekrardan gündeme gelmesine neden oldu.

Rusya yarımadaının ilhaki ile bölgede stratejik üstünlüğü ele geçirdi ve yarımada bulunan donanma tesisleri ve hava üsleri ile birlikte Rusya'ya ait Karadeniz Filosunun gücü arttı. Böylece Rusya Hava Kuvvetleri'nin operasyon menzili Batı'ya doğru genişledi ve neredeyse Karadeniz batısı da kontrol altına alma fırsatı elde etti. Öte yandan ilhak sonrası Rusya yarımadaıya 400 km menzilli karada kullanılan İskender taktik ballistik füzeleri yerleştirdi ve böylece Karadeniz Filosu'na hava savunma desteği de sağlandı. Yarımadaıya yerleştireceği uzun menzilli füzeler ile ise Rusya Karadeniz'in

⁵⁶¹ Dedeyev v.d., *Qarabağ 99...*, s. 118.

⁵⁶² Kasım, *Soğuk Savaş...*, s. 158.

⁵⁶³ *Le Monde*, 24 Ağustos 1990.

herhangi bir bölgesini uçuşa ve gemilere kapatabilecek imkana ulaşabilecek. Bu da Rusya'nın Karadeniz'de askeri dengeyi kendi lehine değiştirmesi anlamına gelmektedir.⁵⁶⁴

Kırım'ın ilhakı Karadeniz Havzası'nda Batı ile Rusya arasında enerji rekabeti açısından iki önemli değişikliğe neden oldu. Öncelikle, yarımadanın ilhakı ile Rusya Karadeniz'deki munhasır ekonomik bölgesinin genişletti ve böylece Kırım'a ait kıta sahanlığında keşfedilmiş 12 trilyon metreküpe yakın doğalgaz rezervi Rusya'nın eline geçti. Rusya ilhak ile birlikte Karadeniz'de Kırım'ın yüzölçümünün üç katı büyüklüğünde deniz alanını kendine ait munhasır ekonomik bölgeye dahil ettiğini duyurdu. Böylece Rusya Karadeniz'deki 67 bin kilometre karelik munhasır ekonomik bölgesini 160 bin kilometre kareye kadar yükseltti. Rusya'nın yarımadayı ele geçirmesi AB'nin gündeminde olan "Beyaz Akım" gaz boru hattı projesinin gerçekleşme ihtimali de ortadan kaldırdı.⁵⁶⁵

Yarımadanın ilhakının neden olduğu diğer önemli değişiklik ise kriz sonrası Avrupa Birliği'nin enerji güvenliği bağlamında Rusya dışındaki alternatif kaynaklara yönelmesi ve enerji kaynaklarını çeşitlendirme girişimlerine başlaması oldu. Bu açıdan Hazar Havzası boru hatları projelerinin de önemi arttı. Kriz ile birlikte Avrupa Birliği'nin Güney Akım gibi Rusya kaynaklı enerji projelerine karşı tepkisi yükselmiş oldu. Nitekim sözkonusu proje ile ilgili Rusya ile yapılan görüşmeler Mart 2014'te Avrupa Komisyonu kararı ile durduruldu ve bir ay sonra ise Avrupa Parlamentosu bu projeye alternatifler bulunması yönünde karar kabul etti.⁵⁶⁶

Kırım'ın ilhakının Azerbaycan üzerinde olası etkileri değerlendirildiğinde bu ülkenin Batı açısından öneminin arttığı görülmektedir. Daha Ukrayna krizden yıllar önce Zbigniew Brzezinski "Büyük Satranç Tahtası" eserinde Ukrayna'nın Rusya'dan bağımlılığının azaltılması noktasında Azerbaycan'ın alternatif enerji kaynağı olarak

⁵⁶⁴ Adam Klus, "The New Reality in the Black Sea", *The New Eastern Europe*, 22 Nisan 2014, <http://neweasterneurope.eu/2014/04/22/the-new-strategic-reality-in-the-black-sea/> (02.10.2018)

⁵⁶⁵ Atiila Sandıklı v.d., "Karadeniz'de Yeni Gelişmeler, Ukrayna Krizi ve Türkiye", Çomak v.d., *Uluslararası Politikada...*, s. 152.

⁵⁶⁶ Sandıklı v.d., *Karadeniz'deki Gelişmeler...*, s. 28-29.

önemli partner olabileceğini yazmaktaydı.⁵⁶⁷ George Friedman'a göre ise ABD Ukrayna'da gerçekleşen olaylar nedeniyle Rusya'ya gereken dersleri vermezse, Estonya'dan Azerbaycan'a kadar bölge devletlerinin Rusya'nın bu tür eylemlerinin cevapsız kaldığı görerek en iyi yolun Rusya ile uzlaşma içerisinde hareket etmek olduğu kanaatine varacağını ve bunun da Rusya'nın bölgede daha da güçlenmesine neden olacağını yazmıştır.⁵⁶⁸

Kırım'ın ilhakının Ermeni işgalinde olan Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde ise olumsuz etkileri de sözkonusu olabilir. Şöyle ki 2008 Gürcistan müdahalesi ile etnik çatışmaların mevcut olduğu post-sovyet ülkelerine göz dağı veren Rusya en son da 2014 Kırım ilhakı ile benzer durumlarda sorunlara müdahale edeceğini açıkça göstermiştir. Öte yandan Dağlık Karabağ sorununa kıyasla Moldova'da Transdnyester ve Gürcistan'da Güney Osetya ve Abkhazya sorunları Kırım ile daha çok benzerlik göstermektedir. Nitekim Rusya aynen Kırım'da olduğu gibi kendi vatandaşlarını korumak adı altında 2006'da Transdnyester ve 2008'de ise Abhazyta ve Güney Osetya sorunlarına müdahale etmiştir. Bu açıdan sözkonusu bölgelerin gelecekte Rusya'ya katılması durumu istisna değildir. Ukrayna'nın jeopolitik önemine rağmen Batı'nın Kırım ilhakına yeterince tepki vermemesini düşündüğümüzde, olası Rus müdahalesi durumunda Gürcistan ve Moldova gibi zayıf devletler için de gereken tedbirlerin alması noktasında ciddi sıkıntıların olabilir.

Kırım'ın ilhakı sonrası Rus etkisinin fazla olduğu Dağlık Karabağ sorununa da ilgi arttı. Bu noktada Rusya Liberal Demokrat Parti Başkanı Vladimir Jirnovski'nin başlattığı bir tartışma fazla dikkat çekti. Jirnovski Dağlık Karabağ'ın da Rusya'ya katılması gerektiğini söyleyerek⁵⁶⁹ Karabağ'da Ermeni nüfusa Rus pasaportlarının verilmesi meselesini tartışmıştır. Hatta tartışma sırasında bazı Ermeni politikacıların bu fikre sıcak baktığı da görüldü.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Bakü: Kanun Neşriyat, 2011, s. 226.

⁵⁶⁸ <https://worldview.stratfor.com/article/estonia-azerbaijan-american-strategy-after-ukraine> (02.10.2018)

⁵⁶⁹ Giorgi Lomsadze, "What Will the Crimea Vote Bring the Caucasus' Breakaways", <https://eurasianet.org/node/68146> (02.10.2018)

⁵⁷⁰ Yaser Ahmedov, "Kırım Krizinin Kafkasya'ya Etkileri", Hasret Çomak v.d. (ed.), *Uluslararası Politikada...*, s. 364.

Ancak Dağlık Karabağ'ın kendine özgü nitelikleri böyle bir olasılığın çok düşük olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, Kırım gibi Gürcistan'ın Abkhazya ve Güney Osetya bölgelerinin Rusya ile sınırı bulunmakta ve sözkonusu bölgelerde Rus nüfusu yaşamaktadır. Bu nedenle Rusya olası bir kriz durumunda "Rus nüfusunu koruma" gerekçesiyle bu bölgelere müdahale edebilir. Ancak Dağlık Karabağ'ın Rusya ile herhangi bir sınırı bulunmamakta ve bölgede Rus nüfusu yaşamamaktadır. Bu yüzden Kırım örneğinin burada uygulanması gerçekçi görünmüyor. Buna rağmen bölge Ermenilerine gelecekte Rus pasaportlarının dağıtılması az da olsa mümkün ihtimal ve böylece Rusya kendi vatandaşlarını koruma adı altında Azerbaycan'a çeşitli müdahale ve baskıda bulunma imkanı elde edebilir.⁵⁷¹

Öte yandan Rusya'nın Kırım ve Doğu Ukrayna'da müdahalesi Dağlık Karabağ gibi yumşak karnı olan ve Batı dünyası ile ilişkilerini sınırlı tutarak Rusya ile Batı arasında Denge Politikası yürüten Azerbaycan'ın bu konuda hassasiyetini daha da arttırmıştır.

III. 2. Sorunların Teorik Çerçeve Değerlendirilmesi

Hem Kırım, hem de Dağlık Karabağ'ın işgali farklı teorik çerçevelerde incelenebilir. Bir toprak paylaşımının ötesinde kültürel ve kimliksel boyutları da bulunan her iki sorun klasik teoriler bağlamında incelenebilir. Fakat bu çalışmada sorunlara başka bir açıdan yaklaşılacak ve bir sonraki altbaşlıklarda Kırım'ın ilhakı Jeopolitik, Dağlık Karabağ'ın işgali ise Etnik Çatışma ve Güvenlikleştirme teorileri kapsamında ele alınacaktır. Ardından ise işgala maruz kalan bölgelerin jeopolitik önemine değinilecektir.

III. 2. 1. Etnik Çatışma, Güvenlikleştirme Teorileri ve Dağlık Karabağ Sorunu

Konuya değinmeden önce "Çatışma"yı bir kavram olarak ele alalım. Bir kavram olarak "çatışma" farklı bilim dallarında değişik şekilde tanımlanmaktadır. Siyaset bilimi

⁵⁷¹ Ahmedov, *Kırım Krizinin...*, s. 364-365.

ise “çatışma”yı güç, değer, dilsel, kültürel, kabilesel, dinsel, etnik, siyasal, sosyo-ekonomik ve başka amaçlar uğruna yapılmış mücadeleler olarak algılamaktadır.⁵⁷² Uluslararası Hukuk ise “uyuşmazlık” ve “çatışma”yı farklı şekilde tanımlamakta ve uyuşmazlığı iki taraf arasında çıkar ve haklarla ilgili karşıt istek ve görüşler olarak değerlendirirken, çatışmayı silahlı mücadele olarak tanımlamaktadır.⁵⁷³ “Çatışma Analizi ve Barış Çalışmaları” literatürü ise “çatışma”yı belirli kişi veya grupların uluslararası düzeyde çatışan değer ve çıkarlar uğruna yaptıkları yapısal ve psikolojik etmenler mücadelesi olarak tanımlamıştır.⁵⁷⁴ Kısaca söylersek uzmanlara göre “çatışma” en az 2 taraf arasında çatışan amaçlar uğruna yapılmış mücadeledir.⁵⁷⁵

Çatışmanın birçok çeşidi bulunmakla birlikte, Dağlık Karabağ sorununda kimlik meselesinin ön plana çıktığını göz önünde bulundurarak kimlik temelli çatışma türünü incelememiz gerektiğini düşünüyorum. Kimlik temelli çatışmalara değinmeden önce kısaca kimliğin tanımına göz atalım. Kavram olarak farklı bilim alanlarında değişik şekilde tanımlanmakla birlikte “Kimlik” en basit haliyle bir nesnenin kendini nasıl tanımladığı, biraz daha açarsak kendisini başkalarından ayırt etmesi/benzeşim kurması ve başkalarının nasıl tanımlanması olarak açıklanabilir. Kimlik temelli çatışmalar ise net olarak tanımlanmamakla birlikte bir kişi veya grubun kendinden farklı nitelikli kişi ve gruplara karşı kendi çıkar ve değerlerini korumak uğruna verdiği mücadele sonucu ortaya çıkan bir çatışma türüdür.⁵⁷⁶

Genel olarak kimliğin bireysel ve sosyal olmak üzere iki türü mevcut ve bu ayrım aynı zamanda Adam Smith’in bireysel ve kolektif olarak ayırdığı kimlik türleri ile örtüşmektedir.⁵⁷⁷ Bu bağlamda Dağlık Karabağ sorununun “Kolektif Kimlik Temelli Etnik Çatışma” olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁷² Kemal İnat v.d. (ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım, 2007, s. 10.

⁵⁷³ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitapevi, 2004, s. 443.

⁵⁷⁴ Hugh Mial and others, *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts*, Cambridge Polity Press, 2007, s. 7, bkz., Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, <http://dergi.cicr.yalova.edu.tr/article/view/1010000011/1010000011>

⁵⁷⁵ Muzaffer Yılmaz, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları*, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım, 2005, s. 7.

⁵⁷⁶ Şahin, a.g.e., s. 44.

⁵⁷⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 20-29.

Bu bağlamda etnik çatışmaların yaygınlaşma sürecini de incelememizde fayda var. Dünya genelinde etnik çatışmaların yaygınlaşması milliyetçilik anlayışının güçlenmesi ile aynı zamana denk gelmektedir. Ulus devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla güçlenen milleyetçilik XIX. yüzyılda pozitif bir kavram olarak görülse de, XX. Yüzyılda zararlı, tehlikeli ve sorun çıkaran bir anlam kazanarak negatif bir nitelik kazandı. Modern Milliyetçilik Teorisi milliyetçiliği çoketnikli toplumlarda tarihi olayların bir sonucu olarak okumaktadır. Ancak bu mefhumu milletlerin doğasında bulunan bir özellik olarak değerlendiren A. Smith milliyetçiliği toplumları moderniteye iten faktör olarak görmüştür. Bu tezi savunan Primordialist Ekol'e göre etnik çatışmalar etnik toplumlar arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Modernizm'e göre milliyetçilik mefhumu sanayileşme ve kapitalizmin gelişimi sonucu ortaya çıkmıştır. Instrumentalizm'e göre ise etnik çatışmalarda temel neden sadece toplumlararası farklılıklar değil, aynı zamanda kendi çıkarları uğruna milliyetçilik ideolojilerini ateşleyen ve böylece toplumda çatışmaya neden olan elitlerdir. İngiliz komünist tarihçi E. Hobsbawm da milliyetçiliği siyasi elitanın ulus devlet yapısının gerekliliği yönünde kitleleri iknaetme aracı olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁸

Siyasal bilimlerde etnik çatışmalar tam olarak tanımlanmamıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan çok sayıda etnik çatışma ortamında bu yönde araştırmalar yoğunlaştı. 1950'lerde etnik çatışmaların milliyetçilikten doğduğu kanaatine varan etnik çatışma araştırmaları artık azınlıklar üzerine yoğunlaşmaya başladı. Bu bağlamda "Ethnic Groups in Conflict" (Çatışmalarda Etnik Gruplar) isimli çalışmasıyla ön plana çıkan amerikan bilim adamı Donald Horowitz önemli bir kaynak ortaya çıkardı.⁵⁷⁹ "An Introduction to Ethnic Conflict" (Etnik Çatışmaya Giriş) çalışmasının sahibi Milton Esman'e göre etnik çatışmalar siyasi otoriteye sahip devletlerde etnik çoğulculuk nedeniyle doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Liberal bakış açısı ise etnik çatışmaların farklı etnik grupların zorla aynı siyasi otorite çatısı altında yaşamak mecburiyetinde

⁵⁷⁸ Reha Yılmaz, Elnur İsmayılov, *Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011, s. 2.

⁵⁷⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley and Los Angeles: Universty of California Press, 1985, <http://bookre.org/reader?file=1056875&pg=1> (02.10.2018)

birakılması sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Realist görüş etnik çatışmaların dış faktörler tarafından devlete karşı tehdit olarak ortaya çıkarıldığını savunur. Genel olarak Sosyal Bilimler önyargı, korku ve ülkedeki demografik durumun cemiyetteki otoriter etniği tehdit etmesini etnik çatışmaların ortaya çıkmasında önemli faktör olarak görmektedir. Bu bağlamda “Elitlerin İkna Etmesi” ve “Etnik Düşmanlık” gibi teorilerin sahibi Jack Snyder etnik çatışmaların ortaya çıkma sürecinde temel nedenlerden biri olarak elit kesmin toplumun desteğini almak amacıyla bilerekten milliyetçi ve bölücü ideolojileri yaygınlaştırmasını göstermiştir. Donald Rothchild ve David Lake’in de savunduğu bu görüşe göre elit kesim etniğin gelecekle ilgili korkularını kullanmakta ve bu da etnik gruplar arasındaki kutuplaşmayı derinleştirerek onlar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylece toplumda ortaya çıkan etnik bölünmeler elit kesimin de tahrikiyle etniklerarası şiddetli çatışmalara dönüşmektedir. Sembolik Etkileşimci Teori ise bir etnik grupta ortak geçmiş ve ortak unsurların gelişimini sağlayan mit ve semboller üzerinde durmaktadır. Şöyle ki bu semboller başka bir etnik tarafından tehdiye maruz kaldığında tehdit edilen toplumla otoriter toplum arasında etnik çatışma ve savaş ortaya çıkmaktadır.⁵⁸⁰

Dağlık Karabağ sorununu sözkonusu teoriler bağlamında değerlendirdiğimiz zaman Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çok uzun süredir devam eden etnik çatışmayı Instrumentalist Bakış Açısıyla açıklayabiliriz. Şöyle ki iki etnik grup arasında birbirlerine karşı mevcut olan ve tarihi çok eskilere dayanan güvensizlik, önyargı ve korkular toplumun elit kesimleri tarafından kullanılmış ve böylece taraflar arasında uzun süreli bir çatışma ortaya çıkmıştır. Ayrıca Sovyet yüksek makamlarının her iki ülkede yapmış olduğu tahrikedici olaylar etniklerarası gerilemi daha da tırmandırmıştır. Birliğin parçalandığı sırada ise iki ülkede de ikidara gelen kesmin bağımsızlık mücadelesinde kullanmak üzere etnik milletçiliği körüklemesi bölgede etnik çatışmanın alevlenmesinde çok etkili oldu. Daha XX. Yüzyılın başlarında 1905-1907 olaylarından itibaren taraflar arasında başlayan etnik çatışmalar zamanla güçlenen eğilimle artmış ve süreç Ermeniler tarafından gerçekleştirilen 1918 soykırımları ile devam etmiştir. Bölgede Sovyet iktidarı

⁵⁸⁰ Yılmaz, İsmayilov, *Etnik Çatışma...*, s. 3-4.

döneminde taraflar arasında etnik çatışmalara bir süreliğine ara verilse de, toplumlararası gerilmelerin zaman zaman ortaya çıktığı da görüldü. Nitekim bu dönem Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsü ile resmi şekilde Azerbaycan'a bağlanması ve S.B.'de halkların eşitliği yaklaşımı taraflar arasında gerginliği azaltsa da, özellikle Ermenilerin çatışmacı tutumu ve tarihten gelen toplumsal Türk düşmanlığı mifi bir süre sonra tekrardan kendi etkisini hissettirmeye başladı. Birliğin çözülmesi sürecinde ise Sovyet istihbaratının eli ile gerçekleştirilmiş Şubat 1988 Sumgayit olayları, ardından da Ermenistan ve Azerbaycan'da düzenlenmiş saldırılar tarafların birbirine nefret duygusunu yeniden alevlendirdi. Ayrıca Ermenilerin tarihi "Büyük Ermenistan" ideali çerçevesinde planlı faaliyeti ve Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerinin Azerbaycan tarafından ülkenin siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanması taraflar arasında etnik nefretin şiddetli çatışma ve ardından da savaşa dönüşmesine neden oldu. Öte yandan Ermenilerin bölgenin geleceği ile ilgili korkusu da bölgedeki etnik çatışmanın nedenleri arasında gösterilebilir. Bu bağlamda eylemlerini nüfuslarının %15'ten zamanla %1.4'e kadar gerilediği Nahçıvan örneğine dayandırmaya çalışan Ermenilerin bu örnekten yola ⁵⁸¹çıkarak Dağlık Karabağ'ın geleceği ile ilgili korkularını defalarca ifade etmiş ve bu yaklaşım ortaya çıkan çatışmalarda etkili olmuştur.

Dağlık Karabağ ve etrafında etnik savaşın Azerbaycan topraklarının %20'nin işgali ile sonuçlanırken, 20.000'den fazla kişi hayatını kaybetti ve 1 milyondan fazla Azerbaycan Türkü kendi topraklarını terketmek zorunda kalırdı. Ayrıca bölge Ermeniler tarafından etnik temizleme ve soykırımlara tabi tutuldu. Öte yandan Osmanlı döneminden kalma sözde "Ermeni Soykırımı" düşüncesi Ermenilerde tarihi Türk düşmanlığı mitini oluşturmuş ve bu mit Azerbaycan Türklerine karşı da devam ettirilmiştir.

Dağlık Karabağ sorunun başka bir teori – "Güvenikleştirme" teorisi kapsamında da inceleyebiliriz. Geleneksel Güvenlik Çalışmaları güvenliği kuvvet kullanmama ve böyle bir tehditte bulunmama gibi ilkeler kapsamında ele almıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrasında bu çalışmalar devlet dışı aktörleri de kapsayacak şekilde genişledi. Bu

⁵⁸¹ <http://countrystudies.us/armenia/14.htm> (02.10.2018)

bağlamda ön plana çıkan Barry Buzan ve Ole Weaver liderliğindeki “Kopenhag Okulu” güvenikleştirme kavramını dizayn etti.⁵⁸² Böylece temeli İnşaatçılığa dayanan Güvenikleştirme Teorileri geliştirilmeye başlandı.

Güvenikleştirme Teorisine değinmeden önce “Güvenlik” anlayışını açıklamamız gerekmektedir. Uluslararası İlişkilerde güvenliğin net bir tanımı olmamakla birlikte çoğu yazar güvenlik anlayışının muğlak bir kavram olduğunu söylemektedir. Ancak genel bir tanım yaparsak, güvenlik temel değerlere yönelik herhangi bir tehdidin yokluğu olarak tanımlanabilir.⁵⁸³ Weaver’e göre bir devletin egemenliği ve hareket kapasitesine tehdit altına alacak olaylar güvenlik problemidir. Bu bağlamda güvenlik önlemlerinin alınması güç kullanımını meşrulaştırırken, bu süreçte devlet ve ülkedeki elit kesim ayrıcalıklar elde etmektedir. Bu noktada devlet ve elit kesim ülkede herhangi bir meselenin güvenlik problemi olarak tanımlamak ve deklere etmek yetkisine sahip olmaktadır. Bu nedenle Weaver güvenliği sözeylem olarak adlandırmıştır.⁵⁸⁴ Ona göre güvenlik bir tehdidin varlığı ile bu tehdide karşı alınmış tedbir durumudur.⁵⁸⁵

Soğuk Savaş sonrasında etnik çatışmaların artması kimlik-kültür meselelerinin ön plana çıkmasına, güvenlik çalışmalarının ise toplumsal güvenlik meselerine yoğunlaşmasına neden oldu. Weaver’e göre toplumsal güvenliğe tehdit olabilecek faktörler şunlardır: 1. Ülkede demografik durumu derinden etkileyerek farklılaşma ve kutuplaşmayı artıran ve halkın eski özelliklerini kaybetmesine neden olabilecek “Göç”ler; 2. Ülkede göçler nedeniyle yerleşik halkın gelen toplumdan kültürel ve dilsel etkilenmesi ve böylece halkın yaşam şeklinin değişmesine neden olacak “Yatay Rekabet”; 3. Toplumda entegasyon yada ayrılıkçı-bölgeselci projeler sonucu insanların

⁵⁸² Sinem Akgül Açıkmeşe, “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenikleştirme”, Evren Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 241-257.

⁵⁸³ John Baylis, Steve Smith and, Patricia Owens, *The Globalization of World Politics*, Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 229, <http://bookre.org/reader?file=1144876&pg=1> (02.10.2018)

⁵⁸⁴ Ole Waever, “Securitization and Desecuritization”, Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, New York: Columbia University Press., 1995, s. 49-55., bkz., Selim Kurt, “Dağlık Karabağ Sorununu Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi”, https://www.researchgate.net/publication/321099743_DAGLIK_KARABAG_SORUNU'NUN_GUVENLIKLESTIRME_TEORISI_CERCEVESINDE_ANALIZI (02.10.2018)

⁵⁸⁵ Başar Baysal, Çağla Lülecı, “Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri*, 2011, Sayı 22, s. 65.

kendilerini artık eskisi gibi görmeyeceği ve böylece ya eski ile kıyasla daha geniş, yada daha dar bir kimliğe sahiplenmesine neden olacak “Dikey Rekabet”; 4. Hastalık, doğal felaket, açlık, soykırım veya savaş gibi nedenlerden dolayı toplumda nüfusun keskin azalması.⁵⁸⁶

Ancak güvenlik anlayışı zamanla farklı boyutlara ulaşmış ve böylece “Gelenekselciler” ve “Genişletmeci-Derinleştirmeciler” olmak üzere iki ana yaklaşım ortaya çıkmıştır. Gerçekçi Okul’a dayanan geleneksel güvenlik anlayışı devlet merkezli güvenlik anlayışı olup devletin bağımsızlığı, onun toprak bütünlüğü ve egemenliğini birinci referans nesnesi olarak görmektedir.⁵⁸⁷ Klasik, Yeni ve Yeni Klasik akımlara bölünen Gerçekçi Okul’un sözkonusu üç akımının da temel varsayımı devletçilik, hayatta kalma ve anarşi ortamında kendi kendine yardım öğeleridir.⁵⁸⁸ Genişletmeci-Derinleştirmeci yaklaşım ise güvenliğin nesnel ve sabit durum değil de, daim değişen bir kavram/durum olduğunu ve tehdidin de sadece materyal güçlerle sınırlı olmadığını ileri sürmüştür.⁵⁸⁹ Böylece geleneksel realist ve liberal ulusal güvenlik anlayışının dışına çıkan güvenlikleştirme teorisyenleri farklı tehditlere de yönelmiş ve daha geniş bir kapsamda güvenliğin askeri tehditten başlayarak politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunları da kapsamaya gerektiğini savunmuştur. Böylece ortaya çıkan “Güvenlikleştirme” kavramı ilk kez Weaver tarafından ortaya atılmış,⁵⁹⁰ Kopenhag Okulu ise 1990’ların ortalarından itibaren bu yönde teorik çalışmalarına yön vermiştir.⁵⁹¹

Kopenhag Okulu “Güvenlikleştirme”ni bir kavram olarak şöyle tanımlamıştır: “Bir konunun politik kurallar dışına çıkarılarak özel politik veya politikaüstü bir durum

⁵⁸⁶ Ole Waever, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2008, Sayı 5, N. 18, s. 158.

⁵⁸⁷ Benjamin Miller, “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, *The Journal of Strategic Studies*, 2001, Cilt: 24, Sayı: 2, s. 17., bkz., Baysal, Lüleci, *Kopenhag Okulu...*, s. 67.

⁵⁸⁸ John Baylis and oth., *The Globalization of World Politics*, Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 100., bkz. Baysal, Lüleci, *Kopenhag Okulu...*, s. 67.

⁵⁸⁹ Keith Krause ve Michael Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Merston International Studies Review*, 1996, Cilt: 40, Sayı: 2, s. 230; Buzan vd., 1998, s. 242., bkz., Baysal, Lüleci, *Kopenhag Okulu...*, s. 69.

⁵⁹⁰ Waever, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁹¹ Pınar Bilgin, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *SAREM Stratejik Araştırmaları*, 2010, Cilt: 8, Sayı: 14., s. 82.

olarak çerçevesi.”⁵⁹² Bu bağlamda güvenlikleştirme daha kolay dilde şöyle açıklanabilir: “Tehdit; bu tehdidin siyasi elita tarafından söyleme dönüştürülerek gündeme alınması; ve tehdidin varoluşun dinleyici kitle tarafından kabul edilerek bu duruma karşı önlemler alınmasını onaylaması.”⁵⁹³ Böylece güvenlikleştirme eylemi sonucu herhangi bir konu tehdit olarak gösterilerek ülkede birincil öneme sahip konu olarak sunulur. Ardından bu problemin çözülmemesi durumunda diğer konuların hiçbir anlam taşımayacağı algısı oluşturulur⁵⁹⁴ ve toplum bu tehdide karşı önlem alınmasını onaylar. Ayrıca Kopenhag Okulu’na göre güvenlikleştirme eylemi zamanı üç temel öge bir araya gelmelidir: Bunlar halihazırda hayatta kalması tehdit edilen Referans Nesnesi, o tehdit edici konuyu güvenlik sorunu ilan eden Güvenlikleştirilen Aktör ve tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik dinamikleri etkileyen İşlevsel Aktörler.⁵⁹⁵ Öte yandan Kopenhag Okulu her problemi güvenlik kavramı çerçevesinde değerlendirmemek gerektiğini, sorunları genel olarak politik çerçevede çözümlenmek ve güvenliğin sadece devlet bekası ile sınırlı tutulmasını savunmaktadır. Çünkü her sorunu güvenlik sorunu olarak tanımlama şiddet yöntemlerinin gerekli-gereksiz şekilde kullanımına neden olabilir.⁵⁹⁶

Weaver’in sıraladığı toplumsal güvenliği tehdit eden faktörler bağlamında Dağlık Karabağ sorununu incelediğimiz zaman sorunun toprak üzerinde anlaşmazlık olarak ortaya çıktığı görülse de, çatışmanın temel nedenleri arasında göçler, yatay - dikey rekabet ve bölgede azalan keskin nüfus sayısını da gösterebiliriz.

Öncelikle taraflar arasında ortaya çıkan etnik çatışmayı “Göç” sorunu çerçevesinde değerlendirelim. Bu bağlamda XVIII. Yüzyıldan itibaren Rusların kendi siyasi hedefleri doğrultusunda bölgeye gerçekleştirdikleri göçlerin sorunun temel nedenleri arasında yer aldığı görülmektedir. Nitekim sözkonusu göçler bölgede nüfus

⁵⁹² Barry Buzan and oth., *South Asian Insecurity and the Great Powers*, London: Macmillan, 1986, s. 23., bkz., Baysal, Lüleci, *Kopenhag Okulu...*, s.75.

⁵⁹³ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2011, Sayı 8, N. 30, 43-73.

⁵⁹⁴ Ciaran O’Reilly, “Primetype Patriotism: News Media and the Securitization of Iraq”, *Journal of Politics and Law*, 2008, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 69., bkz., Baysal, Lüleci, *Kopenhag Okulu...*, s. 76.

⁵⁹⁵ Buzan vd., 1998, ss. 25-36.

⁵⁹⁶ Bilgin, *Güvenlik Çalışmalarında...*, s. 83.

durumu derinden etkilemiş ve zamanla Azerbaycan Türkleri aleyhine bozulan demografik denge bölgede Ermeni ve Türkler arasında kimlik mücadelesine neden olmuş ve bu da kimlik temelli çatışmaları tetiklemiştir. Bölgede gerçekleşen demografik değişimi iki taraf da kendi varoluş ve kimliğine tehdit olarak değerlendirmiş ve sonuçta kimliklerini koruma amaçlı verilen tepkiler de çatışmalara neden olmuştur. Ortaya çıkan etnik çatışmalarda taraf devletlerde milliyetçilik hislerinin güçlenmesi de etkili olmuştur. Böylece demografik denge sorunu Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede yükselen etnik milliyetçilik ile birleşince iki toplum arasında etnik çatışmalar körüklenmiş ve kimlik temelli kanlı çatışmalar ortaya çıkmıştır.

Öte yandan ise “Yatay Rekabet” çerçevesinde konuyu ele aldığımızda Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası Türkçülük kimliğini öne çıkararak ulus devletleşme sürecinin başlaması ile Ermeniler bunu kendi varlıkları ve kültür- kimlikleri için tehlike olarak değerlendirmiş ve işgalci faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık kararı ise etnik çatışmaları savaş boyutuna taşımış ve bu da bölgenin monoetnik bir coğrafyaya dönüşmesine neden olmuştur. Savaş sırasında bölgeyi Ermenileştirme politikası izleyen Ermeniler kendi varoluşları için tehdit olarak gördüğü Türkleri tüm bölgeden çıkarmış, yada soykırıma tabi tutmuştur. Ermenilerin bölgede monoetnik toplum yaratma politikaları doğal olarak Azerbaycanlıların da kendi kimliklerini ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Konuyu “Dikey Rekabet” açısından değerlendirdiğimiz zaman ise bölgede savaş başladıktan sonra Azerbaycan yönetiminin ayrılıkçı faaliyetleri önlemek amacıyla Dağlık Karabağ'ın özerkliğini kaldırması Ermeniler tarafından Azerbaycan'ın asimilasyon ve bölgedeki varoluşlarının devlet tarafından yok edilmesi olarak algılanmış ve bu da etnik çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte Ermeniler Azerbaycan yönetiminin altyapısal seviyeden başlayarak onların kültürel ve dilsel kalkınmaları önünde engeller oluşturulduğun ve bu nedenle de ayrılma kararı aldıklarını beyan etmiştir. Bu bağlamda sözkonusu “engeller” sonucu ortaya çıkan kızgınlık tarihi Türk düşmanlığı miti ile birleşerek etnik çatışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Böylece kendi

kimliklerini koruma amacıyla güvenlikleştirme eylemine girişen Ermeniler Azerbaycan Türklerine karşı mücadeleye girişmiş ve Azerbaycan'dan ayrılma kararı almıştır.

Son olarak “Nüfusun Keskin Azalması” sorunu çerçevesinde konuyu değerlendirdiğimiz zaman Ermeniler Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan merkezi hükümetinin DKÖV’ne yönelik sosyo-ekonomik ayrımcılığı nedeniyle Ermenilerin altyapısal gelişiminin engellendiğini ve böylece bölgede Ermeni doğum sayının zamanla azaldığını ileri sürmüştür. Bu nedenle de Ermeniler hiçbir koşulda Azerbaycan yönetimi altında kalmak istememiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ’da savaş sırasında Ermenilerin yapmış olduğu soykırım ve çatışmalarda çok sayıda vatandaşının öldürülmesi, çok sayıda Türkün kendi toprakları terketmek zorunda kalması Azerbaycan tarafını keskin önlemler alması gerekliliğine itmiş ve tüm bu nedenler iki etnik arasında bağları tamamen kopararak etnik çatışmaları durdurulamaz aşamaya taşımıştır. ardından Böylece bölgede nüfusunun keskin azalması Azerbaycan’ın toplumsal güvenliği tehdit ettiğini ve bu nedenle de Azerbaycan’ın güvenlikleştirme çabaları içerisine girdiği görülmektedir.

Ayrıca her iki ülkede siyasi elit bu sorunları devletlerin bekası için en önemli tehdit olarak komuoyuya sunmuş ve zaten tarihi sorunları olan iki toplum da mevcut sorunu kimliksel varlıklarına tehdit olarak görüp gerekli önlemler alınmasını onaylamıştır. Sonuçta her iki devlette yönetim ve elit kesim halkın onayı ile kendi kimliklerini güvenlikleştirmiş ve almaya çalıştıkları önlemlerle bölgede kanlı savaş ortaya çıkmıştır.

III. 2. 2. Jeopolitik Kuramlar ve Kırım Sorunu

Ukrayna’da gerçekleşen olaylar güç dengesi, kimlik çatışması, hukuki zemin, coğrafi faktörler, enerji jeopolitiği, ekonomi gibi farklı bağlam ve teoriler kapsamında ele alınabilir. Ancak günümüzde coğrafya kaynaklı çatışmaların artması jeopolitik değerlendirmeni de ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda Ukrayna’da gerçekleşen kriz ve Kırım’ın ilhakını jeopolitik çerçevede değerlendirelim.

Jeopolitika bir alt disiplin olarak devletin dış politika hareketlerini ve gücünü onun bulunduğu coğrafi konum ve çevresel unsurlar ile açıklayamaya çalışan bir yaklaşımdır.⁵⁹⁷ Bir kavram olarak ilk kez Rudolf Kjellen tarafından kullanılan, temel tezlerinin ise Friedrich Ratzel tarafından ortaya atıldığı “Jeopolitik” genel ifadeyle ülkenin dış politikasının onun bulunduğu coğrafyaya göre belirlendiğini savunan bir tezdır. Jeopolitik Teori coğrafi koşullar, strateji ve ekonomiyi bir arada değerlendirmektedir.⁵⁹⁸ Jeopolitik kuramcılara göre bir devlet dış politikalarını belirlerken stratejik öneme sahip deniz yolu ve kara parçalarını denetim altına almak ve mümkün olduğu kadar en geniş doğal sınırlara ulaşmak gibi amaçları birincil hedef olarak seçmektedirler.⁵⁹⁹ XX. yüzyılın ilk yarısında bir bilim dalı olarak önem kazanan Jeopolitik, devlet yöneticilerine pratik öneriler sunmak ve askeri anlamda stratejiler belirleme ihtiyacının bir sonucu olarak disipline dönüşmüştür.⁶⁰⁰

Jeopolitik alanda 4 ekol ön plana çıkmaktadır: 1. Friedrich Ratzel’in Alman Ekolü; 2. Vidal de La Blanche’nin Fransız Ekolü; 3. Sir Halford Mackinder’in İngiliz Ekolü; 4. Alfred Thayer Mahan’ın Amerikan Ekolü.⁶⁰¹ Bu ekollerin dördü de klasik jeopolitik yaklaşımlar olup ilk başta devletlerin ulusal çıkarlarının korunması amacıyla kullanılan toplumsal ve felsefi yaklaşımlardır.⁶⁰² Sözkonusu klasik jeopolitikçi düşünürler kara hakimiyeti ile deniz hakimiyetini karşılaştırmış, onların esas ve geçerliklerini sorgulayarak görüşleri sürmüştür.⁶⁰³

Alman Sosyal Darwinist Friedrich Ratzel’in ekolü Alman Jeopolitik Ekolü’nün öncülüğünü yapmakla birlikte onun görüşleri daha sonra Nazi’ler tarafından “Hayat Sahası – Lebensraum” Teorisi olarak kullanılmıştır. Ratzel “Politische Geographie” adlı eseri ile kendi yaklaşımını ortaya attığında devletin siyasal ve coğrafi yapılarını biyolojik organizmalara benzetti.⁶⁰⁴ O toprak kazanımlarını lebensraum olarak

⁵⁹⁷ Faruk Sönmezöğlü, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: DER Yayınları, 2000, s. 398.

⁵⁹⁸ Abdi, *Ukrayna Krizine...*, s. 224.

⁵⁹⁹ Sönmezöğlü, *a.g.e.*, s. 228.

⁶⁰⁰ Sarıkaya, *Ukrayna Jeopolitiği...*, s. 6.

⁶⁰¹ Abdi, *a.g.e.*, s. 225.

⁶⁰² Ali Hasanov, *Jeopolitik*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2012, s. 15.

⁶⁰³ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 7.

⁶⁰⁴ Abdi, *a.g.e.*, s. 225.

adlandırdı ve Doğal Gelişim Teorisini insan topluluklarına uyguladı. Ona göre sürekli rekabet içerisinde olan devletlerin kendi çıkar ve güçlerini korumak amacıyla yayılcı politikalar yürütmesi süpergüçlerin ortaya çıkmasına neden olacak.⁶⁰⁵ Alman Ekolü üyeleri arasında Rudolf Kjellen ve Nazi Almanyası dış politikasına ilham verdiği düşünülen Karl Haushofer gibi düşünüler de var.

Fransız düşünür Vidal de La Blanche ise Alman ekolüne karşı kendi ekolünü geliştirdi. Coğrafi determinizme karşı olan Blanche'ın Fransız Ekolü devleti kültürel ve ulusal bir varlık olarak değerlendirmekte ve politikada insan unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Daimi değişen ve belli alışkanlıklara sahip olan coğrafi olayların açıklanması üzerinde duran Blanche, devletlerarası ilişkilerde iletişim ve alış-verişin önemini altını çizmiştir.⁶⁰⁶

Sir Halford Mackinder'in öncülüğünü yaptığı İngiliz Ekolü pratikler üzerinde fazla durmaktadır. "The Geographical Pivot of History" ve "Democratic Ideals and Reality" eserleri ile jeopolitik fikirlerini ortaya koyan düşünür savaşların nedenini ülkeler arasındaki gelişim düzeyi farklılıklarında görmekteydi.⁶⁰⁷ Coğrafyanı politika ve dünya hakimiyeti bağlamında değerlendiren ve "Kara Hakimiyeti" teorisini geliştiren Mackinder, dünyayı tek bir kara parçası, Avrupa, Asya ve Afrika'yı bir bütün olarak "Dünya Adası", Batı Sibirya'dan Baltıklara ve Doğu Avrupa'ya kadar ve genel olarak Rusya coğrafyasını kapsayan bölgeni "Heartland – Kalpgah Bölgesi" olarak belirledi. Düşünüre göre Doğu Avrupa'ya sahip olan Heartland'a, Heartland'a sahip olanın Dünya Adası'na, Dünya Adası'na sahip olanın ise tüm dünyaya hakim olacaktır. Ayrıca Mackinder'e göre sınıflandırdığı deniz ve kara gücü arasında dengenin tarihin farklı dönemlerinde değişebileceği gibi kara gücüne hakim olan devlet dünya egemenliğine sahip olacak. Ona göre Heartland – Merkez bölgesini kontrol etmek için ise iki önemli kenar kuşak mevcuttur. Birinci kenar kuşak "İç Kuşak" yada "İç Hilal" olup buraya Avrupa'dan Almanya, Avusturya ve Balkanlar, Asya'dan ise Türkiye, İran, Hindistan ve

⁶⁰⁵ Sarıkaya, *Ukrayna Jeopolitiği...*, s. 8.

⁶⁰⁶ Abdi, *Ukrayna Krizine...*, s. 225-226.

⁶⁰⁷ Atilla Sandıklı, "Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar", *Bilgesam*, Rapor No:27, İstanbul: 2011, s. 3.

Pakistan dahildir. Diğer önemli kuşak ise “Kenar Kuşak” yada “Dış Hilal” olup buraya Avrupa’dan İngiltere, Kuzeybatı Afrika, Avusturalya ve Amerika’dan ise ABD ve Kanada’dan oluşmaktadır.⁶⁰⁸

Amerikan Jeopolitik Ekolü’nün öncülerinden Amiral Alfred Thayer Mahan tarafından ileri sürülen “Deniz Hakimiyeti” Teorisi ise yazarın “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi” eseri ile ortaya çıkmıştır. XIX. Yüzyılda sanayi devrimi sonrasında coğrafi keşifler eski İpek Yolu’nun önemini azaltırken, deniz yollarının hayati önemini ön plana çıkardı. Bu noktada Mahan denizlere hakim olan gücün tüm dünya üzerinde hakim olacağı tezini ileri sürdü.⁶⁰⁹

Soğuk Savaş’ın ortaya çıkmasıyla ise Jeopolitikada’da jeostrateji kullanılmaya başlandı ve Mackinder’in jeopolitik yaklaşımlarından etkilenen Nicolas Spykman Amerikan Ekolü’nün diğer temel teorisi “Kenar Kuşak Teorisi”ni ortaya attı. Spykman bir anlamda Mackinder’e ait dünya hakimiyeti için gerekli olan Merkez Bölge - Heartland tezini ters çevirerek Kenar Bölge – Rimland’in önemini ileri sürdü.⁶¹⁰ Şöyle ki, Spykman merkezi değil, merkezi çevreleyen kenar kuşağı kontrol eden ülkenin Dünya Adası – Avrasya’yı ve böylece de tüm dünyayı kontrol edebileceğini savundu. Böylece Heartland yerine Rimland’in önemini ön plana çıkıttı. Onun yaklaşımları ABD dış politikasını direk etkilemiş, NATO ve Marshall planlarını ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.⁶¹¹

Bu bağlamda Ukrayna’nın jeopolitiğini değerlendirdiğimiz zaman ülkenin Avrasya’nın merkezinde ve Karadeniz’in kıyısında bulunması onun jeopolitik anlamda merkezi konumunu gözler önüne sermektedir. Nitekim bu bölge dünya tarihinde çok önemli olayların gerçekleştiği bölge olup sürekli güç mücadelesine sahne olmuştur.

Ukrayna’nın ait olduğu Karadeniz bölgesi, Mackinder’in “Kara Hakimiyeti Teorisi”ne göre dünya hakimiyeti için gerekli olan Merkez bölgesine en kolay ulaşım yolu olmakla birlikte, Spykma’a ait “Kenar Kuşak Teorisi” ise bu bölgenin iki kıtanı -

⁶⁰⁸ Abdi, *Ukrayna Krizine...*, s. 226; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar - Bakışlar*, İstanbul: Der Yayınları, s. 510-511.

⁶⁰⁹ Abdi, *a.g.e.*, s. 226;

⁶¹⁰ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 512.

⁶¹¹ Abdi, *a.g.e.*, s. 222- 228.

Avrupa ve Asya'nı birbirine bağlamakla çok önemli jeopolitik önem üstlendiğini göstermektedir. Benzer şekilde Alfred Mahan'ın "Deniz Hakimiyeti Teorisi" Karadeniz bölgesinde hakim konumda olan gücün tüm bölgeyi kontrol edeceğini, Schaklian'a ait "Hava Hakimiyeti Teorisi" ise sözkonusu bölgeye hakim olmakla öncelikle "Merkez Bölgesi"de, bununla da "Dünya Adası"da kontrole sahip olunacağını savunmaktadır.⁶¹² Ukrayna ve özellikle Kırım'ın kontrolü ise Karadeniz Havzası'nın kontrolü açısından vazgeçilmez niteliktedir. Bu nedenle Türkiye'den sonra Karadeniz'de ikinci en büyük kıyıdaş devlet olan Ukrayna'nın jeopolitiği Karadeniz'in jeopolitiği ile birlikte değerlendirilmelidir.

Ukrayna 603 bin kilometrelik karelik yüzölçümü ve 52 milyonluk nüfusu ile Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biridir. Doğu'nu Batı'ya bağlayan kara yollarının üzerinde ve Baltik ile Karadeniz'i birleştiren su yollarının kesişmesinde bulunması ise ülkeye çok büyük stratejik önem yükleyerek onu denge unsuru yapmıştır.⁶¹³ Ayrıca Ukrayna Rusya'nın Batı'ya doğru yayılmacılığı ve Avro-Atlantik sistemin de Rusya nüfus alanına doğru ilerlemesi önünde koruyucu kalkan rolünü oynamakta ve bu açıdan ülke tampon bölge özelliği taşımaktadır.⁶¹⁴ Öte yandan bu ülke zaman zaman Demokratik Sistem – Kapalı Sosyalist Sistem, Liberal Ekonomi – Devlet Merkezli Sosyalist Ekonomik Sistem, Katolik – Ortodoks, Etnik Ukraynalı –Rus, Doğu – Batı Ukrayna rekabetine sahne olmuştur.⁶¹⁵

Soğuk Savaş'tan beri bölgede sürdürülen jeopolitik rekabet Ukrayna bağımsızlığı sonrasında da devam etmekte. Ukrayna'yı kendi nüfuz alanı olarak gören Rusya bağımsızlık sonrasında yürütmüş olduğu dış politikayı üç kategoride sınıflandırmıştır. Bu bağlamda eski birlik ülkelerine yönelik "Yakın Çevre", diğer ülkeleri yönelik "Uzak Çevre" ve Ukrayna ve Belarus'a yönelik "En yakın Çevre". Adından da belli olmak üzere Rusya kendisi için hayati öneme sahip bölge olarak Ukrayna ve Belarus'u görmektedir. Post-Sovyet ülkeleri üzerinde kontrolü sağlamak amacıyla birliğin

⁶¹² Gökhan Koçer, "Karadeniz'in Güvenliği ve Türkiye", S. Laçiner v.d. (ed.), *Türk Dış Politikası*, Ankara: USAK Yayınları, 2009. s. 277-278.

⁶¹³ Davutoğlu, *Stratejik Deinlik....*, s. 193.

⁶¹⁴ Bingöl, *Ukrayna Krizinin....*, s. 24.

⁶¹⁵ İlyas Kamalov, "Bağımsızlıktan Özgürlüğe Ukrayna", *Stratejik Analiz*, 2005, N. 59, s. 46.

parçalanmasının hemen sonrasında Rusya'nın girişimi ile eski birlik ülkelerinden oluşan "Bağımsız Devletler Topluluğu" kuruldu ve böylece Rusya bu ülkeler ile bağları tekrardan güçlendirmek amacıyla çeşitli ekonomik, gümrük ve ortak güvenlik anlaşmaları ve projeler gerçekleştirmeye başladı. Özellikle "Güçlü Ekonomi, Güçlü Ordu, Güçlü Devlet" sloganlarının sahibi Putin'in iktidara gelmesi ile Rusya eski gücünü kazanmak için yoğun faaliyete başladı. Bu kapsamda çeşitli reformlar gerçekleştirerek merkezi devleti güçlendiren Putin yönetimi, 2000 yılında "Ulusal Güvenlik", "Yeni Askeri Doktrin" ve "Yeni Dış Politika" doktrinlerini kabul etti. Yeniden güçlenme sürecinde Rusya Batı'nın desteğini almak amacıyla onunla işbirliği yolunu seçti. Bu kapsamda 11 Eylül sonrası ABD'nin terörle mücadele politikalarına destek veren Rusya Kuzey Kafkasya ve özellikle Çeçenistan'da ayrılıkçılara karşı sert güç unsurlarını kullandı. Ancak ABD'nin 2003 Irak müdahalesine Rusya'nın karşı çıkışı, ardından NATO'nun Doğu Avrupa genişlemesi, post-sovyet coğrafyalarında Batı destekli renkli devrimler ve Rusya'nın İran nükleer faaliyetlerine desteği Rusya-ABD ilişkilerini gerdi. Bu bağlamda Rusya açık bir şekilde Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyeliği müzakerelerine şiddetle karşı çıktı ve Belarus, Polonya ve Ukrayna üzerinde kontrolü sağlamlaştırmaya çalıştı.⁶¹⁶

Rusya'nın "Yeni-Avrasyacılık" Doktrini ile tarihi sıcak denizlere inme politikası ve bölgede merkezi güç olma faaliyetleri kendini Ukrayna politikasında açıkça hissettirmektedir. Rusya için sanki bir Monroe Doktrini rolünü oynayan "Yakın Çevre" Politikası ise Post-Sovyet coğrafyasını (bu coğrafyada yaşayan 25 milyonluk rüs nüfusu ve bölgeye yönelik jeopolitik ve ekonomik çıkarlarının olduğu gerekçesiyle⁶¹⁷) Rusya için hayati bölgeler olarak belirledi.⁶¹⁸ Ukrayna'nın AB ve NATO ile üyelik müzakereleri ve bu kurumlara olası üyeliği ise ABD başta olmak üzere Batı'ya Rusya'nın hemen yanına kadar ulaşma fırsatı verecekti. Ayrıca Ukrayna'dan ve ülkeye ait Odessa ve Sivastopol limanlarından yoksun kalmak ile Rusya'ya sıcak denizlere,

⁶¹⁶ Abdi, *Ukrayna Krizine*..., s. 230-234.

⁶¹⁷ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 323-4.

⁶¹⁸ <http://www.bilgesam.org/incele/1071/-rus-emperyalizmi-icin-yeni-bir-ideoloji--neo-avrsyacilik/#.W42RbugzbiU> (02.10.2018)

dolayısıyla Akdeniz'e inme politikasında ciddi engeller oluşturacaktı.⁶¹⁹ Öte yandan Ukrayna'nın kaybedilmesi Rusya öncülüğünde Avrasya Ortak Ekonomik Alanı planı da zora sokmakta⁶²⁰ ve bu ülkenin Doğu Avrupa'daki askeri üstünlüğüne tehdit oluşturmaktadır.⁶²¹

Bu bağlamda Rusya Jeopolitik Doktrini'nde Rus nüfuz alanı olarak gösterilen Ukrayna'ya yönelik Rus dış politikası onun hayati ihtiyaç ve çıkarlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁶²² Brzezinski de Rusya'nın Ukrayna olmaksızın Asya ülkesi olacağını, Ukrayna'da kontrol ele almakla ise Karadeniz'e geniş açılma fırsatı elde ederek tüm Avrupa ve Asya'nı kontrol edeceğini yazmaktaydı. Bu nedenle de Ukrayn'nın bölgedeki seçimi Avrasya'nın stratejik geleceğini de belirleyecektir.⁶²³

Öte yandan Ukrayna'nın geçiş güzergahı konumu onu enerji jeopolitiği açısından da ön plana çıkarmaktadır. Şöyle ki ekonomisi büyük ölçüde enerji ihracatına dayalı olan Rusya Batı'ya ihraç ettiği enerji kaynaklarının büyük bir bölümünü Ukrayna üzerinden yaparken, dışarıya enerji bağımlılığı bulunan Avrupa da enerji ithalatını hatırısayılır bir oranda Ukrayna üzerinden geçen enerji boru hatları vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Böylece enerji güvenliği, taşımacılık ve tampon bölge olma özelliği göz önünde bulundurulduğunda Ukrayna Birlik için de vazgeçilmez ülkelerden biri olup⁶²⁴ stratejik ortak olarak değerlendirilmiştir.⁶²⁵ Ülke hem Batı, hem de Rusya açısından gelecekte oluşabilecek tehditlere karşı stratejik derinlik olarak da görülmüştür.⁶²⁶ Tüm bu özellikleri ile Ukrayna kendi enerji bağımlılığını dengeleme fırsatı elde etmektedir.⁶²⁷

⁶¹⁹ Bingöl, *Ukrayna Krizinin...*, s. 23.

⁶²⁰ Kamalov, *Putin Dönemi...*, s. 80.

⁶²¹ Abdi, *Ukrayna Krizine...*, s. 236-237.

⁶²² Oya Akgönenc, "Rusya Federasyonu'nun Dış politika Hedefleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 4, 2004, s. 54-61.

⁶²³ Brzezinski, *The Grand...*, s. 46.

⁶²⁴ Filiz, *Ukrayna Krizinde NATO'nun...*, s. 1.

⁶²⁵ Derman, Ongarova, *Ukrayna'da Siyasi...*, s. 15.

⁶²⁶ Bilgiç, *Ukrayna Krizinin Kafkasya...*, s. 377.

⁶²⁷ Kemal Olçar, *Karadeniz Politikaları ve Türkiye-Ukrayna Stratejik İlişkileri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2007, s. 203.

Karadeniz’de bulunan Kırım ise jeopolitik konumu ve bölgedeki kilit niteliği nedeniyle Ukrayna ve tüm Karadeniz’in kontrolü açısından hayati öneme sahiptir. Kırım üzerinden Karadeniz’le kavuşan ve kışın donmayan Dinyeper ve Dinyester nehirleri ticari anlamda stratejik su yollarıdır. İlk Rus devleti olan Kiev knezliği de Dinyeper nehri üzerinde kurulmuştur. Avrupa’da Karpat ve Kafkas Dağları Rusya’ya karşı yapılabilecek kara hareketini kısıtladığı için Karadeniz ve Kırım bu ülkeye karşı kuvvet nakli yapılması için en önemli konum olarak karşımıza çıkmaktadır. Alternatif Kuzey Avrupa ve Polonya düzlükleri ise bu anlamda büyük riskler taşımaktadır.⁶²⁸

Ukrayna’yı Rusya açısından önemli kılan diğer faktörler ise ülkede bulunun Rus nüfus ve taraflar arasında mevcut olan etnik bağlıdır. Ayrıca iki ülke arasında ilişkilerde Rus ekonomisi ile bütünleşmiş olan ve Rus nüfusun yoğun bulunduğu Ukrayna’nın doğusu - Don Havzası illeri, ekonomik ve nüfus anlamında Rusların çok güçlü olduğu Kırım ve Ukrayna’nın en büyük liman şehri Odessa da önemli paya sahiptir.

Kısaca jeopolitiği nedeniyle her zaman küresel ve bölgesel güçlerin mücadele sahnesi olan Ukrayna 2014’de yeni bir mücadeleye sahne olmuştur. Kriz sonucu Ukrayna’yı tamamen kaybetmemek adına Rusya sert güç unsurları da dahil tüm seçenekleri gözden geçirmiştir. Ayrıca coğrafi - kültürel yakınlık ve jeopolitik önemi Ukrayna’nın Rusya’dan tamamen koparılmasının kolay-kolay mümkün olmayacağını gözler önüne sermiş,⁶²⁹ Rusya bölgede yenilgiyi kabullenmeyerek Kırım’ı ilhak etmiş, Doğu Ukrayna’daki ayrılıkçı güçleri destekleyerek bölgenin derin bir krizin içerisine sürüklenmesine neden olmuştur.

III. 2. 3. Karadeniz ve Hazar Havzası’nın Jeopolitik Önemi

Batı dünyası başta olmak üzere dünya birliğinin Dağlık Karabağ ve Kırım sorununa yaklaşımları bu coğrafyaların jeopolitik önemi nedeniyle şekillenmektedir. Bu

⁶²⁸ Şeker, *Ukrayna Krizinde...*, s. 22.

⁶²⁹ Erhan Büyükkakıncı, “Renkli Devrimler ve Sovyet Sonrası Coğrafya: Ukrayna’da İktidar Değişikliği ve Batı Faktörü”, Yonca Özer (ed.), *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak: Gerçekler, Yanılgılar ve Beklentiler*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s. 56-57.

bağlamda işgal edilen coğrafyalar jeopolitiği aşağıdaki altbaşlıkta– Karadeniz ve Hazar Havzası şeklinde, geniş çerçevede ele alınacaktır.

Eski ABD Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı Zgibniew Brzezinski Avrasya'yı küresel öncelik uğrunda üzerinde sürekli mücadelenin olduğu bir satranç tahtasına benzetirken, jeopolitik önemi nedeniyle de Kırım'ın da dahil olduğu Karadeniz'i Avrasya'nın kalbi konumunda görmüştür. İngiliz jeopolitikçi Sir Harfold Mackinder ise “Kara Hakimiyet Kuramı” ile deniz ve özellikle karada kuvvetli olan devletin dünyaya hakim olacağını ileri sürmüş ve bu kapsamında Rusya'nın güçlü bir kara devleti olduğunu ve okyanuslara çıkabileceği taktirde ise hakim devlet olacağını söylemiştir. Rusların sıcak denizlere inişi için en elverişli bölge coğrafi koşulları nedeniyle Karadeniz ve Kırım'dır. ABD'li jeopolitikçi Amiral Mahan ise “Asya Problemi” çalışmasında İngiliz deniz gücü ile Rus kara gücü arasında Türkiye'den Mançurya'ya kadar bölgede – yani Orta Şerit'te sürekli bir mücadelenin olduğunu yazmıştır. Söz konusu Orta Şerit'in merkezi ise Karadeniz ve Kırım'dır.⁶³⁰

Avrupa'nın Güneydoğu sınırında ve Hazar Denizi ile Akdeniz arasında bulunan Karadeniz Asya ile Avrupayı birbirine bağlayan stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle de Karadeniz Havzası Rusya ile Batı arasında enerji ve güvenlik alanlarında sürekli bir rekabete sahne olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Batı'nın Merkezi ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi, Karadeniz'e kıyıdaş devletler olan ve ABD'nin askeri üslere sahip olduğu Romanya ve Bulgaristan'nın 2004'te NATO'ya,⁶³¹ daha sonra ise 2007'de AB'ne katılması⁶³² ve diğer 2 kıyıdaş devlet Ukrayna ile Gürcistan'ın ise NATO üyeliği müzakereleri Karadeniz'de Rusya'nın etki alanını daraltılması ve bu ülkenin bölgede çevrelenmesi olarak okunabilir.

Ancak 2001 yılının Temmuz'unda Rusya “Denizcilik Doktrini”ni beyan etmesi ile denizlerde donanma gücünü artırmaya başladı ve eski gücüne kavuşmak için önemli adımlar attı. Bu kapsamda Karadeniz'deki Novorossisk limanı ile Azak Denizi limanları güçlendirildi ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya tarafından kiralanan ve

⁶³⁰ Şeker, *Ukrayna Krizinde...*, s. 21-22.

⁶³¹ Çomak v.d., *Karadeniz'de Yeni...*, s. 145.

⁶³² *Hurriyet*, 1 Ocak 2017.

bölgenin kontrolü açısından son derece öneme sahip Sevastopol üssü ise Kırım'ın ilhaki sonrasında yapılan takviyelerle daha da kuvvetlendirildi. İlhak sonrası Rusya Karadeniz Filosu'na hava savunma desteği sağlamakla bölgede çok güçlü bir konuma geldi ve Karadeniz'de üstünlüğü ele almış oldu. Ayrıca 2008 Gürcistan savaşı sonrası Rusya Abkhazya'nın bağımsızlığı tanımakla birlikte bölgedeki müttefiklerinin sayısını arttırdı ve Abkhazya'da Guadauta ve Oçamçira gibi askeri üsler elde etti.⁶³³

Öte yandan Karadeniz Havzası enerji bağımlısı Avrupa ile zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Havzası arasında geçiş konumunda bulunmakta. AB devasa ekonomik büyüklüğü nedeniyle çok büyük hacimde enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Şöyle ki, AB dünya genelinde yıllık 72 trilyon dolar hacminde olan gayri safi hasılanın 17 trilyon dolara denk gelen %24'lük kısmını üretmektedir. Ayrıca Birlik 37 trilyon dolarlık dünya geneli ticaret hacminin de 11.7 trilyon dolarlık %32'lik kısmına sahiptir. Bu büyük ekonominin devamlı dönmesi için AB'nin sürekli enerjiye ve enerji arz güvenliğine ihtiyacı var. Günümüzde Birliğin enerji ihtiyacında petrol %40, doğal gaz %25, kömür %17, nükleer güç %12, hidroenerji %4 ve diğer kaynaklar ise sadece %2'lik bir rakama sahiptir. İhtiyaç duyduğu petrolün %84'nü, doğal gazın ise %64'nü ithal eden AB'nin enerji alanında dış ithalattan bağımlılığı %55 seviyelerindedir.⁶³⁴

Birlik enerji ihtiyacını Norveç, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Rusya ve Hazar Havzası'ndan temin etmektedir. İthal ettiği enerjiyi boru hatları ve tankerlerle temin eden Birliğin enerji arz güvenliği de her zaman dikkat merkezinde olmuştur. Birliğin petrol ve özellikle de doğal gaz ihtiyacının büyük bir kısmı Karadeniz Havzası vasıtasıyla - deniz tabanı ile geçen Mavi Akım Boru hattı ve Rusya'dan Avrupa'ya doğru uzanan ve Ukrayna üzerinden geçen boru hatları ile - taşınmaktadır.⁶³⁵

AB ithal ettiği doğal gazın %28.2'ni ve petrolün ise %15'ni Kuzey Denizi vasıtasıyla Norveç'ten temin etmekte. Ancak 2030'lu yıllarda bu kaynağın tükenmeye başlayacağı gerçeği AB'nin toplam enerji hammadesi ithalatında %32'lik bir paya sahip Rusya'nın önemini bir daha ön plana çıkarmaktadır. Birlik dışarıdan ithal ettiği ve enerji

⁶³³ Çomak v.d., *Karadeniz'de Yeni...*, s. 144-147.

⁶³⁴ Cerrah, *Ukrayna Krizinin...*, s. 453-455.

⁶³⁵ a.g.e., s. 455.

üretiminde %82'lik bir orana sahip birincil enerji kaynaklarından petrolün %34.5'ni, doğalgazın %30'nu ve kömürün ise %27'ni Rusya'dan temin etmektedir.⁶³⁶ Toplam petrol ithalatının ise %4'nü ise Azerbaycan'dan yapmaktadır. Genelde Birliğin enerji temini açısından önceliği Rusya, Norveç ve Kuzey Afrika ülkeleri Cezayir ve Libya iken, Ortadoğu ve Hazar Havzası da Birlik için önemli alternatif enerji kaynağıdır. Öte yandan Rusya'nın da yapmış olduğu ham petrol ihracatında %75'lik, doğalgaz ihracatında ise %63'lük oran Avrupa'ya mahsusudur.⁶³⁷ Ayrıca 2013 yılı istatistiklerine göre Rusya AB'ne 283.2 milyar dolar ihracat yaparken, 134.3 milyar dolar da ithalat yapmıştır.⁶³⁸ Bu bağlamda Rusya bölgede en büyük aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2011'de başlayan "Arap Baharı" süreci nedeniyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika, dini çatışmalar ve terör örgütleri nedeniyle Nijerya, Suriye, Filistin ve Kıbrıs sorunu nedeniyle de yeni enerji kaynakları keşfedilmeye başlanan Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan istirsizlik Birliği'n güvenli enerji ithalatını tehlikeye sokmuş,⁶³⁹ enerji zengini İran'ın nükleer programı nedeniyle bu ülkeye karşı uygulanan ambargolar nedeniyle ise Birlik İran'a 1 Temmuz 2012'de petrol, 1 Temmuz 2013'te ise doğal gaz ambargosu uygulamıştır.⁶⁴⁰

Bu nedenle Birliğin enerji güvenliği açısından ön plana çıkan coğrafyalardan biri de Hazar Havzası'dır. Hazar Havzası dünya petrol rezervlerinin %10'a denk gelen 200 milyar varil petrole ve dünya doğal gaz rezervlerinin de %8 ile %10'a denk gelen 550 trilyon fit küp doğal gaz rezervlerine sahiptir.⁶⁴¹ Fakat bölgede mevcut jeopolitik sorunlar ve Hazar'ın statüsü meselesi güvenli enerji ithalını tehdit eden faktörlerdir. Hazar Havzası ülkelerde, özellikle Güney Kafkasya'daki etnik çatışmalar ve Orta Asya'da Rusya hegemonluğu Birliğin bu coğrafyadan güvenli şekilde enerji ithalatını

⁶³⁶ Hasan Selim Özertem, "Ukrayna'daki Krizin Avrupa Birliği Enerji Güvenliğine Etkisi", *USAK Analiz Dergisi*, Ankara, Temmuz 2014, s. 80-81.

⁶³⁷ Cerrah, *Ukrayna Krizinin...*, s. 459-460.

⁶³⁸ Harun Semercioğlu, "Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *EUL Journal of Social Sciences*, 2016, Cilt: 7, Sayı: 2, 188-202, s. 192.

⁶³⁹ Cerrah, *a.g.e.*, s. 455-456.

⁶⁴⁰ <http://carnegieendowment.org/2014/06/16/easing-eu-sanctions-on-iran> (02.10.2018)

⁶⁴¹ Sandıklı v.d., *Karadeniz'de Yeni...*, s. 146.

zora sokmaktadır. Ermenistan'ın doğal kaynak zengini Azerbaycan'a mahsus Dağlık Karabağ'ı işgali, Gürcistan'da Güney Osetya, Abkhazya ve Cevahetya gibi sorunlar ve Rusya'nın bölgedeki askeri üsleri Kafkasya'da istikrarlılığın nedenleri arasında yer almakta. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın önemli miktarda olan doğal kaynakları AB için alternatif enerji kaynakları olsa da, Rusya bu ülkeleri baskı altında tutarak onların enerji kaynaklarını ve bölgedeki enerji boru hatlarını kontrol etmektedir.⁶⁴²

Rusya AB'nin kendine olan enerji bağımlılığını birlik üzerinde baskı olarak kullanmakta ve böylece Avro-Atlantik Birliğin hareket kabiliyetini zayıflatmayı hedeflemektedir. Ayrıca Rusya Azerbaycan'ın kısmi, daha fazla ise Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden Avrupa devletlerine ihraç etmektedir. Rusya Hazar Havzası enerji kaynaklarının farklı yollarla Avrupa'ya taşınmasını öngören alternatif enerji boru hatları projelerine her zaman karşı çıkmıştır. Örneğin, 90'larda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı projelerine karşı çıkan Rusya projeleri önlemek amacıyla Türkiye ile 1997'de Karadeniz tabanından geçen Mavi Akım projesi üzerinde anlaşmaya varmıştır. Ayrıca Rusya Türkmenistan ve Kazakistan doğal gazını Hazar geçişli doğal gaz boru hatları ile Avrupa'ya taşınmasını öngören NABUCCO projesine de engel olmuştur. Şöyle ki Rusya baskı yaparak her iki devletle doğal gaz alım anlaşması imzalamış ve projenin iptal olmasına neden olmuştur. "Beyaz Akım" projesi ise Azerbaycan gazının Gürcistan'dan Karadeniz tabanı ile Avrupa'ya taşınmasını öngörmüş ve nihai olarak yıllık 32 milyar metreküp gaz taşınması hedeflenmiştir. Fakat Kırım'ın ilhakı ile bu proje de çıkmaza girmiştir. NABUCCO'nun iptali ile Azerbaycan'a ait Şahdeniz yatağı doğal gazının Avrupa'ya taşıyacak Adriyatik Geçişli Boru Hattı – TAP ve Anadolu Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı – TANAP ve İran'ın teklifi ile İran ve Türkmenistan gazını Avrupa'ya taşımayı hedefleyen İran-Türkiye-Avrupa İTE projeleri ön plana çıkmıştır. Rusya ise geçiş güzergahı ülkelerini devre dışı bırakmak amacıyla Baltık Denizi'nde "Kuzey Akım" projesi ve Karadeniz'de "Güney Akım" projeleri üzerinde

⁶⁴² Cerrah, *Ukrayna Krizinin...*, s. 458.

durmuştur. “Kuzey Akım” projesi kapsamında yıllık 55 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip iki boru hattının birincisi 2011’de, ikincisi ise 2012’de inşa edilmiş ve böylece Rusya’dan Almanya’ya direk gaz taşımak mümkün olmuştur. “Güney Akım” ise Türkiye ve Ukrayna’yı devre dışı bırakarak Karadeniz tabanı ile Rusya’dan Bulgaristan’a yıllık 63 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesine sahip boru hatlarının inşasını öngörmüştür. Proje kapsamında boru hatlarının inşası anlaşması ise 2009’da imzalanmıştır.⁶⁴³

Hazar Havzası’nın jeopolitik anlamda önemli ülkelerinden biri ise Azerbaycan’dır. 2013 verilerine göre bütçe gelirleri 29.5 milyar dolar, döviz rezervi 50 milyar dolar ve GSMH rakamları 71 milyar dolar olan Güney Kafkasya’nın ise en güçlü ekonomisine sahip Azerbaycan,⁶⁴⁴ zengin doğal kaynakları ile birlikte Doğu-Batı, Kuzey-Güney arasında geçiş güzergahı niteliği ile de ön plana çıkmaktadır.

Rusya ve İran arasında önemli bir jeopolitik konumda bulunan Azerbaycan 1994’te imzalanan “Asrın Mukavalesi” ile başlayan süreçte yıllık 70 milyon ton kapasiteye sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk gibi petrol boru hatları, yine yıllık 30 – 40 milyar metreküp kapasiteye sahip Bakü-Tiflis-Erzurum, Bakü-Astara-İran ve Bakü-Rusya gibi doğalgaz boru hatları projeleri ile ön plana çıkmıştır. Böylece ülke alternatif enerji kaynağı olarak Batı’nın önemli partnerlerinden biri olmuştur.⁶⁴⁵ Ayrıca Azerbaycan zaman zaman gündemde gelen Beyaz Akım, NABUCCO, TANAP, TAP gibi projelerin en önemli taraflarından biri olarak AB’nin enerji güvenliği açısından ön plana çıkmaktadır. Ülkenin 10 milyar tonluk koşullu yakıt rezervi ve Şahdeniz sahasında 2.6 trilyon, Ümit sahasında 250-300 milyar, Abşeron sahasında ise 350 milyar metreküp doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bu önemi nedeniyle ülkenin petrol sektörüne 48 milyar dolar yabancı yatırımı yapılmıştır.⁶⁴⁶ Özellikle Arap Baharı süreci ile Ortadoğu’nun istikrarsızlaşması, Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ile Birlik enerji güvenliğinde alternatifler ararken Azerbaycanın önemi biraz daha artmıştır.

⁶⁴³ Çomak v.d., *Karadeniz’de Yeni...*, s. 147-151.

⁶⁴⁴ *Azertac*, 29 Aralık 2013.

⁶⁴⁵ Ali Hasanov, “Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan’ın Jeopolitiği”, http://anl.az/el_en/book/2016/Sh-16829.pdf (02.10.2018)

⁶⁴⁶ *İki Sahil Gazetesi*, 20 Eylül 2013.

Ayrıca Azerbaycan tranzit özelliği ile gelecekte Hazar Havzası ülkelerinin, özellikle de enerji zengini Kazakistan ve Türkmenistan doğal kaynaklarının Batı en güvenilir şekilde taşınması açısından Batı'nın güvenilir bir ortağı olmayı başarmıştır. Öte yandan topraklarının %20'nin işgal edilmesi, Azerbaycan elit kesminin Rusya'ya olan yakınlığı, ülkenin ordu muhimmatinin büyük bölümünü Rusya'dan temin etmesi ve Rusya'da fazla sayıda vatandaşının çalışması Azerbaycan'ı Rusya ile Batı arasında dengeli bir politika yürütmeye zorlamaktadır.⁶⁴⁷

Kısaca söylersek her iki havzanın Batı'nın güvenliği açısından jeopolitik önemi ön plana çıkmaktadır. Ancak Batı'nın Kırım'ın ilhakına verdiği tepki Dağlık Karabağ'a verdiği tepki ile kıyasla daha sert olmuştur. Bunun en önemli nedeni Kırım sorununda tarihi rekabet – Batı –Rusya rekabetinin ön plana çıkması ve bölgenin jeopolitik anlamda daha fazla öneme sahip olması olmuştur. Böylece Karadeniz Havzası Batı'nın hem siyasi - askeri anlamda, hem de enerji güvenliği açısından bir adım daha öne çıkmaktadır. Ancak alternatif enerji kaynağı bağlamında Hazar Denizi Havzası ve Türkiye, İran ve Rusya arasında rekabet alanı olan Güney Kafkasya⁶⁴⁸ da Batı açısından stratejik bir bölgedir. Öte yandan Güney Kafkasya'da güçlü aktör olan Azerbaycan'ın siyasal ve sosyal anlamda istikrarının Batılı ülkeleri açısından önemi Dağlık Karabağ meselesini uluslararası arenada aktif bir konu haline getirirse de,⁶⁴⁹ Batı'nın Azerbaycan'dan enerji ithali anlamında istediğini alması, Batılı devletlerin Ermeni yanlısı politikası ve Batı dünyasında faaliyet gösteren güçlü Ermeni lobisi Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik ciddi adımlar atılmasını önlemektedir.

⁶⁴⁷ Elkhan Mehtiyev, “Küresel Güç Mücadelesinde Kafkasya ve Azerbaycan”, Haydar Çakmak, Seyfettin Erol (ed.), *Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Ankara: Barış Yayınları, 2013, s. 4

⁶⁴⁸ Chanda Allana Leckge, *The Nagorno-Karabakh Conflict: Obstacles and Opportunities for a Settlement*, Blacksburg, Virginia, 2005, p. 5-8., <https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/32800/ChandaFinal.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (02.10.2018)

⁶⁴⁹ Ercan Kurbanov, “Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke içi Anlaşmazlıklar” *Avrasya Etütleri*, 1996, C. 3, S. 2.

III. 3. Sorunların Hukuki Çerçeve Değerlendirilmesi

Kırım ve Dağlık Karabağ sorunlarını hukuki açıdan incelemeden önce öncelikle uluslararası hukukta anlaşmazlık türlerine değinmemiz gerekir. Genel olarak siyasi literatürde devletlerarasında uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturacak anlaşmazlıklar için “uluslararası çatışma”, “silahlı çatışma”, “devlet içi çatışma”, “etnik çatışma” ve bş. kavramlar kullanılırken, uluslararası hukukta “Uluslararası Uyuşmazlık” ve “Uluslararası Durum” terimleri kullanılmaktadır.

Uluslararası hukuka göre “Uluslararası Uyuşmazlık” bir kavram olarak iki veya daha fazla taraf arasında herhangi bir çıkar veya hakla ilgili karşıt istek veya görüşlerdir.⁶⁵⁰ F. Şavrov uluslararası uyuşmazlığı uluslararası hukukun 2 veya daha fazla öznesi arasında oluşan siyasi-hukuki çelişkiler olarak tanımlamaktadır. Altı ciltlik uluslararası hukuk serisinin yazarlarına göre ise uluslararası uyuşmazlık iki veya daha fazla devlet arasında düzenlenmemiş ilişkiler veya onlar arasında farklı alanlarında ortaya çıkan çelişkilerdir. E. A. Puşimin ise uluslararası uyuşmazlığı iki ve daha fazla devletin uluslararası problemlere farklı yaklaşımları ile ilgili ortaya çıkan karşılıklı iddialar olarak değerlendirmiştir. Uluslararası durum ise devletlerin çıkarlarının çelişkisi olarak kabul edilmektedir. H. Kelsen’e göre her bir uyuşmazlık birer durumdur, ancak her durum uyuşmazlık değildir. Şöyle ki Q. Dam’ın da belirttiği gibi durum barışçı yolla düzenlenmekle uyuşmazlığa dönüşmeyebilir.⁶⁵¹

BM iç tüzüğü’nün farklı maddelerinde devletler arasında anlaşmazlıklar için uyuşmazlık ve durum terimleri kullanılırken, bu terimlerin anlamı hiçbir maddede açıklanmamıştır. İç tüzüğü’ne göre uyuşmazlık ve durumun iki türü vardır; Devam etmesi uluslararası barış ve güvenliğe tehditler oluşturan ve böyle bir tehdit oluşturmayan uyuşmazlık ve durumlar. BM Güvenlik Konseyi’nin uluslararası uyuşmazlık ve durum ile ilgili kabul ettiği kararların hukuksal sonuçları da aynı değildir. Şöyle ki, BM Anlaşması’nın 27. Madde, 3. Fıkrasına göre eğer uyuşmazlığın tarafı safında BM Güvenlik Konseyi’nin sürekli üyesi varsa, sorun ile ilgili yapılan oylamaya

⁶⁵⁰ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk...*, s. 443.

⁶⁵¹ Vefaddin İbayev, “Dağlık Qarabağ Münaqişesi’nin Beynelxalq Huquqi Seciyyesi”, s. 109-111.

sözkonusu devlet katılmıyor. Ancak durumlarla ilgili böyle bir şart yoktur. Anlaşmanın 37. ve 38. Maddelerine göre Güvenlik Konseyi uyuşmazlığın çözümlenmesi için taraf devletlere tavsiyeler verebilirken, bu durum durumlar için sözkonusu değildir.⁶⁵² Öte yandan 36. Maddenin 3. Fıkrasına göre sadece uyuşmazlıkla ilgili Uluslararası Adalet Mahkemesi'ne başvuru yapılabilir.⁶⁵³

Ayrıca uluslararası uyuşmazlıkların da hukuki ve siyasi uyuşmazlık gibi türleri vardır. BM iç tüzüğü hukuki ve siyasi uyuşmazlık arasında net olarak farklılıkları belirlememiştir. A. M. Ladiejenski ve A. M. Blışenko'ya göre devletler arasında herhangi bir siyasi uyuşmazlık uluslararası hukuk çerçevesinde çözüme kavuşturulmalıdır. Öte yandan her hukuki uyuşmazlık da siyasi nitelik taşımaktadır. Kısaca devletler arasında uyuşmazlık hem hukuki, hem de siyasi niteliğe sahiptir.⁶⁵⁴

Kırım ve Dağlık Karabağ'ın işgalini bu açıdan değerlendirdiğimizde sözkonusu sorunların ilk önce uluslararası durum olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Şöyle ki Azerbaycan Türkleri ve Kırım Tatarlarının kendi topraklarından zorla göçürülmesi yada sözkonusu bölgelere yönelik gerçekleştirilen iskan politikaları sonucu bölgede toplumlarası gerginlikler oluşmuş, Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sürecinde ise taraf devletler arasında tırmanan bu gerginlik çatışmalara dönmeden önce uluslararası durum olarak ortaya çıkmıştır. Fakat ilerleyen süreçte Ermenistan SSC Yüksek Konseyi'nin Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirme kararı, ayrılıkçı Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ'da "bağımsızlık" ilanı ve akabinde Azerbaycan'ın %20 toprağını işgali, öte yandan da Kırım'da Rus yanlısı güçlerin ayrılıkçı faaliyetleri, Kırım'da ilhak ile sonuçlanan referandum ve Doğu Ukrayna'da etnik çatışmalar ile bu bölgelerde ortaya çıkan uluslararası durum kendi sınırlarını aşmıştır. Nitekim Karabağ'da Ermeni işgali ile ilgili BM GK'nin 822, 853, 874 ve 884 Nolu kararları, Kırım'da Rus ilhakına yönelik ise 15 Kasım 2016, ve 19 Aralık 2017'de BM seviyesinde kararlar kabul edilmiştir. Böylece her iki coğrafyada uluslararası durum uluslararası anlaşmazlığa dönüşmüştür. Ayrıca her iki sorun kendinde sıcak çatışmaya

⁶⁵² İbayev, *Dağlık Qarabağ...*, s. 113.

⁶⁵³ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (02.10.2018)

⁶⁵⁴ İbayev, *a.g.e.*, s. 117.

dönem ihtimalini barındırarak uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturmaktadır. Öte yandan uluslararası uyuşmazlık için taraf devletler ve onların birbirine karşı iddiaları açıkça belirtilmesi koşulu da Kırım ve Dağlık Karabağ için geçerlidir. Nitekim hem her iki soruna taraf devletler, hem de onların bir-birine karşı iddiaları bilinmektedir.

Birer uluslararası uyuşmazlık olan Kırım ve Dağlık Karabağ'ın niteliğine bakıldığında ise her iki sorunun uluslararası siyasi ve hukuki uyuşmazlık olup toprak iddiaları ile birlikte farklı boyutlara geçtiği görülmektedir. Toprağa bağlı uyuşmazlık sorunu “Halkların Kendi Kaderini Tayinetme Hukuku”, “Kuvvet Kullanmama ve Tehdidinde Bulunmama”, “Meşru Müdafaa” ve bş. ilkelerin incelenmesini gerektirmektedir.

III. 3. 1. Dağlık Karabağ'a Yönelik Ermeni İddialara Aranan Hukuki Zemin

Ermeniler Dağlık Karabağ'a yönelik iddialarına hukuki açıdan zemin ararken 3 hukuki argüman ileri sürmektedirler. Birinci argüman Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katıldığı zaman Ermenilerin yaşadığı Dağlık Karabağ'da tam kontrole sahip olmadığı ve sınırlarında devlet kontrolü sağlamaması nedeniyle Milletler Cemiyeti tarafından de jure tanımamasıdır. İkinci argüman 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanması sırasında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma kararı ve bölgede “Dağlık Karabağ” Cumhuriyeti'nin ilan edilmesidir. Bu bağlamda ayrılık kararı alınırken 3 Nisan 1990 tarihli “Müttefik Cumhuriyetlerin SSCB'den Ayrılması ile İlgili Meselelerin Çözülmesi Kuralları Hakkında” SSCB Kanunu'nun temel alındığı ileri sürülmektedir. Söz konusu kanun ile ayrılma sürecinde özerk bölgeler Birlikte veya ondan ayrılan cumhuriyetlerin terkinde kalma meselesini kendileri belirlemek ve kendi hukuki statüleri meselesini gündeme almak hukuku elde etmiştir. Üçüncü argüman ise Azerbaycan'ın Sovyet hukuki varisliğini reddetmesi ve böylece o dönem sahip olduğu sınırlarına hak iddia etmek hukundan mahrum kalması olarak gösterilmektedir.⁶⁵⁵

⁶⁵⁵ http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

Azerbaycan tarafı ise bu argümanlara karşı kendi tutumunu ortaya koymaktadır. Öncelikle Milletler Cemiyeti'nin Azerbaycan'ı tanımaması argümanına karşı Azerbaycan tarafı şöyle cevap vermektedir. Britanya ordusu 1918'de Bakü'ye dahil olduğunda Müttefik Ordusu'nun kumandanı General Thomson Zengezur da dahil olmakla Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan yönetimi içerisinde tanımış ve bölgenin Ermeni topluluğu da yaptıkları kongre ile resmen Azerbaycan yönetimini tanımıştır.⁶⁵⁶ Ayrıca 1918-1920 yıllarında faaliyet göstermiş Azerbaycan Cumhuriyeti yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler kurarak birçok anlaşma imzalanmış ve 16 devlet Bakü'de temsilcilik açmıştır.⁶⁵⁷ İngiltere devlet adamı G. N. Curzon tarafından ileri sürülen önerinin onaylanması ile 12 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda Müttefiklerin Yüksek Konseyi Azerbaycan'ı de facto olarak tanımıştır.⁶⁵⁸ Öte yandan konferans sırasında kabul edilen memorandumda Azerbaycan hükümetinin tüm ülkede kontrole sahip olduğu gösterilmiştir.

Sovyetler Birliği'ne dahil olarken Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan kontrolü altında olmaması argümanına karşın ise Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosu kararları, özellikle de 4 Temmuz 1921 tarihli Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın terkinde tutulması gerektiği ile ilgili kararı⁶⁵⁹ gösterilmektedir. Ayrıca 13 Ekim 1921 Kars, 13 Aralık 1922 tarihli Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin kararlarda Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın sınırları içerisinde tanındı. 7 Temmuz 1923 tarihli kararla kurulmuş olan DKÖV 1936 ve 1977 Sovyet Anayasalarında Azerbaycan'ın hukuki parçası olarak gösterildi ve özerk bölge ve özerk cumhuriyetlerin bağlı olduğu cumhuriyetin rızası olmaksızın herhangi bir ayrılmanın mümkün olmayacağı anayasal seviyede hükme bağlandı. Bu nedenle Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi amacıyla 20 Şubat 1988'de başlayan ayrılma girişimlerinin tamamen hukuka aykırı olduğu görülmektedir. 2 Eylül 1991'de "Dağlık Karabağ

⁶⁵⁶ Yalçinkaya, *Rus Realpolitikiğinin...*, s. 130.

⁶⁵⁷ *Azerbaycan Xalq Cumhuriyeti Ensiklopediyası*, I. Cilt, Bakü: Lider Neşriyyat, 2004, s. 261.

⁶⁵⁸ Cemil Hesenli, *Azerbaycan Xalq Cumhuriyeti'nin Xarici Siyaseti (1918-1920)*, Bakü: Garisma MMC, 2009, s. 368., https://media.turuz.com/Turkoloji/2017/2598-Azerbaycan_Xalq_Cumhuriyetinin_Xarici_Siyaseti-1918-1920-Cemil_Hesenli-Baki-2009-469s.pdf (02.10.2018)

⁶⁵⁹ Mahmudov, Şükürov, *Qarabağ: Real...*, s. 54-55.

Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanı ise "Müttefik Cumhuriyetlerin SSCB'den Ayrılması ile İlgili Meselelerin Çözülmesi Kuralları Hakkında" 3 Nisan 1990 tarihli SSCB Kanunu'na dayandırılmağa çalışılmaktadır. Fakat bu kanun kabul edilmesinde amaç öncelikle Birlik coğrafyasında Birliğe üye devletlerin ayrılması durumunda onlar arasında karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi olmuştur. Öte yandan müttefik devletlerin Birlik'ten ayrılması süreci ise ayrılan bölgelerde yapılmış olan referandumla mümkün olacağı ve bu referandumun yapılması kararının ise sadece o cumhuriyetin Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilebileceği gösterilmektedir. Ancak bu prosedür gerçekleşirse özerk bölgeler kendi hukuki statüsünü belirlemek hukukuna sahip olacaktı. Ayrıca müttefik cumhuriyetlerde bu zorlu prosedür gerçekleştikten sonra karar SSCB Millet Vekilleri Konseyi'nde onaylandıktan sonra özerk bölge Birlik'ten çıkabilirdi. Ancak SSCB hukuken varlığına son verilene kadar bu kanun uygulanmadı ve böylece hukuken geçerliliği de ortadan kalkmış oldu. Nitekim hiçbir Birlik ülkesi kanunla belirtilen ayrılma sürecini tamamlamıştır. Bu nedenle Ermenilerin Dağlık Karabağ'da sözkonusu kanunu çerçevesinde bağımsızlık ilan ettikleri geçerli sayılamaz.⁶⁶⁰

Azerbaycan'nın SB'nin hukuki varisi olmaması nedeniyle Birlik zamanı sınırlarına hak iddia edemez argümanına baktığımızda ise *Uti Possidetis Juris* uluslararası hukuk doktrini ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki sözkonusu doktrine göre yeni bağımsızlık kazanmış devletlerin sınırları onun uluslararası, bölgesel ve ulusal dayanağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda "Uti Possidetis Juris" doktrini Azerbaycan'a bağımsızlığını ilan ettiğinde Dağlık Karabağ'ın da dahil olduğu tüm eski sınırlarına sahip olma hukuku tanımakta ve uluslararası hukuk tarafından da bu hukuku korumaktadır. Ermeniler ise Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiğinde kendini 1918-20 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varisi ilan etmesi nedeniyle Sovyet dönemi sınırlarına hak iddia etme hukukunun mahrum olduğunu ileri sürmektedirler. Fakat Viyan Konvansiyonu'nun 11. Maddesi'ne göre devletlerin hukuken varisliyi anlaşma ile

⁶⁶⁰ http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/4 (02.10.2018)

belirlenmiş sınırları bağlamamaktadır. Yani bu madde Azerbaycan'a Sovyet döneminde tanınmış sınırlarını bağımsızlık sonrasında da devam ettirmek hukuku tanımaktadır.⁶⁶¹

III. 3. 2. Kendi Kaderini Tayin Hakkı Çerçevesinde Kırım ve Dağlık Karabağ Sorunu

Bir kavram olarak Self-Determinasyon ilkesi toplumda kendini diğer kesimlerden farklı olarak gören insan grubunun ait olacakları devlet ve hükümeti belirleme hakkıdır. Batı Avrupa'da liberal ulusçuluk olgusu çerçevesinde ortaya çıkan bu kavram hem ilke ve hem de bir hak olarak gösterilmektedir. Tarihsel olarak kökleri Orta Çağ'da kişinin mehzebini serbest bir şekilde belirleme hakkına dayanan Self-Determinasyon ilkesi bireysel eşitlik ve yöneticiler ile halk arasında sosyal sözleşme felsefesine dayanmaktadır.⁶⁶²

1648 Westfalya Anlaşması ile ortaya çıkmaya başlayan yeni düzende Aydınlanma dönemi ile birlikte devletler dinsel otoritelerden uzaklaşmaya başladı ve halk egemenliği düşüncesiyle artık kendi meşruiyetlerini sınırları içerisinde yaşayan halka dayandırmaya çalıştılar. Bu bağlamda ortaya çıkan Self-Determinasyonu ilkesi kavram olarak ilk kez XXIII. yüzyılın ikinci yarısında “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi” ve “Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi”nde yer aldı.⁶⁶³ Self-Determinasyon ilkesini devlet kurma anlamında kullanılması ise ilk kez 1848'de görüldü.⁶⁶⁴

Daha Birinci Dünya Savaşı sona ermeden ABD Başkanı W. Wilson'un savaş sonrası barış planı ve yeni dünya düzeni için ileri sürdüğü 14 maddelik metnin en önemli bir noktasını Self-Determinasyon ilkesi oluşturmaktaydı. Bu dönemde Self-Determinasyon ilkesi etnik veya ulusal toplulukların siyasi anlamda bağımsızlık elde etmesi olarak düşünülmüş ve Paris Barış Konferansı'nda bir hak gibi ulus olarak

⁶⁶¹ <https://www.president.az/azerbaijan/karabakh> (02.10.2018)

⁶⁶² Fatma Taşdemir, “Uluslararası Hukukta Torpak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm olarak Ayrılma Hakkı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 18, N. 3, 2016, s. 646.

⁶⁶³ Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler...*, s. 423.

⁶⁶⁴ Abdullah Kıran, “Uluslararası Hukukta Devletleri Tanıma ve Tanıma Teorileri”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5. Sayı 3, 2017, s. 929.

formalaşmış etnik gruplara tanınmıştır. Ancak MC döneminde devletlerin bu ilkeyi kendi toprak bütünlüğü ve siyasi egemenliğine tehdit olarak görmesi ve yaygın olarak kullanılması halinde dünyada kaos ortamı oluşturacağı düşüncesi nedeniyle Self-Determinasyon ilkesi üzerinde fazla durulmadı. Ayrıca MC Misakı'nın 10. Maddesi devletlerin toprak bütünlüğünü garanti etmekteydi.⁶⁶⁵ 1933'te ise Montevideo Konvansiyonu ile etnik veya ulusal toplulukların siyasi bağımsızlık elde edebilmesi için koşullar belirlendi. Söz konusu koşullar şunlardı: “belirli bir toprak parçası”, “bu toprakta sürekli yaşayan nüfus”, “örgütlenmiş siyasi otorite” ve “başka devletler ile ilişkiler kurmak için gerekli kapasite”. İkinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçiliğin yükselmesiyle birlikte dünya genelinde Self-Determinasyon ilkesinin kullanımına yönelik talepler artmaya başladı. Self-Determinasyon ilkesi BM Antlaşması'nda açıkça belirtildi ve BM Antlaşması'nın IX Bölüm 55., XI. Bölüm 73., XII. Bölüm 76. Maddesinde bu ilke ile ilgili açıklamalar yer aldı.⁶⁶⁶ Ayrıca 1960 tarihli BM “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar” ve “Kişisel ve Siyasal Haklar” Uluslararası Sözleşmesi Self-Determinasyon ilkesini farklı boyutlara taşıyarak ona siyasi niteliğinin yanısıra ekonomik boyut da kazandırdı ve sadece sömürelere özel durumdan olmaktan çıkararak sürekli hale getirdi.⁶⁶⁷ “Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi”nin 1. ve 2. Maddesi “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”nin ise 1. Maddesi bütün halklara kendi siyasi statülerini belirleme hakkı vermekle birlikte, kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbest bir şekilde sağlamak ve uluslararası hukuku ve uluslararası işbirliğini ihlal etmeyecek şekilde kendi doğal zenginliklerinden serbestçe kullanmak hakkı tanıdı.⁶⁶⁸ Benzer şekilde 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'nde de Kendi Kaderini Tayin hakkına yer verildi. Ancak 1990 tarihli “Kopenhag Dokümanı”nda söz konusu hakk belirtilmezken, 1990'da kabul edilen “Yeni Bir Avrupa

⁶⁶⁵ Taşdemir, *Uluslararası Hukukta...*, s. 646.

⁶⁶⁶ Rövsen İbrahimov, “Dağlık Karabağ Sorununun Uluslar Arası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, Yılmaz, *Qarabağ: Bildiklerimiz...*, s. 401-405.

⁶⁶⁷ <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/3507--Ekonomik,-Sosyal-ve-Kulturel-Haklara-Iliskin-Uluslararası-Sozlesme.pdf> (02.10.2018)

⁶⁶⁸ Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Haklarının Korunması alanında uluslararası Temel Belgeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 24-56.

için Paris Şartı'nda ise Kendi Kaderini Tayin hakkı devletlerin toprak bütünlüğü pahasına gerçekleştirilemez hükmü yer aldı.⁶⁶⁹

Öte yandan BM Antlaşması'nın Halkların Kendi Kaderini Tayin hakkı ile ilgili hak kavramı yerine ilke kavramını kullanması bu hakkı kullanmak isteyen etniğin hukuki gücünü zayıflatmaktadır.⁶⁷⁰ Buna neden bu ilkeni kullanamaya çalışan çok fazla sayıda etnik grubun ortaya çıkması halinde dünya genelinde devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğü için tehdit ortaya çıkacağı ve bunun da istikrarlılığa neden olacağı düşüncesidir.

II. Dünya Savaşı sonrası Dekolonizasyon sürecinde ön plana çıkan Self-Determinasyon ilkesinin kullanımı özellikle BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1960 tarihli "Sömürgelesrin Kaldırılması ve Sömürge ülkelerine Bağımsızlığın Tanınması" kararı ve 1960 tarihli "Dekolonizasyon Sözleşmesi" sonrası daha da genişledi. Bu dönemde Self-Determinasyon ilkesi sömürge veya işgal altında yaşamını sürdüren halklara bağımsız devlet kurma, ırkçı rejimler tarafından yönetilen topluluklara ise buldukları devletin siyasi sistemine katılma hakkı olarak tanındı.⁶⁷¹ Tüm sömürgelerin bağımsızlık kazanması sonrası 1998 tarihine gelindiğinde artık bu haktan yararlanacak çok az sayıda bölge kalırken BM Anlaşması'nın öngördüğü Kendi Kaderini Tayin Hakkı'nı kullanım yolu bitti. Böylece uluslararası hukukta kimseye ait olmayan topraklar anlamına gelen *terra nullius* varsayımı sona erdi. Bu nedenle de yeni devletin ortaya çıkması sadece mevcut bir devletin başka bir devlet aleyhine genişlemesi, iki ve daha fazla devletin birleşmesi veya mevcut bir devletin parçalanması sonucu mümkün olabilmekte.⁶⁷² Nitekim Self-Determinasyon ilkesi Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan, PRusya Krallığı, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması; İkinci Dünya Savaşı sonrası ise sömürgelerin tafsiyesi ve SSCB,

⁶⁶⁹ Taşdemir, *Uluslararası Hukukta...*, s. 648.

⁶⁷⁰ Berdal Aral, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları olarak Kolektif Haklar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010, s. 30.

⁶⁷¹ Murat Ercan, "Uluslararası Hukuk Normları Bağlamında Kirim Meselesi: Self Determinasyon Mu? İlhak Mi?" *The Journal of Academic Social Science Studies*, N. 36, Summer II, 2015, p. 98.

⁶⁷² İbrahimov, *Dağlık Karabağ...*, s. 405-407.

Yugoslavya, ardından da Çekoslovakya'nın parçalanmasıyla gündeme gelmiştir.⁶⁷³ Uluslararası hukukta Self-Determinasyon ilkesinin eski sömürge devletleri ve dağılmış federe devletleri dışında kullanılması örneğine rastlanmamaktadır. Çünkü uluslararası hukuk BM Antlaşması 2. Madde 4. Fıkrasında belirtildiği üzere devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi'ni ön planda tutmaktadır.

Ancak 1995'te Self-Determinasyon ilkesi herkes için geçerli hüküm niteliği kazanarak Uluslararası Adalet Divanı'nca uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olarak kabul edildi. Günümüzde de Self-Determinasyon hakkı temel insan hakları arasında yer almaktadır. Ancak Karel Vasak Kendi Kaderini Tayin Hakkını üçüncü nesil hakları olarak değerlendirmektedir. O hakları 3 türde kategorileştirmiştir. Birinci tür haklar sivil ve siyasi hakların dahil olduğu ve devletin müdahale edemeyeceği birincil nesil negatif haklar; ikinci tür haklar sosyal, ekonomik ve kültürel hakların dahil olduğu ve devlet desteğini zorunlu kılan ikincil nesil pozitif haklar; ve üçüncü tür haklar Self-Determinasyon hakkını dahil olduğu devlet ve kamu/özel sektörün işbirliği içerisinde olduğu üçüncü nesil kolektif haklar olarak kategorileştirmiştir.⁶⁷⁴ Bu bağlamda birinci nesil hakları açısından devlet negatif, ikinci nesil hakları bakımından ise pozitif olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷⁵

Ayrıca Self-Determinasyon ilkesinin siyasi hedeflerine ulaşma olasılığı az olan ulusal azınlıklara bir hak olarak tanınması birçok örnekte olduğu gibi uluslararası çatışmalara neden olmaktadır. Böylece bu ilkeni bir hak olarak kullanma girişimi dış devletlerin doğrudan yada dolaylı müdahalesi ile ulusal azınlıkların iç meseleden uluslararası güvenliği tehdit edecek derecede silahlı ayaklanmalarına neden olabilmektedir.⁶⁷⁶ Nitekim bunun en önemli örneklerinden biri Dağlık Karabağ'da gerçekleşmiştir.

⁶⁷³ M. Akif Kütükçü, "Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 13, s. 260.

⁶⁷⁴ Kıran, *Uluslararası Hukukta...*, s. 929-930.

⁶⁷⁵ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Kitabevi, 2007, s. 50.

⁶⁷⁶ Adalet İbadov, "Dağlık Karabağ'da Ermenilerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı Devam Ediyor mu?", Yılmaz, *Qarabağ: Bildiklerimiz...*, s. 540-41.

1988’de Ermeni saldırılarıyla şiddetlenen ve bölgenin işgali ile sonuçlanan Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan tarafından ulusal azınlık sorunu olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle ulusal azınlığın tanımına bakalım. Uluslararası hukukta azınlıkların ilk tanımını Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tarafından yapılmıştır. Divana göre azınlık bir devletin yerleşik nüfusu arasında ırk, dil veya dinsel açıdan farklılığı bulunan toplumsal gruplardır. BM’in Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt – Komisyonu’nun hazırladığı rapora göre “...Azınlıklar sayısal anlamda devletin geri kalan kısmından az olan, devlet genel nüfusu içerisinde etnik, dinsel veya dilsel açıdan farklılıklar taşıyan, egemenliği bulunmayan ve gelecekleri, kültür, dil ve dinlerini korumak amacıyla üstüörtülü bir dayanışma duygusuna sahip gruplardır.”⁶⁷⁷

Bu bağlamda Ermeniler Dağlık Karabağ’da aldıkları bağımsızlık kararını ulusal azınlıkların Self-Determinasyon hakkına dayandırmaya çalışmaktadırlar. Ancak 10 Aralık 1991’de Dağlık Karabağ’da yapılan ve Azerbaycan Türklerinin katılmadığı bir referenduma dayanarak alınan bağımsızlık kararı bölgeni uzun süreli istikrarsızlığa itmiş, ancak işgaller genişleyince BM Güvenlik Konseyi 822, 853, 874 ve 884 Nolu kararları kabul ederek işgal edilmiş bölgelerden Ermeni güçlerinin çekilmesini gerektiğine ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü vurgu yapmıştır. Ayrıca bu kararlar mevcut sınırların dokunulmazlığına dikkat çekerek kuvvet kullanma yoluyla toprak elde edilmesinin kabul edilemezliğinin de altını çizmiştir.⁶⁷⁸

Yukarıda bahsettiğimiz gibi BM Antlaşması Self-Determinasyon ilkesi veya hakkının yalnızca sömürge, işgal altında kalan ve ırkçı rejimler tarafından yönetilen halklar tarafından kullanılabilineceğini belirtilmiş ve anlaşmada başka kullanım yolu gösterilmemiştir. Bu bağlamda Dağlık Karabağ sorununa baktığımız zaman bölge 1828 Rusya ve İran Türkmençay Anlaşması ile hanlık şeklinde Rusya’ya bağlanmış, 1918’de

⁶⁷⁷ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011, s. 211.

⁶⁷⁸ Yaşar Aliyev, “The Nagorno-Karabakh Question UN Reaffirms the Sovereignty and Territorial Integrity of Azerbaijan”, https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/64_folder/64_articles/64_un_yasharaliyev.html (02.10.2018)

bağımsızlık kazanan Azerbaycan'ın sınırları içerisinde yer almış ve bölgede sovyet hakimiyeti kurulduğu zaman ise özerk vilayet şeklinde yine Azerbaycan'ın terkinde kalmıştır. Böylece sömürgeçilik faaliyetlerinin hiçbirisi Dağlık Karabağ'da gerçekleşmemiştir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde halklar eşit hukuklu olup onlara kültürel ve ekonomik olarak eşit haklar tanınmıştır.⁶⁷⁹

Ayrıca Sömürgeciliğin kaldırılması ile ilgili 1960 tarihli karara göre de ırk, renk ve inanç açısından ayırım yapan bir devletin varlığı sözkonusu değilse, devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi Self Determinasyon ilkesinden önce gelmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin özellikle 2. Maddesine⁶⁸⁰ uygun olarak hazırlanan Azerbaycan Anayasası'nın 12, 18, 21, 25, 44, 45. Maddeleri Azerbaycan devletinin ülkede vatandaşların hak ve özgürlüğünü temin ettiğini, ülkede din, ırk, dil, renk ve diğer her türlü ayırım yapılmaksızın herkesin kanun önünde eşit olduğunu, herkesin kendi inanç ve etnik kimliğini koruma, kendi dilinde konuşma hakkının bulunduğunu özellikle vurgulamaktadır. Dağlık Karabağ'da hiçbir zaman Azerbaycan merkezi hükümeti tarafından herhangi bir ayırım sözkonusu olmamış ve böylece Karabağ'da Self-Determinasyon hakkının kullanımının geçerli olmadığı ve bölgede Toprak Bütünlüğü ilkesinin Kendi Kaderini Tayin Hakkı'nın önünde olduğu görülmektedir.⁶⁸¹

Self-Determinasyon ilkesi öncelikle insanların mevcut devlet yapısı içerisinde kendilerine özgü siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınma arayışıdır. Ermeniler de Self-Determinasyon hakkını Dağlık Karabağ'da Azerbaycan yönetiminin Ermenileri ekonomik açıdan ayırma tabi tutarak Türklere göre daha kötü ekonomik şartlar altında yaşamaya zorladığı iddiasını dayandırmaktadırlar.⁶⁸² Fakat istatiklere bakıldığı zaman bölgenin her alanda Azerbaycan genelinden daha fazla ekonomik gelişim gösterdiği görülmektedir. 1923 yılına kıyasla 1977'de Dağlık Karabağ'da GSYİH 650 defa

⁶⁷⁹ İbrahimov, *Dağlık Karabağ...*, s. 423-424.

⁶⁸⁰ İbrahim Pınar, *İnsan Hakları Sözleşmeleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000, s. 41.

⁶⁸¹ İbrahimov, *a.g.e.*, s. 424-426.

⁶⁸² Kamer Kasimi, "The Nagorno-Karabakh Conflict From It's Inception to the Peace Process", *Ermeni Araştırmaları /Armenian Studies*, Sayı. 2, Ankara, Haziran-Ağustos, 2001, s. 177, bkz., İbrahimov, *Dağlık Karabağ...*, s. 426.

artmış,⁶⁸³ 1973'te 1960 yılı ile kıyasla Azerbaycan genelinde üretim %149.5 artarken, DKÖV'de ise %250 artmıştır. Öte yandan 1987'de her 10 bin kişi için Azerbaycan genelinde 6 kütüphane varken, DKÖV'de 13, ülke genelinde 93.5 tıp personeli varken DK'da 122.7, yine ülke genelinde 10.9 konut fonu bulunurken, DK'da 14.6 konut fonu bulunmaktaydı.⁶⁸⁴ 1976-88 yılları arasında ülke genelinde sanayi alanında yıllık büyüme oranı %3 iken, DKÖV'de %3.23 olmuştur.⁶⁸⁵ Bu açıdan da Ermenilerin böyle bir iddiasının geçerli olmadığı görülmektedir.

Kırım'da Self-Determinasyon hakkının kullanımını incelediğimiz zaman yarımadanın Ukrayna'dan ayrılarak bağımsızlık ve ardından da Rusya'ya birleşme kararını meşrulaştırmak için Ruslar tarafından farklı gerekçeler ileri sürüldüğü görülmektedir. Öncelikle Kırım'ın Rus yanlısı yönetimi ve Rusya Ukrayna'da Yanukoviç hükümetinin düşürülmesini meşru hükumete karşı darbe ve ülkede anayasal düzenin bozulması olarak görmüştür. Böylece onlara göre ülkede anayasal süreç askıya alınmış ve bu nedenle sonraki hükümetin meşru bir yetki ve gücü bulunmamıştır. Bu argümana karşı ise Ukrayna Anayasası'nın 111. Maddesine göz atalım. Şöyle ki, sözkonusu maddeye göre ülkede devlet başkanını görevinden almak için parlamento üyelerinin 3/4'ten fazla oy çoğunluğu gerekmektedir. Nyanukoviç'in görevinden uzaklaştırılması da anayasal bir süreçle gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki Şubat 2014'te de Ukrayna Parlamentosu oy çoğunluğu ile Yanukoviç'i görevinden almış, 25 Mayıs için erken seçim kararı almıştı.⁶⁸⁶ Böylece yeni hükümetin anayasaya uygun bir şekilde göreve geldiğini görüyoruz.

Rusların ileri sürdüğü diğer önemli gerekçe ise bölgenin Rus ve Rusya vatandaşı olan nüfusunun korunması gerekliliğidir. Rusya'ya göre Ukrayna'da aşırı milliyetçi güçlerin iktidara gelmesiyle Rus nüfusunun hayati güvenliği ve hak ve özgürlüğü tehlike altına düşmüştür. İç kanunlarına göre yurtdışında bulunan Rusların garantörü olan Rusya devleti böylece tehdit edilen Rus nüfusunu korumak amacıyla müdahale etmek zorunda

⁶⁸³ *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, 3. Cilt, Bakü: 1979, s. 309.

⁶⁸⁴ N. Mustafa, A. Qurbanov, E. Elili, *Ermenii Saxtakarliği. Yalan Üzerinde Qurulan Tarix*, Bakı: SAM, 2018, s. 2015-221.

⁶⁸⁵ *Бакинский Рабочий (Bakinskiy Raboçiy)*, 11 Mart 1988.

⁶⁸⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/parlamento-yanukovici-gorevden-aldi> (02.10.2018)

kalmıştır. Ancak uluslararası hukuk bir devletin başka devlette bulunan ve hakları ihlal edilen vatandaşlarını korumak amacıyla olası müdahalesi için şartlar belirlemiştir. Bu bağlamda en önemli koşul müdahalede edecek devletin vatandaşlarına yönelik onların buldukları devlette muhtemel zarar ve tehdidin varlığı ve buldukları devletin bu tehditleri ortadan kaldırmak açısından başarısız olması veya bu konuda isteksiz ve yetersiz bulunmasıdır.⁶⁸⁷ Uluslararası hukuk'ta bu hukuk ögesi herhangi bir antlaşmada yer almamakla birlikte ABD, İngiltere, İsrail ve dg. devletlerin uluslararası müdahale ve eylemleri çerçevesinde yapılageliş kurallar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda Kırım'da Rus nüfusuna yönelik herhangi bir saldırı gerçekleştirilmemiş ve bölgedeki Rus ayaklanmaları ise Rusya tarafından teşvik edilmiştir. Böylece bölgedeki faaliyetlerine farklı gerekçeler arayan Rusya yayılmacı politika izlemiştir. Ancak revizyonist bir ülke algısı oluşturmak istemeyen Rusya Kırım'ın ilhakına yasal gerekçe olarak yarımada gerçekleştirilen referandum sonuçları ile Kırım Parlamentosu'nun Rusya'ya katılma kararını göstermektedir.⁶⁸⁸

Rus yanlısı ayrılıkçılar ise kendi güvenliklerini garanti etmek ve gelecek statülerini belirlemek amacıyla yarımada Self-Determinasyon ilkesini kullandıklarını ileri sürmüştür.⁶⁸⁹ Ancak Self-Determinasyon ilkesine dayandırılarak yarımada yapılmış referandum uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmediği için geçerli sayılamaz. Öncelikle Ukrayna Anayasası ülkede herhangi bir bölgenin ayrılma için referenduma gitmesine izin vermemekte ve uluslararası hukukun Self-Determinasyon hukukunu kullanmak için belirlediği koşulların hiçbiri Kırım'da gerçekleşmemiştir.⁶⁹⁰

Ayrıca eski devlet başkanı Yanukoviç ve Kırım başkanının bölgede güvenliği ve istikrarı sağlamak amacıyla Rusya'yı davet etmesi de gerekçe olarak gösterilebilir.

⁶⁸⁷ Ashley Deeks, Russian Forces in Ukraine: A Sketch of the International Law Issues, https://www.lawfareblog.com/russian-forces-ukraine-sketch-international-law-issues#at_pco=smlwn-1.0&at_pos=0&at_ab=per-14&at_tot=1 (02.10.2018)

⁶⁸⁸ Ahmet Hamdi Topal, "Uluslararası Hukuk Açısından Kırım'ın İlhakı ve Self Determinasyon Hakkı", <http://www.star.com.tr/acik-gorus/uluslararasi-hukuk-acisindan-kirimin-ilhaki-ve-self-determinasyon-hakki-haber-859182/> (02.10.2018)

⁶⁸⁹ Ceren Gürserler Özbiliç, "Kırım Self-Determinasyonunun Siyasiliği Üzerine", <https://ankasam.org/kirim-self-determinasyonunun-siyasiligi-uzerine/> (02.10.2018)

⁶⁹⁰ Ercan, *Uluslararası Hukuk...*, s. 109.

Davet üzerine konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıyan Rusya konseyin bilgisi doğrultusunda, meşru müdafaa hakkı çerçevesinde ve müdahale edilecek devletin kendi rızası ve davetiyle bölgeye müdahale edeceğini beyan etmiştir. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz üzere parlamentonun anayasal bir şekilde görevinden aldığını ve Harkov şehrine kaçan Yanukoviç'in meşruiyetini kaybettiği ve bu durumda da başka devletten yardım isteme yetkisinin bulunmadığı belirtmelidir.

Ruslar ayrıca yaşanan kriz nedeniyle bölgede ortaya çıkabilecek mülteci akımına karşı tedbirlerin alınması zorunluluğunu Meşru Müdafaa hakkı çerçevesinde gerekçe olarak ileri sürmüştür.⁶⁹¹ Ancak bu gerekçenin haklı bulunması için Ukrayna veya Kırım'da Rusya topraklarına yönelik herhangi bir saldırının veya saldırı tehdidinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Böyle bir durumun sözkonusu olmayışı ise Meşru Müdafaa hakkının kullanımını geçersiz kılmıştır.

Hem Kırım, hem de Dağlık Karabağ'da ayrılıkçılar kendilerinin Self-Determinasyon hakkının bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak günümüzde uluslararası hukukta Self Determinasyon hakkının kullanılacağı durum federe devletlerin yıkılması durumudur. Bu bağlamda Azerbaycan Anayasasının 7. maddesine göre Azerbaycan,⁶⁹² Ukrayna anayasasının 2. maddesine göre ise Ukrayna üniter devlet olup sınırları ve toprak bütünlüğü dokunulmazdır.⁶⁹³ Dolayısıyla Dağlık Karabağ ayrılıkçı faaliyetler nedeniyle özerkliği lağvedilene kadar Azerbaycan'ın sadece özerk vilayeti, Kırım da Ukrayna'nın özerk cumhuriyeti olup federe bölgeler değildir. Böylece ne Azerbaycan ve Ukrayna Anayasası, ne de bu ülkelerin özerk bölgelerine ait anayasalar bölge parlamentosuna ayrılma kararı alma veya bu yönde referendum gerçekleştirme yetkisi vermemektedir. Bu bağlamda ne DK, ne de Kırım Self Determinasyon hakkını kullanamaz.

⁶⁹¹ Pehlivan, Oğuz Kaan, "Rusya'nın Tezleri-Batı'nın Antitezleri: Kırım ve Uluslararası Hukuk", https://www.academia.edu/18308331/Rusyan%C4%B1n_Tezleri_Bat%C4%B1n%C4%B1n_Antitezleri_K%C4%B1r%C4%B1m_ve_Uluslararası%C4%B1_Hukuk (02.10.2018)

⁶⁹² "The Constitution of the Republic of Azerbaijan", <https://static2.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgyMDMvMDkvNHQzMWNrcGppYV9Lb25zdGI0dXNpeWFfRU5HLnBkZiJdXQ?sha=c440b7c5f80d645b> (02.10.2018)

⁶⁹³ "Constitution of Ukraine", <http://www.unesco.org/education/edurights/media/docs/ef2059fd231d5e50ecf78e00ea522f66b4a4c5ec.pdf> (02.10.2018)

Öte yandan Ermeniler DK'nın SB Anayasası'nda yer alan hükümler çerçevesinde bağımsızlığını ilan ettiğini savunmaktalar. Ancak Birlik Anayasası'nın 86. Maddesine göre özerk bölge Birlik dahilindeki cumhuriyetin sınırları içerisinde yer almakta ve özerk bölgeler ile ilgili herhangi bir kanun özerk bölge milletvekillerinin sunumu üzerine ait olduğu Birlik cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmektedir. 87. Madde ise özerk statüye sahip Dağlık Karabağ Vilayeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olduğunu göstermiştir.⁶⁹⁴ Böylece anayasanın 72. maddesinin Birlik üyeleri için öngördüğü ayrılma hakkının DK'a ait edilmediği görülmektedir ve böyle bir ayrılma kararı Birlik Anayasası'nın 78 ve 79. Maddelerine aykırıdır.⁶⁹⁵ Kırım ise 1921 – 1945 tarihlerine kadar Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyet iken, 1945'te bu statüsü lağvedilerek⁶⁹⁶ Birliğe bağlı özerk bölgeye dönüştürülmüştür.⁶⁹⁷ 1954'te Ukrayna'ya bağlanan bölgenin özerk cumhuriyet statüsü 1991'de tekrar geri verilmiştir.⁶⁹⁸

Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle bağımsızlığını ilan eden Ukrayna ve Azerbaycan'ın Birlik zamanı mevcut olan sınırları 23 Ağustos 1978 Viyana Konvansiyonu'na göre korunmaktadır. Söz konusu konvansiyon devletin anlaşmalarla belirlenmiş sınırlarının o devletin hukuki varisliğine göre değişilmeyeceğini belirtmektedir.⁶⁹⁹ Bu açıdan Azerbaycan ve Ukrayna kendilerini Sovyetlerin hukuken varisi olmadıklarını belirtse de eski Birlik zamanında geçerli olan sınırlara sahiptirler.

Karabağ sorunu toprak anlaşmazlığı açısından değerlendirildiğinde ise sorunun toprak anlaşmazlığından farklı boyutlara geçtiği görülmektedir. Şöyle ki toprak anlaşmazlığı ile ilgili çatışmalarda askeri operasyonlar sadece üzerinde anlaşmazlık olan coğrafya ile sınırlı kalmakta. Ancak Dağlık Karabağ'ın işgali ile sonuçlanan savaşta Ermeniler sadece Dağlık Karabağ'ı değil, Dağlık Karabağ dışında Azerbaycan'a mahsus

⁶⁹⁴ "Constitutions of the Union of Soviet Socialist Republics", <https://constitution.org/cons/ussr77.txt> (02.10.2018)

⁶⁹⁵ İbrahimov, *Dağlık Karabağ...*, s. 428-429.

⁶⁹⁶ Kelkitli, *Kırım Rusya...*, s. 290.

⁶⁹⁷ Ukrayna tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Orest Subtelny, "Ukraine A History", <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11408/file.pdf> (02.10.2018)

⁶⁹⁸ Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 33.

⁶⁹⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ceren Zeynep Pirim, "1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiet Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiet: Teorik Bir Değerlendirme", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/275225> (02.10.2018)

yedi ili de işgal etmiştir. Kırım'da ise silahlı “yeşil üniformalılar”ın kontrol ettiklerinde bölgesi sadece yarımada ile sınırlı kalmış, Ukrayna'nın kıta parçasında hiçbir eylemde bulunulmamıştır.

Genel olarak toprak üzerinde anlaşmazlığın üç karakteristik özelliği vardır; 1. Öncelikle üzerinde anlaşılmayan toprağın sınırları belli olmalı; 2. Anlaşmazlığın tarafları ve amaçları belli olmalı; 3. Toprak anlaşmazlığının tarafları sadece devletler olabilir. Ayrıca belirli bir arazi üzerinde ortaya çıkan toprak anlaşmazlığı zamanı iddia eden devletin o toprak üzerinde önceden hakimiyeti olması gerekmektedir.⁷⁰⁰ Bu açıdan Kırım'da eskiden Rus hakimiyeti olmasına rağmen, Dağlık Karabağ üzerinde Ermeni hakimiyeti hiçbir zaman olmamıştır. Bu nedenle Ermenilerin Dağlık Karabağ üzerinde önce hak iddia etseler de, uluslararası hukukun bir egemen devlete karşı toprak talebini yasaklaması nedeniyle sonradan bu tutumlarından vazgeçerek Self-Determinasyon ilkesini ön plana çıkarmışlardır. Böylece bölgede Ermenilerin tek taraflı toprak iddiaları mevcut ve bu nedenle Dağlık Karabağ toprak anlaşmazlığı kapsamında çıkmıştır. Benzer şekilde Rusya da Kırım'da toprak talebinde bulunmadığını ve sadece bölge halkının Self-Determinasyon hakkını kullandığını beyan etmektedir. Halkların kendi kaderini tayinetme uğruna verdikleri mücadele ise toprak anlaşmazlığı değildir. Çünkü toprak anlaşmazlığının tarafları sadece devletler olabilir. Bu bağlamda Kırım sorununun da toprak anlaşmazlığı boyutlarında çıkmaktadır.

Uluslararası Hukuk bir toprak parçası üzerinde hakimiyetin hukuk kuralları çerçevesinde değiştirilmesini de mümkün kılmakta. Bu bağlamda bir devletin kendi isteği ile sınırlarının değiştirilmesine sesessiya denilmekte ve sesessiya anlaşmasının tarafları sadece devletler olabilir. Sınırların değiştirilmesi süreci ise anayasal şekilde onaylanmalıdır.⁷⁰¹ Ülke dahilinde devlet sınırlarının değiştirilmesi ise plebissit veya referandum ile mümkün olabilir.

⁷⁰⁰ İbayev, *Dağlıq Qarabağ...*, s. 121-122.

⁷⁰¹ Klimentko, *Gasudartsvennaya Territoriya, M. Mejdunarodniye Otnesniye*, s. 87., bkz. http://www.achiqkitab.az/upl/books/pdf/Qarabag_bildiklerimiz_ve_bilmediklerimiz_55daf31da2050.pdf (02.10.2018)

Azerbaycan ve Ukrayna'nın devlet sınırları ve toprak bütünlüğü BM tarafından tanındığına göre ülkelerin sınırlarının değiştirilmesi Azerbaycan Anayasasının 3. Maddesi 2. Fıkrası,⁷⁰² Ukrayna Anayasasının ise 3. Bölüm, 73. Maddesine göre sadece yasama kurumunun kararıyla ve tüm ülke genelinde yapılmış referenduma gerçekleşebilir.⁷⁰³ Bu bağlamda Dağlık Karabağ'da 10 Aralık 1991'de, Kırım'da ise 16 Mart 2014'te gerçekleşmiş olan referendumun yasal gerekçesi yoktur.

Kısaca uluslararası hukuk devletlerin Devletlerin Toprak Bütünlüğünü ilkesini Self-Determinasyon ilkesinden önde tutmakta ve sınırların sadece uluslararası hukukun belirlediği koşullarda ve devletin rızası ile değiştirilebileceğini belirtmektedir. Bununla devletlerde farklı özelliğe sahip toplulukların farklılıklarını gerekçe göstererek ayrılıkçı faaliyetler yürütmesi ve devletleri parçalamasının önüne geçilmiştir. Self-Determinasyon ilkesinin devletlerin Toprak Bütünlüğü ilkesine aykırı bir şekilde kullanılmayacağını BM Genel Kurulu 24 Ekim 1970'de kabul ettiği 2625 sayılı kararı da onaylamıştır.⁷⁰⁴ Ayrıca "Devletlerarası İşbirliği ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi" adlı belge toprak bütünlüğü ilkesinin Self-Determinasyon ilkesinden önde geldiğini açık şekilde belirtmektedir. Karara göre Self-Determinasyon ilkesi vatandaşlarına yönelik ırk, inanç, renk, dil ve bş. ayırım yapmayan bir devletin toprak ve siyasi bütünlüğünün kısmi veya tamamen bozulmasına yönelik faaliyetlere yetki vermek ve o yönde teşvik etme şeklinde yorumlanmaz.⁷⁰⁵

Ayrıca uluslararası hukuka göre ülke dahilinde bir etnik grubun Self-Determinasyon ilkesini talep etmesine neden olacak herhangi bir ayırım sözkonusu olsa bile, sorunun çözümü için öncelikle iç hukuk yollarının tükenmesi gerekmektedir. İç hukukla çözüm bulunmazsa, ancak o zaman uluslararası hukuk yollarına başvurulabilir.⁷⁰⁶

⁷⁰² <https://static2.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgvMDMvMDkvNHQzMWNrcGppYV9Lb25zdGl0dXNpeWFfRU5HLnBkZiJdXQ?sha=c440b7c5f80d645b> (02.10.2018)

⁷⁰³ <http://www.unesco.org/education/edurights/media/docs/ef2059fd231dbe50ecf78e00ea522f66b4a4c5ec.pdf> (02.10.2018)

⁷⁰⁴ Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Kanşma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998, s. 213, <http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/20.pdf> (02.10.2018)

⁷⁰⁵ İbrahimov, *Dağlık Karabağ...*, s. 412.

⁷⁰⁶ <https://ankasam.org/kirim-self-determinasyonunun-siyasiligi-uzerine/> (02.10.2018)

Dağlık Karabağ sözde kendi bağımsızlığını ilan etse de, Kırım Self-Determinasyon hakkını kullanarak Rusya'ya bağlandığını iddia etmektedir. Kırım'ın Rusya'nın bir özerk cumhuriyeti olarak uluslararası hukuca tanınması sadece “Devir” – anlaşma yoluyla ülke kazanılması ilkesi ile mümkün olabilir. Böyle bir devrin gerçekleşmesi için ise iki öge gerçekleşmelidir – devir ile ilgili anlaşmanın imzalanması ve üzerinde iddia edilen ülkenin fiilen diğer devletin egemenliği altına girmesi.⁷⁰⁷ Bu durumda Kırım'ın Rusya'ya katılması sadece Ukrayna ile Rusya arasında yapılmış anlaşma ile ve Ukrayna'nın rızası ile mümkün olabilir. Dağlık Karabağ ve Kırım'ın Self-Determinasyon hakkı çerçevesinde statüsünü belirlemesi ise sadece Azerbaycan ve Ukrayna genelinde yapılmış bir referandumla mümkün olabilir.

III. 3. 3. Kuvvet Kullanmama İlkesi ve Meşru Müdaafa Hakkı Çerçevesinde Sözkonusu Sorunlar

Kuvvet Kullanmama bir ilke olarak uluslararası hukukta farklı dönemlerde farklı şekilde algılanmıştır. İlk başlarda devletler haklı bir gerekçeyle kuvvet kullanımından rahatlıkla faydalandığı halde, XIX. Yüzyıldan itibaren kuvvet kullanma üzerinde sınırlamalar genişletilmeye başlandı. İlk Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12, 13, 15 ve 16. maddeleri devletler arasında anlaşmazlık durumunda öncelikle hakem / yargıya veya MC Konseyi'ne başvuru yapılacağını ve konu ile ilgili verilecek karardan 3 ay geçene kadar devletin savaş seçeneğine başvuramayacağını hükme bağladı. Devletler arasında kuvvet kullanımını kesin olarak yasaklayan ilk metin ise 1928'de imzalanan Briand Kellog Paktı oldu. Savaşı bir sayasi araç olarak yasaklayan pakt savaş dışında kuvvet kullanma durumlarına ise değinmemiştir.⁷⁰⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise konu ile ilgili ciddi gelişmeler yaşandı ve savaş sonrası oluşturulan BM örgütü dünya devletlerinin barış içerisinde yaşamaları ve güvenlik ortamının oluşturulması amacıyla Kuvvet Kullanımını BM Antlaşması ile kesin

⁷⁰⁷ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersler*, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013, s. 240.

⁷⁰⁸ Keskin, *Uluslararası Hukukta...*, s. 25-31.

olarak yasakladı. Nitekim antlaşmanın giriş kısmında bu konuya değinildi ve 2. Madde 3. Fıkrasında BM üyelerinin uluslararası uyuşmazlıkları uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeyecek bir şekilde barışçı yollarla çözüme kavuşturması gerektiğini belirtti. Ayrıca Antlaşmanın 2. Madde 4. Fıkrası BM amaçları ile bağdaşmayan bir şekilde herhangi bir devletin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanımı ve böyle bir tehditte bulunmasını yasakladı.⁷⁰⁹ BM Antlaşması'nın savaş terimini değil de, kuvvet kullanmama terimini kullanmasının nedeni ise MC döneminde edinilen tecrübe oldu. Şöyle ki savaş teriminin net olarak tanımlanmaması nedeniyle MC ve Briand Kellog Paketi'nin savaşı yasaklama konusunda yeterince başarılı olamadı ve bu nedenle BM Antlaşması'nda kullanılan kuvvet kullanmama terimi ile ise her türlü şiddete başvurunun önünde geçilmesi hedeflenmiştir.⁷¹⁰

Ancak Kuvvet Kullanmama Yasağı BM Antlaşması'nın 51. Maddesinde belirtildiği gibi saldırıya maruz kalması durumunda devletlerin Meşru Müdafaa hakkını elinden almamaktadır. Söz konusu maddeye göre anlaşmada yer alan hiçbir hüküm üye devletin saldırıya maruz kaldığı durumda BM Güvenlik Konseyi tarafından uluslararası barış ve güvenliğin korunması için alınacak gerekli tedbirlere kadar tek başına veya başka devletler ile birlikte kendini savunmak amaçlı kullanılacak olan Meşru Müdafaa Hakkını elinden alamaz. Ancak devletlerin bu haklarını kullanırken alacakları herhangi bir önlem de Güvenlik Konseyi'nin daha sonra alacağı tedbirler bağlamında yetki ve görevini etkilemez.⁷¹¹

Böylece BM Antlaşması Kuvvet Kullanımı Yasağı'na Meşru Müdafaa Hakkı doğrultusunda istisnalar getirmiştir.⁷¹² Ancak Meşru Müdafaa Hakkını kullanmak için gerekli koşullar da belirlenmiştir. Söz konusu koşullar şunlardır: Saldırıya maruz kalma; GK'ne bu konu ile ilgili bilgi vermek ve konseyin barışı ve güvenliği sağlamak amacıyla tedbirler almasıyla bu haktan vazgeçmek; Saldırıya maruz kalan devletin bu hak çerçevesinde kullanacağı silahlı kuvvet saldırıyı yapan devletin gücü ile orantılı olmalı

⁷⁰⁹ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları Rehberi*, Ankara: Bilim Yayıncılık, 1999, s. 36-37.

⁷¹⁰ Keskin, *Uluslararası Hukukta...*, s. 24-25.

⁷¹¹ Çeçen, *a.g.e.*, s. 48.

⁷¹² Araz Aslanlı, "Karabağ Probleminin Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?", Yılmaz, *Qarabağ: Bildiklerimiz...*, s. 455.

ve olabildiğince az kuvvet kullanılmalıdır; Meşru Müdaafa hakkının kullanıldığı tarih ile saldırının gerçekleştiği tarih arasında zaman bağlantısı olmalıdır.⁷¹³

BM Antlaşması'nda silahlı saldırı tam olarak tanımlanmasa da, saldırının tanımı ile ilgili Genel Kurul kararı mevcuttur. Kararda silahlı saldırı böyle tanımlanmıştır: Bir devletin askeri güçleri tarafından geçici veya sürekli şekilde başka bir devletin toprak bütünlüğünün bozulması, işgali veya güç kullanılarak ilhakı; bir devletin silahlı güçlerinin başka devlet topraklarını bombalaması veya bu amaçla başka türlü silahların kullanılması; bir devletin başka bir devlete silahlı eylemler yapacak silahlı grup, kol, düzensiz birlik, lejyoner göndermesi veya bu açıdan böyle işlere karışması. Karar ayrıca Güvenlik Konseyi'ne silahlı saldırı ile ilgili yeni tanımlar yapmak yetkisi de vermiştir.⁷¹⁴

Şimdi ise Kuvvet Kullanmama ve Meşru Müdafaa ile ilgili Dağlık Karabağ ve Kırım sorununa göz atalım. Öncelikle yukarıda belirttiğimiz üzere Ermenistan ve Rusya'nın Kuvvet Kullanmama ilkesi ile uluslararası hukuku açıkca ihlal ettiği hiçkimse tarafından inkar edilmemektedir. Nitekim Dağlık Karabağ ve Kırım'ın işgal sürecinde sınırları BM seviyesinde tanınmış Azerbaycan'ın ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü bozulmuştur.

Ermenistan tarafı Dağlık Karabağ'daki işgalci eylemleri Ermeni nüfusun bağımsızlık hareketi olarak tanımlamakta ve bölgede kendi varlığını inkar etmektedir. Ancak Ermeniler birçok kez bölgeyi işgal ederek burada askeri güç bulundurduklarını beyan etmiştir. Örneğin, 17 Mayıs 2001'de Ermeni savunma bakanı Serj Sarkisyan parlamentoda yaptığı konuşmasında güvenlikleri nedeniyle Azerbaycan'a ait bölgeleri işgal ettikleri itiraf etmiştir.⁷¹⁵ Yine Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlarının Ağustos 2002'de yaptıkları Sederek görüşü zamanı savunma bakanı Serj Sarkisyan işgal ettikleri bölgelerde Ermeni askerlerinin bulunduğunu itiraf etmiştir.⁷¹⁶ Bölgede Ermeni silahlı güçlerinin mevcudiyetini Dağlık Karabağ'a ziyareti sırasında AGİT Başkanı özel temsilcisi Anjey Kasprshik da beyan etmiştir. AİHM'nin "Çiragov ve dg. ve

⁷¹³ Keskin, *Uluslararası Hukukta...*, s. 41.

⁷¹⁴ Aslanlı, *Tarihten Günümüze...*, s. 458-459.

⁷¹⁵ *a.g.e.*, s. 460.

⁷¹⁶ *Hürriyet*, 14 Ağustos 2002.

Ermenistan” davası ile ilgili kararı da Dağlık Karabağ’da Ermenistan kontrolünü teyit etmiştir.⁷¹⁷ Ayrıca BM Güvenlik Konseyi’nin 822, 853, 874 ve 884 Nolu kararları da Azerbaycan topraklarının ermeniler tarafından işgal edildiğini açıkça belirtmiştir.⁷¹⁸ Öte yandan Ermeni yetkililer yaptıkları açıklamalarda açıkça Azerbaycan toprak bütünlüğünü tanımadıklarını söylemekte ve Dağlık Karabağ’ın hiçbir zaman Azerbaycan’a bırakmayacaklarını belirtmektedirler. Böylece Ermenistan’ın Azerbaycan’a silahlı saldırıda bulunmuş ve bu ülkenin toprak bütünlüğünü bozmuştur. Ayrıca BM Genel Kurulu’nun kabul ettiği 3314 sayılı kararın 3. Maddesi Ermenistan’ı saldırgan devlet olarak tanımlamaktadır.⁷¹⁹

Rusya ise Kırım’ın ilhak sürecinde olaylarla ilgisinin olmadığını birkaç kez duyursa da, olayların arkasında Rusya’nın olduğu şüphe doğurmamaktadır. Şöyle ki, Kırım’ın ilhakı ve Doğu Ukraynada ayrılıkçı faaliyetler zamanı bölgeye Rus müdahalesi uluslararası bağımsız kuruluşlar tarafından birkaç kez tespit edilmiştir. Öncelikle bölgenin Rus nüfusunun ayrılıkçı faaliyetleri Moskova tarafından yönlendirildiği bellidir. Rusya zaten yurtdışında bulunan Rus nüfusun haklarının korunmasını hem “Yakın çevre” Doktrini, hem de iç hukukla düzenlenmiş ve bu bölgelerde bulunan Rus nüfusu Post-Sovyet coğrafyalarına karşı bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Ukrayna’da bulunan Rus etnik zaman zaman ayrılıkçı faaliyetlere girişmiş ve Kırım’ın ilhakı ve Doğu Ukrayna ayaklanmaları zamanı bölgede ayrılıkçı senaryolar tekrarlanmıştır. İlhak öncesi Kırım’da ortaya çıkan “yeşil uniformalı” silahlılar da Rusya tarafından bölgeye gönderilmiş ve Doğu Ukrayna’da öldürülen silahlı militanların üzerinde Rusya pasaportlarının bulunması⁷²⁰ Rusya’nın bölgedeki varlığını kanıtlamıştır.⁷²¹ Daha ilhaktan önce 2 Mart’ta Ukrayna Savunma Bakanlığı’nın açıklamalarına göre yarımada 16 binlik Rus silahlısı sokulmuştur.⁷²² Böylece Rusya

⁷¹⁷ <https://avim.org.tr/tr/Analiz/HUKUKI-ACIDAN-DAGLIK-KARABAG-SORUNU-CHIRAGOV-VE-DIGERLERI-V-ERMENISTAN-DAVASI> (02.10.2018)

⁷¹⁸ Ahmedov, *Ermenistan’in Azerbaycan’a...*, s. 112-119.

⁷¹⁹ http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/3814.pdf (02.10.2018)

⁷²⁰ Moulson, *a.g.e.*, <http://news.nationalpost.com/news/ukraine-president-holds-two-mitts-full-of-russian-passports-and-military-ids-dropped-by-soldiers> (02.10.2018)

⁷²¹ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2016nin-unutulan-savasi-ukrayna> (02.10.2018)

⁷²² Şamilkızı, *Kırım Ateşi...*, s. 88.

Kırım'da uluslararası hukukun kuvvet kullanmama yasağını çiğnemiş ve BM Anlaşması'nın 51. Maddesi g şikkında belirtildiği üzere “bir devletin başka bir devlet sınırları dahiline silahlı saldırı yapabilecek kapasitede silahlı grup, kol, düzensiz birlik ve lejyoner gönderme” eylemleri ile Ukrayna'ya karşı silahlı saldırıda bulunulmuştur. Ayrıca BM örgütü İnsan Hakları Komisyonu'nun Kasım 2016,⁷²³ Genel Kurul'un ise Aralık 2016'da kabul ettiği kararlar Rusya'yı işgalci devlet olarak tanımlamıştır.⁷²⁴ Böylece her iki devlet silahlı saldırıya maruz kalarak toprak bütünlükleri bozulmuştur. Tüm bu gerekçeler de Ukrayna'ya ve Azerbaycan'a Meşru Müdafaa hakkı tanımaktadır.

Ayrıca BM başta olmakla uluslararası kuruluşlar tarafından birkaç kez hem Azerbaycan, hem de Ukrayna'nı toprak bütünlüğüne vurgu yapan kararlar kabul edilmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise daha bölgede barış ve güvenliği temin edecek adımlar atmamış, iki ülkenin de toprak bütünlüğü sağlanmamıştır. Hem Azerbaycan, hem de Ukrayna Meşru Müdaafa hakkını kullanmak için gerekli ilk koşul olan silahlı saldırı fiiline maruz kalmıştır. Meşru Müdaafa ile ilgili oran bağlantısı ise Azerbaycan ve Ukrayna'ya bu hakkı sadece kendi topraklarını işgalden kurtarma hakkı tanımaktadır. Zaman bağlantısı açısından baktığımız zaman ise her iki bölgede çatışmaların halen devam etmesi her iki devlete Meşru Müdafaa hakkını şuan için kullanmak yetkisi vermektedir.

⁷²³ http://lenta.ru/news/2016/11/16/resolution_crimea/ (02.10.2018)

⁷²⁴ <http://lenta.ru/news/2016/12/20/resolution> (02.10.2018)

SONUÇ

Her zaman küresel güçlerin mücadelesine sahne olmuş Kırım uzun süre Türk ve Rus hakimiyeti altında kaldıktan sonra Sovyetler Birliği döneminde Ukrayna'ya bağlanmıştır. Ancak jeopolitik önemi ve tarihi Rus politikalarının merkezinde olması nedeniyle Kırım'ın Sovyetler Birliği döneminde Ukrayna'ya bağlanması ile barışmayan Rusya nihayetinde Ukrayna krizi sırasında Kırım'ı ilhak etmiştir. Ukrayna'yı bir çıkmaza sürükleyen ve toprak bütünlüğünün bozulmasıyla sonuçlanan kriz ise ülkenin önemli jeopolitiği nedeniyle yerel olmaktan çıkarak uluslararası bir krize dönüşmüştür. Ayrıca Ukrayna krizi uluslararası hukuk, enerji güvenliği, güç dengesi gibi kavramların sorgulanmasına da neden olmuştur.

Tarihi nedenlere dayalı Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ise iki ülke arasında kanlı savaşa neden olmuştur. Dağlık Karabağ da dahil Azerbaycan'ın %20 toprağının işgali ile sonuçlanan savaş 1994'te ateşkes anlaşması ile göreceli bir şekilde sonlandırılrsa da, hala devam eden çatışmalar her an sıcak savaşa dönüşme ihtimali ile bölge için büyük tehdit oluşturmaktadır.

Sözkonusu iki sorunu karşılaştırdığımızda Kırım ve Dağlık Karabağ sorunlarının birçok noktada benzerlik ve farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Öncelikle sözkonusu sorunlar işallerin gerçekleştiği konjektür ve işgal nedenleri açısından bir birinden farklılaşmıştır. Şöyle ki Karabağ'ın işgali “Büyük Ermenistan” planlı faaliyeti çerçevesinde gerçekleştirilmiş bir eylem olmakla birlikte Ermenilerin Türk düşmanlığı miti bağlamında kimliksel bir sorun olarak da karşımıza çıkmakta ve bölgenin işgali Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile ortaya çıkan etnik çatışmalar ortamda gerçekleştirilmiştir. Kırım ise jeopolitik önemi ve Rusya'nın tarihi politikalarının merkezinde bulunması nedeniyle ön plana çıkmış ve bu önemi nedeniyle yarımadadan hiçbir zaman vazgeçmeyen Rusya nihayetinde Ukrayna krizi sırasında bölgeyi ilhak etmiştir. Öte yandan Dağlık Karabağ ve Kırım'ın işgal sürecinde her iki bölgenin etnik çoğunluğunun anavatanlarına birleşme isteği noktasında sözkonusu sorunlar benzerlik göstermiştir. Bölgelerin işgal sürecinde çok etkili olan bu durumun arkasında yatan en önemli neden ise uzun süren Rus hakimiyeti boyunca sözkonusu bölgelere yönelik

uygulanan iskan politikaları sonucu bölgelerin demografik yapısının değiştirilmesi olmuştur. Ayrıca uluslararası birliğin Kırım ile Dağlık Karabağ'ın işgaline verdiği tepki de aynı düzeyde olmamıştır. Şöyle ki bölgenin jeopolitik önemi, AB'nin güvenliği bağlamında vazgeçilmez niteliği ve tarihi Batı – Rusya rekabeti nedeniyle Kırım'ın ilhakına uluslararası düzeyde sert tepki verilmiş, yarımada gerçekleştirilen referandum sonuçları tanınmamakla birlikte Rusya'ya karşı ciddi yaptırımlar uygulamıştır. Azerbaycan'ın ise AB'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası çerçevesinde ön plana çıkan önemi onu Birlik açısından önemli kılsa da, Batı'nın enerji güvenliği bağlamında Azerbaycan'dan istediğini alması ve büyük devletlerde faaliyet gösteren güçlü Ermeni lobisi Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecinde Ermenistan'a karşı ciddi tedbirler alınmasını engellemiştir. Bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak gören Rusya ise bölgede oluşturduğu “kontrollü istikrarsızlık” ile ayrılıkçı faaliyetleri bölge ülkelerine karşı koz olarak kullanmaktadır.

Sorunları hukuki açıdan karşılaştırdığımızda ise Dağlık Karabağ ve Kırım'da gerçekleştirilen ve uluslararası düzeyde kabul görülmeyen referandumların Self-Determinasyon ilkesine dayandırılmağa çalışıldığı görülmektedir. Ancak uluslararası hukukun sömürge, işgal ve ırkçı rejimler tarafından yönetilen halklara tanıdığı ve daha sonra insan hakları sırasına dahil edilen Self-Determinasyon hakkının Dağlık Karabağ ve Kırım'da kullanımı için gerekli olan hiçbir koşul gerçekleşmemiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın ve Kırım'ı ise Ukrayna'nın toprak parçası olarak tanıyan uluslararası hukuk silahlı saldırıya maruz kalan ve toprak bütünlüğü bozulan bu ülkelere “Meşru Müdafaa” hakkı da tanımaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar;

___ *K istorii obrazovaniya Nagorno-Karabaxskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoj SSR: Dokumentı i Materialı*, Azerbaycan Marksizm-Leninizm İnstitutu, Bakı: Azərneşr, 1989.

___ *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, 3. Cilt, Bakü: 1979.

___ *Azerbaycan Tarixi*, Yedi Ciltte, Üçüncü Cilt, Bakı: Elm, 1999.

___ *Azerbaycan Xalq Cumhuriyeti Ensiklopediyası*, I. Cilt, Bakı: Lider Neşriyyat, 2004.

___ *Azerbaycanın Xarici Siyasetinde Dağlıq Qarabağ Münaqişesi*, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresinin Prezident Kitabxanası.

___ *Dağlık Karabağ Çatışması*, Azerbaycan Cumhuriyeti Kütüphanesi, Bakı: 2005.

___ *Ermeni Cinayetleri*, I Cild, Bakı: Vatan, 2003.

ABDULLAYEV Asger, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Siyasi Tecavüzkarlığı*, Bakü: Elm Neşriyat, 1998.

ABİDİN Makas Zeynel, *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Ankara: Kök Yayınları, 1990.

AHMEDOV Elçin, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelxalq Teşkilatlar*, Bakı: Tuna, 1998.

AKÇURA Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

AKILLIOĞLU Tekin, *İnsan Haklarının Korunması alanında uluslararası Temel Belgeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.

AKTAŞ Hayati, *Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001.

ANIL Çeçen, *İnsan Hakları Rehberi*, Ankara: Bilim Yayıncılık, 1999.

ARAL Berdal, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları olarak Kolektif Haklar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010.

ARI Tayyar, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

ASLAN Yasin, *Can Azerbaycan*, Ankara: Kök Yayınları, 1990.

ASLANLI Araz, *Qarabağ Problemi: Tarixi, Mahiyyeti, Hell Prosesi*, Bakı: Nurlan Metbeesi, 2009.

ATTAR Aygün, "Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Ateşe Başkanlığı, 2003.

- ATTAR Aygün, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara: Özgür Matbaa, 2005.
- ATTAR Aygün, *XX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan Mühacereti*, Bakü: Azərneşr, 1992.
- AXUNDOV Nazim, *Garabağ Salnameleri*, Bakü: Yazıçı Neşriyatı, 1989.
- BALTA Evren (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- BEREZOVETS Taras, *Aneksiye: Ostriv Krim*, Kiev: Brightbooks, 2015.
- BEYDİLLİ Kemal, *1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- BİLGİÇ Mehmet Sadi, "Ukrayna Krizinin Kafkasya Etkileri", Hasret Çomak ve dg. (ed.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- BLAGA Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 1997.
- BRZEZİNSKİ Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, Bakü: Kanun Neşriyat, 2011.
- BUZAN Barry and oth., *South Asian Insecurity and the Great Powers*, London: Macmillan, 1986.
- BÜNYADOV Ziya ve dg., *Azerbaycan Tarixi*, I. cild, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994.
- BÜNYADOV Ziya, *Azerbaycan VII – IX esrlerde*, Bakı: Azərneşr, 1989.
- BÜNYADOV Ziya, *Gosudarstvo Atabekov Azerbaydjana*, Bakü: Elm Neşriyatı, 1978,
- BÜYÜKAKINCI Erhan (ed.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Ankara: Phoenix, 2004.
- CAFERSOY Nazim, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- CHETERİAN Vicken, *War and Peace in The Caucasus*, New York: Columbia University Press, 2008.
- ÇAKMAK Haydar, EROL Seyfettin (ed.), *Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Ankara: Barış Yayınları, 2013.
- ÇOMAK Hasret ve dg. (ed.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2014.
- DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.
- DE VAAL Thomas, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York: New York University Press, 2003.
- DEDEYEV Bilal ve dg., *Qarabağ 99 Sualda*, Bakı: CSB, 2014.

- DONABEDIAN Patrick (ed.), *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*, London: Zed Books, 1994.
- DRAGNEVA Rilka, Wolczuk Katyrina, *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Massacutthes: Edward Elgar Publishing, 2013.
- ELİYARLI Süleyman, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996.
- ERDOĞAN Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Kitabevi, 2007.
- GAMSIZ Yüksel, *Türk Tarihi İçinde Azeriler*, İstanbul: Harp Akademisi Yayınları, 1994.
- GÖZAYDIN Ethem Feyzi, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948.
- GÜRÜN Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- HACIYEV N., *Dağlıq Qarabağ Tarixinden Senedler*, Bakı: Genclik, 2005.
- HACIYEV Qasım, “Qarabağm Maddi ve Menevi Medemyyeti”, Nadim Qaya (ed.), *Qarabağ – Suallar ve Faktlar*, Bakı: Qismet Metbeesi, 2005.
- HASANOV Ali, *Azerbaycan ve ATET: Ermenistan-Azerbaycan Münaqişesi ve Dağlıq Qarabağ Problemi Ümumi Avrupa Tehlükesizliyi Fonunda*, Bakı: 1997.
- HASANOV Ali, *Jeopolitik*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2012.
- HASANOV Ali, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Xarici Siyaseti*, Bakı: Derslik, 2005.
- HASANOV Ali, Şahmemmedov Şamil, *Lizbon Sammiti-96*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, 1997
- İMANOV Celil, *Qondarma Dağlıq Qarabağ Muhtar Vilayeti'nin Yaranması Tarixinden*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Deniz Akademiyası, 2006.
- İNANCIK Halil, “Kırım”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yayınları, 25. Cilt, 2002.
- İNAT Kemal ve dg. (ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım, 2007.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- KAMALOV İlyas, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova'nın Rövanşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- KARABAĞLI Mirze Cavanşir, *Qarabağ Tarixi*, Bakı: Yazıcı, 1989.
- KASIM Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 1. Baskı, İstanbul: Usak Yayınları, 2009.
- KIRIMLI Hakan, “Kırım/ Rus İdaresi Dönemi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara: MEB Yayınları, 2002.

- LAÇINER S. ve dg. (ed.), *Türk Dış Politikası*, Ankara: USAK Yayınları, 2009.
- MAHMUDOV N., *Geosiyaset Giriş*, II. cilt, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı, 2011.
- MAHMUDOV Yaqub, Şükürov Karim, *Qarabağ: Real Tarix, Faktlar, Senedler*, Bakı: Tehsil Neşriyyatı, 2007.
- MAMMADOVA Havva, *Azerbaycan Respublikasının Xarici Siyasetinde Ermenistan-Azerbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişesi*, Bakı: Elm, 2009.
- MEHTİYEV Elkhan, “Küresel Güç Mücadelesinde Kafkasya ve Azerbaycan”, Haydar Çakmak, Seyfettin Erol (ed.), *Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Ankara: Barış Yayınları, 2013
- MEMMEDOV İ. ve Esedov S., *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Taleyi*, Bakı: 1992.
- MEMMEDOV İsaq, Çingiz Memmedov, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Bakı Neşriyyatı: 2010.
- MESİMLİ Ali, “Qarabağın İşğalının İqtisadi Neticeleri”, *Qarabağ Diinen, Bu Giin ve Sabah*, 6-cı Elmi-Ameli Konfransı Materialları Topluusu Bakı: Qanun, 2007.
- MOULSON Geir, “Ukraine President Holds Two Mitts Full of Russian Passports and Military IDs
- MUSTAFA N. ve dg., *Ermenii Saxtakarlığı, Yalan Üzerinde Qurulan Tarix*, Bakı: SAM, 2018.
- NAĞI Akif, *Qarabağ Müharibesi Qısa Tarix*, Bakı: Agalarov Anar Metbee, 2014.
- NESİBLİ Nesib, *Azerbaycan'm Jeopolitiği ve Petrol*, Bakü: Hazar Üniversitesi Yaymevi, 2000.
- NESİBLİ Nesib, *Bölünmüş Azerbaycan, Bütöv Azerbaycan*, Bakü: Ay-Yıldız Yaymevi, 1997.
- NİMET Kurat Akdes, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- NİMET Kurat Akdes, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990.
- NURİYEVA İrade, *Azerbaycan Tarihi*, Bakı: Mutercim, 2015.
- OLÇAR Kemal, *Karadeniz Politikaları ve Türkiye-Ukrayna Stratejik İlişkileri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2007.
- ORDUBADİ M. Said, *Qanlı İller*, Bakı: 3 No.lu Yaymevi, 1992.
- OSTAPCHUK Victor, “Don't Let Russia Abuse Crimean History”, *The Globe and Mail*, Mart 2014.
- ÖZCAN Mehmet ve dg., *Bundan Sonrası, Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, Ankara: USAK Yayınları, 2010.
- ÖZCAN Sevinç, *Bir Sovyet Mirası Rus Azınlıklar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005,
- ÖZER Yonca (ed.), *Tek Kutuplu Dünyada Yaşamak Gerçekler, Yanılığlar ve Beklentiler*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

- ÖZERTEM Hasan Selim, “Ukrayna’daki Krizin Avrupa Birliği Enerji Güvenliğine Etkisi”, *USAK Analiz Dergisi*, Ankara, Temmuz 2014.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersler*, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.
- PETERSON Alexandros, Fariz İsmailzade (ed.), *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*, Baku: ADA, 2009.
- PINAR İbrahim, *İnsan Hakları Sözleşmeleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000.
- PİRİYEVAQİF, *Azərbaycan Hülaküer Dövlətinin Tənzüdü Dövründə*, Bakı: Latin, 1978.
- POMPEEV Yuriy, *Krovaviy Omut Karabaxa* (Karabağın Kanlı Çıkmazı), Bakü: Azərbaycan Yayınevi, 1992.
- SARAY Mehmet, *Azərbaycan Türkləri Tarihi*, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1993.
- SMİTH Anthony D., *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: DER Yayınları, 2000.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar - Bakışlar*, İstanbul: Der Yayınları
- SUNY R. Grigory, *Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, çev. K. Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1990.
- SWIETOCHOWSKI Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1988.
- ŞAMİLKIZI Gönül, *Kırım Ateşi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- ŞAVROV N., *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie*, Baku: Elm, 1990,
- ŞEDİYEVA Ş., *Qarabağ Sözüünün Menası*, Baku: Elm ve Heyat, 1963.
- ŞÜKÜROV Kerim, *Azərbaycan tarixi*, Bakı: Demografiya, 1997.
- TAŞKIRAN Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- WAEVER Ole, “Securitization and Desecuritization”, Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, New York: Columbia University Press., 1995.
- WEEMS Samuel A., *Armenia Secrets of a “Christian” Terrorist State*, Dallas: St. John Press, 2002.
- YALÇINKAYA Alaeddin, *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006.

YILDIRIM Dursun, Özönder Cihat, *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991.

YILMAZ Muzaffer, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları*, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım, 2005.

YILMAZ Reha (ed.), *Qarabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz*, Bakı: Qafqaz Universiteti Beylenxalq Münaqişeleri Araşdırma Merkezi Neşrleri, 2010.

YILMAZ Reha, İSMAYILOV Elnur, *Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011.

Dergiler;

___*Azərbaycan SSR EA Xeberleri*, Bakı: Yer Haqqında Elmler Seriyası, 1969, N. 2.

ABDULLAH Kıran, “Uluslararası Hukukta Devletleri Tanıma ve Tanıma Teorileri”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5. Sayı 3, 2017.

AÇIKMEŞE Sinem Akgül, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2011, Sayı 8, N. 30.

AHMEDLİ R., “XX Esrin Evvellerinde Azərbaycan’da İctimai Siyasi Mühit ve Siyasi Hərekat”, *Stratej Tehlil Jurnal Sayı*, Sayı 7., N. 8., 2014.

AHMEDOV Elçin, “Ermenistan’ın Azərbaycan’a Qarşı Tecavüzkarlıq Siyasetinin Merheleləri”, *Geo Stratejiya*, 2011, Sayı 2, N. 2.

AHMEDOV Elçin, “Ermenistan’ın Azərbaycana Qarşı Tecavuzkarlıq Siyaseti ve ATET”, *Diplomatiya Aleml Jurnalı*, Sayı 25, 2009.

AKDEMİR Erhan, “Avrupa Birliğı'nin Ukrayna Politikası: Eski Komşu mu? Yeni Aday mı?”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 41, 2014.

AKGÖNENÇ Oya, “Rusya Federasyonu’nun Dış politika Hedefleri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 4, 2004.

AKMAN Halil, “Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 1, 2014.

AL Arzu, Ayvacı Figen Aypek, “Uluslararası Politik Ekonomi: Bitmeyen Kırım Sorunu”, *Güvenlik Stratejileri*, 2013, sayı 26.

ALKAN Mustafa Nail, “Almanya-Rusya İlişkileri Bağlamında Ukrayna Krizi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, Bahar 2015.

- ASLANLI Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, Cild 7, Sayı 1, Yaz 2001.
- BAYRAKLI Enes, “Avrupa Birliği’nin Ukrayna Kriziyle İmtihani”, *SETA*, Sayı 40, 2014.
- BAYSAL Başar, Lüleci Çağla, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri*, 2011, Sayı 22.
- BEYAZIT Erkin, “Ukrayna Krizi: Yeniden Soğuk Savaş Senaryosu ve Kırım”, *Türk Akademisi Dış Politika Araştırma Merkezi*, Değerlendirme No: 7, Şubat 2014.
- BİLENER Tolga, “Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 13, 2007.
- BİLGİN Pınar, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *SAREM Stratejik Araştırmaları*, 2010, Cilt: 8, Sayı: 14.
- BİNGÖL Oktay, “Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 41, N. 2, Bahar 2014.
- ÇAY Abdülhaluk, “Ermenilerin Bakü’de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 1985
- DEMİRTEPE T., “Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun”, *Avrasya Araştırmaları Merkezi*, USAK Rapor No. 11-07.
- DEMYDOVA Victoriia, Habibe Özdal, “Türkiye Ukrayna İlişkileri: Yüksek Potansiyel, Düşük Voltaj”, *USAK Analiz*, Analiz No. 16, 2011.
- DERMAN Giray Saynur, Yerkinay Ongarova, “Ukrayna’da Siyasi Kriz”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 42, 2014.
- DURAL Betil Yüce, Ekrem Emiraliyev, “Ukrayna’nın Çeşitli Göstergelerinin Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması ve Olası Bir Üyeliğin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 53, 2015.
- ERCAN Murat, “Uluslararası Hukuk Normları Bağlamında Kırım Meselesi: Self Determinasyon Mu? İlhak Mi?” *The Journal of Academic Social Science Studies*, N. 36, Summer II, 2015.
- GADJİYEV A., *İz İstarii Karsskoy I Arazsko-Tyuriskoy Respublik*, Baku: Elm, 1994.
- GALADJİ Elena ve DUBOVİK Olesya, “Украина Подписала Политическую Часть Соглашение Об Ассоциаций с ЕС” (Ukraina Podpisala Politiceskuyu Çast Soglaşenie Ob Assoçayı s ES), *Komsomolskaya Pravda*, 21 Mart 2014.
- GÜL Nazmi, “Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan’ın Dış Politikası”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, 2001.

- GÜREL Şükrü, “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, N. 1-2, Haziran 1992.
- GÜRSELER Ceren, “Kırım’ın “Self-Determinasyonu” Nasıl Yorumlanabilir?” *Karadeniz Araştırmaları*, 2014, Sayı 43.
- HAS Kerim ve dg., “Ukrayna Krizinde Rusya ve Batının Tutumu”, *USAK*, Analiz no:28, Aralık 2014.
- HÜSEYNOVA İlham, “1918-ci il ve Söykökümüze Qarşı Heyata Keçirilən Soyqırım Siyaseti”, *7-ci Ümumrespublika Elmi-Emeli Konfransı Tezisləri*, Bakı, 2008.
- KAMALOV İlyas, “Bağımsızlıktan Özgürlüğe Ukrayna”, *Stratejik Analiz*, 2005, N. 59.
- KENGERLİ Mehmet, “Karabağ Azərbaycan Topraqıdır”, *Azərbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı 330, İstanbul, Kasım 1990.
- KINIKLIOĞLU Suat, “Ukrayna’da Kuçma Dönemi: Denge, Kararlılık ve Reform Politikaları”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt 3, Sayı 1, 1991.
- KODAMAN Timuçin, “Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5, 2000.
- KÖROĞLU Nergis Özkural, “Avrupa Birliği ve Rusya’nın Güç Alanları Arasında Kalan Ukrayna’da Yaşanan Halk Ayaklanmaları: Turuncu Devrim ve Meydan Devrimi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 2015.
- KRAUSE Keith ve Michael Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Mershon International Studies Review*, 1996, Cilt: 40, Sayı: 2.
- KURBANOV Ercan, “Azərbaycan’ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerində Ermenistan’la Çatışma ve Diğər Ülke içi Anlaşmazlıklar” *Avrasya Etütleri*, 1996, C. 3, S. 2.
- KÜTÜKÇÜ M. Akif, “Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri”, *Selçuk Unviversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13.
- MİLLER Benjamin, “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, *The Journal of Strategic Studies*, 2001, Cilt: 24, Sayı: 2.
- NESİROV E., “Ermenistan- Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ Münaqişesinin Helli Prespektivləri; Mülahizələr, Versiyalar, Proqnozlar”, *Geo Strategiya Jurnalı*, 2011, N. 2.
- RESLER Tamara J., “Dilemmas of Democratisation: Safeguarding Minorities in Russia, Ukraine and Lithuania”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, No 1, 1997, s. 100.
- SAĞLAM Muhdan, “21. yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, Sayı 2, 2014.

SANDIKLI Atilla ve dg., “Karadeniz’deki Gelişmeler ve Türkiye”, *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, Rapor No. 62, İstanbul: Bilgesam Yayınları, Ağustos 2014.

SANDIKLI Atilla, “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”, *Bilgesam*, Rapor No:27, İstanbul: 2011.

SEFEROV Rahman, Adalet İbadov, “Ermenistan’ın Karabağ’ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan’da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunlar”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Sayı. 18.

SEMERCİOĞLU Harun, “Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası”, *EUL Journal of Social Sciences*, 2016, Cilt: 7, Sayı: 2.

ŞENAY Furkan, Muhammet Koçak, “Avrasya’nın Jeopolitik Anahtarı: Ukrayna Üzerinde Güç Meselesi”, *SETA*, Sayı 107, 2014.

TAŞDEMİR Fatma, “Uluslararası Hukukta Torpak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm olarak Ayrılma Hakkı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 18, N. 3, 2016.

TAŞKIRAN Cemalettin, “Ermeni – Azeri Çatışması”, *Avrasya Dosyası*, Ermenistan Özel Sayısı, Cilt 2, Sayı 4, 1996.

TSYGANKOV Andrei P., “Vladimir Putin’s last stand: the sources of Russia’s Ukraine Policy” *Post-Soviet Affairs*, Vol. 31, No. 4, 2015.

TÜYSÜZOĞLU GökTürk, “Ukrayna’da Turuncu Devrimin Sonu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 3, Ocak 2011.

VARFOLOMEYEV Oleg, “Yushchenko Shares Plans with the Nation”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 2, Issue: 95, 2005.

WAEVER Ole, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2008, Sayı 5, N. 18.

WANG Wan, “Impact of Western Sanctions on Russia in the Ukraine Crisis”, *Journal of Politics and Law*, Vol. 8, N. 2.

YALÇINKAYA Alaeddin, “Rus Realpolitikinin Ertelelediği Sorun: Kırım”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 8, 2005.

İnternette alınmış makaleler;

___ “Statement by the President on Ukraine”, *White House*, Mart 20 2014,
<https://obamawhitehouse.archives.gov>

- ___ “Constitutions of the Union of Soviet Socialist Republics”, <https://constitution.org>
- ___ “Field Listing: Ethnic Groups”, *Central Intelligence Agency*, 2001, <https://www.cia.gov>
- ___ “How the EU is supporting Ukraine”, *European Commission*, 2015 May 22, <http://europa.eu>
- ___ “Monetary Policy Report”, *Moscow: Bank of Russia*, <http://www.cbr.ru>
- ___ “EU – Ukraine - Russia Relations: Problems and Prospects”, *Razumkov Centre National Security & Defence*, N. 4-5, <http://old.razumkov.org.ua>
- ___ *Ermenistan-Azərbaycan Dağlıq Karabağ Çatışması*, Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, <http://files.preslib.az>
- ___ *Tarix*, Telebe Qebulu Üzre Dövlət Komissiyası, Bakı: Abuturiyent, “Constitution Of Ukraine”, <http://www.unesco.org>
- ADAM Klus, “The New Reality in the Black Sea”, *The New Eastern Europe*, 22 Nisan 2014, <http://neweasterneurope.eu>
- AKIN Utku, “Ukrayna Krizi”, <http://www.evsam.org>
- AKKAN Faruk, “Rusya, Ukrayna’da Çatışmalar Neden Olan Müdahil?”, <http://haberrus.com>
- ALEXANDER Motyl J., “The West Should Arm Ukraine”, *Foreign Affairs*, 10 Şubat 2015. <https://www.foreignaffairs.com>
- ALİYEV İğrar, *Nagorniy Karabax: İstoriya, Faktı, Sobitiya (Dağlıq Qarabağ: Tarix, Faktlar, Hadiseler)*, Bakı: Elm Yayınevi, 1989, <http://elibrary.bsu.az>
- ALİYEV Yaşar, “The Nagorno-Karabakh Question UN Reaffirms the Sovereignty and Territorial Integrity of Azerbaijan”, <https://www.azer.com>
- ANAR İsgenderli, *Realities of Azerbaijan*, İndiana: Xlibris Corporation, 2011, <http://www.ebooks.az>
- ANTOANETA Dimitrova, Dragneva Rilka, “Constraining External Governance: Interdependence with Russia and the CIS as Limits to the EU’s Rule Transfer in the Ukraine”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 16, N. 6, 2009, <http://www.tandfonline.com>
- ARABACI H. Murat, “Türkiye’de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, <http://www.sosyalarastirmalar.com>
- ASHLEY Deeks, “Russian Forces in Ukraine: A Sketch of the International Law Issues”, <https://www.lawfareblog.com>
- BAEV Pavel K., “Putin’s Ukrainian Triumph Is a Major Setback for Russia”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 10, Issue. 212, 25 November 2013, <http://www.refworld.org>
- BBC*, 9 January 2015, <http://www.bbc.com>

- BODNER Matthew, “5 Heavy Weapons in Ukraine’s Rebel War That May Have Come From Russia”, *The Moscow Times*, 6 Şubat 2015. <http://www.themoscowtimes.com>
- BRZEZİNSKİ Zbigniew, “The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives”, 1st Edition, <http://www.takeoverworld.info>
- CONNOLLY Richard, “The Economic Effects of the EU’s Russia Sanctions and Russia’s Counter Sanctions”, *Finnish Ministry of Finance’s Report*, <http://valtioneuvosto.fi>
- ÇİÇERİN- tov. Litvinovu. 24 dekabr 1922 q - RQASPI, f.159, op. 2,d.19, L. 142, bkz., <http://www.azkurs.org>
- Dropped by Soldiers”, *National Post*, 7 February 2015, <http://news.nationalpost.com>
- ELLIOTT Larry, “Russian Central Bank Raises Interest Rate to %17 to Prevent Rouble’s Collapse”, *The Guardian*, 15 Aralık 2014. <http://www.theguardian.com>
- ERDOĞAN Aynur (ed), *Kırım Krizini Nasıl Okumalı*, İstanbul: DÜBAM Yayınları, 2014, <http://media.dunyabulteni.net>
- EROL Mehmet Seyfeddin, “Ukrayna – Kırım Krizi” Ya da “İkinci Yalta Süreci”, <http://www.karam.org>
- ERTAN Fikret, “Ukrayna Yeni Jeopolitik Gerçek”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2005, Sayı 5. *Europe*, 4 Mart 2014. <http://carnegieeurope.eu>
- FİLİZ Özge, “Ukrayna Krizinde NATO’nun Rolü”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 1, No:2, 2013., <http://dergipark.gov.tr>
- GAFARLI Orhan, “Kırım Krizi ve Türkiye”, www.bilgesam.org
- GOBLE Paul, “Crimea: A Catalyst for Major Changes in Russia Nationality Policy”, *The Interpreter*, 5 April 2014, <http://www.interpretermag.com>
- GÖTZ Elias, “It’s geopolitics, stupid: explaining Russia’s Ukraine Policy”, *Global Affairs*, 5-7., <http://www.tandfonline.com>
- GÜRSELER Ceren, “Kırım Self-Determinasyonunun Siyasiliği Üzerine”, <https://ankasam.org>
- HaberRus*, 17 Ekim, 2017, <http://haberrus.com>
- HaberTürk*, 16 Mart, 2014, www.haberturk.com
- HASANOV Ali, “Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan’ın Jeopolitiği”, <http://anl.az>
- HESENİLİ Cemil, *Azerbaycan Xalq Cumhuriyyeti’nin Xarici Siyaseti (1918-1920)*, Bakı: Garisma MMC, 2009, <https://media.turuz.com>

HOROWITZ Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1985, <http://bookre.org>

<http://15minut.org>

<http://2001.ukrcensus.gov.ua>

<http://apa.az>

<http://argumentau.com>

<http://arsenalfordemocracy.com>

<http://base.spinform.ru>

<http://bbc.com>

<http://carnegieendowment.org>

<http://censor.net.ua>

<http://countrystudies.us>

<http://c-pravda.ru>

<http://crimea.gov.ru>

<http://diasporiana.org>

<http://documents-dds-ny.org>

<http://lenta.ru>

<http://library.aliyev-heritage.org>

<http://minprom.ua>

<http://molodie.org>

<http://news.bbc.co.uk>

<http://podrobnosti.ua>

<http://ru.krymr.com>

<http://Ruscrimea.ru>

<http://spark.adobe.com>

<http://uacrisis.org>

<http://web.archive.org>

<http://www.aljazeera.com.tr>

<http://www.azerbaijan.az>

<http://www.bilgesam.org>

<http://www.cbc.ca>

<http://www.evsam.org>

<http://www.ismailgaspirali.org>

<http://www.kyivpost.com>

<http://www.meclis.gov.az>

<http://www.mediaport.ua>

<http://www.nkr.am>

<http://www.ombudsman.gov.tr>

<http://www.osce.org>

<http://www.panarmenian.net>

<http://www.pravda.com.ua>

<http://www.segodnya.ua>

<http://www.un.org>

<http://www.unesco.org>

<http://www.unicankara.org.tr>

<http://www.vatankirim.net>

<http://yenisafak.com.tr>

<http://zakon2.rada.gov.ua>

<http://zn.au>

<https://ankasam.org>

<https://avim.org.tr>

<https://digitallibrary.un.org>

<https://ec.europa.eu>

<https://fas.org>

<https://reliefweb.int>

<https://ru.krymr.com>

<https://worldview.stratfor.com>

<https://www.aljazeera.com>

<https://www.bbc.com>

<https://www.britannica.com>

<https://www.crisisgroup.org>

<https://www.deik.org.tr>

<https://www.evrensel.net>

<https://www.globalsecurity.org>

<https://www.kyivpost.com>

<https://www.meforum.org>

<https://www.mk.ru>

<https://www.ombudsman.gov.tr>

<https://www.osce.org>

<https://www.president.az>

<https://www.rferl.org>

<https://www.tbmm.gov.tr>

<https://www.telegraph.co.uk>

<https://www.tempi.it>

<https://www.theguardian.com>

<https://www.ukrinform.ru>

<https://www.x-rates.com>

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr>

JAMESON Alastair, “Can Ukraine Avoid an East-West Split and Bloody Civil War”, *NBC News*, <http://www.nbcnews.com>

KARAMANLI Hüsameddin, *Gence-*

Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defteri, <http://www.tarihtarih.com>

KARASU Cansel, “Ukrayna'daki Turuncu Devrim”, <http://www.akademikperspektif.com>

KESKİN Funda, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Kanşma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998, <http://www.mulkiye.org.tr>

KİNSTLER Linda, “Why is Ukraine's Army So Deliberately Bad”, *New Republic*,

<http://www.newrepublic.com>

KLİMENKO A., *Gasudartsvennaya Territoriya, M. Mejdunarodniye Otnesniye*,

<http://www.achiqkitab.az>

KOÇAK Muhammet, “Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğru”, <http://file.setav.org>

KURT Selim, “Dağlık Karabağ Sorununu Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi”,

<https://www.researchgate.net>

KUZİO Taras, “Neither East Nor West: Ukraine's Security Policy under Kuchma”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 52, No. 5, September/October 2005, <http://www.taraskuzio.com>

KUZİO Taras, *The Crimea: Europe's Next Flashpoint?*, Washington: The Jamestown Foundation, 2010., <http://www.taraskuzio.com>

- LARUELLE Marlene, M. "The Russian World": Russia's soft power and imagination. *CGI Center on Global Interests*, <http://globalinterests.org>
- LECKGE Chanda Allana, *The Nagorno-Karabakh Conflict: Obstacles and Opportunities for a Settlement*, Blacksburg, Virginia, 2005, <https://vtechworks.lib.vt.edu>
- LECKGE Chanda Allana, *The Nagorno-Karabakh Conflict: Obstacles and Opportunities for a Settlement*, Blacksburg, Virginia, 2005, <https://vtechworks.lib.vt.edu>
- LOMSADZE Giorgi, "What Will the Crimea Vote Bring the Caucasus' Breakaways", <https://www.eurasianet.org>
- MARTİN Jeff, "The Strategic Importance of the Black Sea, What's Wrong With The World", <http://www.whatswrongwiththeworld.net>
- MCGREGOR, R., & Fontanella - Khan, J., "Russia suspended from G8, but not expelled", *The Financial Times*, <https://www.ft.com>
- MCMAHON R., "Ukraine in Crisis", *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org>
- MEARSHEİMER John J., "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, September/October 2014, <https://www.foreignaffairs.com>
- National Interest*, <http://nationalinterest.org>
- OĞAN Sinan, "Turuncu Devrimde Rövanşa Doğru", <http://www.turksam.org>
- ÖZDAL Habibe, "AB ve Rusya Arasında Ukrayna: Hayaller ve Gerçekler", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Analiz No: 26 Kasım 2013, <http://www.habibeozdal.com>
- PEHLİVAN Oğuz Kaan, "Rusya'nın Tezleri-Batı'nın Antitezleri: Kırım ve Uluslararası Hukuk", <https://www.academia.edu>
- PİCK Lisa, "EU-Russia Energy Relations: A Critical Analysis", *Polis Journal*, Vol. 7, N. 2, 2012, <http://www.polis.leeds.ac.uk>
- PİKULİCKA Agnieszka -Wilczewska, Richard Sakw (ed), *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Bristol: E-International Relations, <http://www.e-ir.info>
- PİRİM Ceren Zeynep, "1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme", <http://www.dergipark.gov.tr>
- RUTLAND Peter, "An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukraine Crisis", In A. P. Wilczewska, & R. Sakwa (ed), *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Bristol: E-International Relations, 2015, <http://www.prutland.faculty.wesleyan.edu>
- SEFEROV Rehman, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", <http://www.sutad.selcuk.edu.tr>

- SEMERCİOĞLU Harun, “The Political Economy Of Eu-Russia Relations in Context of Ukrainian Crisis”, *EUL Journal of Social Sciences* (VII-II) 2016 December, <http://www.euljss.eul.edu.tr>
- SHARKOV Damien, “Rebels in Ukraine ‘Not Russia’s Puppets’, Says Putin Aide”, *Newsweek*, 23 March 2015, <http://www.europe.newsweek.com>
- SOCOR Vladimir, “Moscow Questions Territorial Status quo in the Crimea”, *Eurasia Daily Monitor*, <http://www.jamestown.org>
- SONNE Paul, “Novorossiya Falls From Putin’s Vocabulary as Ukraine Crisis Drags”, *Wall Street Journal*, 29 May 2015 <http://www.wsj.com>
- Sputnik*, 20 Eylül 2014, <https://tr.sputniknews.com>
- Sputnik*, 9 December 2014, <https://tr.sputniknews.com>
- SZOLDRA Paul, “A Russian Soldier’s Instagram Posts May Be The Clearest Indication of Moscow’s Involvement In East Ukraine”, *Business Insider*, 31 Temmuz 2014, <http://www.businessinsider.com>
- ŞAHİN Yakup, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, <http://www.dergi.cicr.yalova.edu.tr>
- ŞÜKÜROV Kerim, “Dağlıq Qarabağ: Anlayışı ve Arazisi Hakkında”, <http://www.1905.az>
- The Guardian*, <http://www.theguardian.com>
- TOPAL Ahmet Hamdi, “Uluslararası Hukuk Açısından Kırım’ın İlhakı ve Self Determinasyon Hakkı”, <http://www.star.com.tr>
- TRENİN Dmitriy, “Reşenie Kieva daet ES bolşe vremine i zaqontaet Rossiyu v lovuşku”, *Moskovskiy Çentr Karnegi*, 25 noyabr 2013, <http://www.carnegie.ru> (Дмитрий Тренин, “Решение Киева дает ЕС больше времени и загоняет Россию в ловушку”, *Московский Центр Карнеги*, 25 ноября 2013.)
- TSVETKOVA Maria, Aleksandar Vasović, “Exclusive: Charred Tanks in Ukraine points to Russian involvement”, *Reuters*, 23 January 2014. <http://www.reuters.com>
- TSYGANKOV Andrei, The Sources of Russia’s Ukraine Policy, *Russian Analytical Digest*, No. 158., 2014. <http://www.css.ethz.ch>
- TUMBEKTOV Bağırçan, Rusya Federasyonu Dışındaki Rus Azınlıkların ve Rusça Konuşanların Durumu, <http://2001.ukrcensus.gov.ua>
- TUNCEL Turgut Kerem , “Karabağ’daki Uluslararası Hukuk İhlalleri”, <https://avim.org.tr>

TÜYLÜOĞLU Mashar Yasin, “Sovyet Sonrası Dönemde Ukrayna'daki Azınlıklar”,

<http://www.cesran.org>

TÜYSÜZOĞLU GökTürk, “Kırım Sorunu ve Donmuş Çatışma Bölgeleri”, *AlJazeera*,

<http://www.aljazeera.com.tr>

VELİYEV I. ve dg. (ed.), *Deportasiya*, Bakü: Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, 1998.

VOA News, 25 March, 2014, <http://www.voanews.com>

www.evrensel.net

YURGENS İgor, “The West vs. Russia: The Unintended Consequences of Targeted Sanctions”,

The National Interest, <http://nationalinterest.org>

ZHURZHENKO Tatiana, “From borderlands to bloodlands”, *Eurozone*, 19 September 2014,

<http://www.eurozine.com>

Tezler;

SARIAHMETOĞLU Nesrin, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989.

SARIKAYA Gül, *Ukrayna Jeopolitiği Bağlamında Kırım ve Kırım Türkleri Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.

ÇELTEKLİGİL Kudret, *1990 sonrası Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2012.

KERİMOV Bahadır, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007.

ERBİL Yazgan, *Rusya – Ukrayna Doğal Gaz Krizi ve Enerji Güvenliği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2010, <http://www.sites.khas.edu>

Gazeteler;

Azerbaycan

Azertac

BBC

Cumhuriyet Gazetesi

Hürriyet

İki Sahil Gazetesi

Kommunist

Komsomolskaya Pravda

Le Monde.

Milliyet

Sputnik

Tercüma

The Guardian

The Moscow Times

The National Interest

The New York Times

Xalq

Xalq Cebhesi

Бакинский Рабочий (Bakinskiy Raboçiy)